EN BOK OM SVERIGE

FAHLCRAN[illegible]OLM.

Till Erik Wrangel 1895. från Författaren

EN BOK OM SVERIGE

UTGIFVEN

AF

D:r RICH. BERGSTRÖM och D:r O. A. STRIDSBERG

Bibliotekarie vid Kongl. Biblioteket i Stockholm.

Adjunkt vid Stockholms Norra Latinläroverk.

SENARE DELEN.

HISTORIA

(JÄMTE STYCKEN UR SVENSK ODLINGSHISTORIA OCH BIOGRAFIER.)

STOCKHOLM

FAHLCRANTZ & C:o.

STOCKHOLM

IVAR HÆGGSTRÖMS BOKTRYCKERI 1893.

INNEHÅLL.

Sid.

Kulturen i Sverige.

Naturen har danat vårt land till ett nordiskt kulturland, ett land med mera köld än värme, men likväl med den grad af blidhet i luften och näringskraft i jorden, som fordras för möjligheten af ett civiliseradt lif. Gåfvorna äro oss icke nekade, men de hafva icke heller blifvit oss gifna till skänks. Till ansträngande arbete mana oss den luft, vi andas, hela den natur, som omgifver oss; men åt det arbete, som ej förtröttas, nekar naturen icke sin lön. Klimatet verkar på jordens fruktbarhet och därigenom medelbart på människan; men klimatet verkar på henne äfven omedelbart. Den tropiska solen upphettar blodet och stegrar lidelsernas brand; men det synes, som skulle samma naturkraft verka kväfvande på arbetsförmågan och fresta till lättja, då ingen ansträngning fordras för att plocka upp naturens gåfvor. Polarkölden verkar på motsatt sätt, men till samma förslappande tillstånd; lifvet blifver magert, blifver tröstlöst, ansträngningen hjälper icke, naturen har inga gåfvor att gifva. Den tropiska hettan gör lifvet rikt genom jordens yppiga fruktbarhet och öppnar ett ymnigt fält för åskådningen, känslan, inbillningsförmågan och äfven för tanken: lifvet blifver njutningsrikt; upp emot polen däremot stelnar kraften och förfryser. Negern i Afrika kan lefva ett rikare lif än eskimåen på Grönland; men ingendera äger i sitt klimat den sporre till kraftutveckling och framåtskridande verksamhet, som uppstår under ett luftstreck, där allvarligt, strängt, ihärdigt arbete fordras, men som belönar sig, då människan ser, att hon icke arbetar förgäfves. Sådan är de tempererade klimatens gåfva. Men bland dem är dock skillnaden stor, allt eftersom de närma sig polen eller ekvatorn. Dock vore man mycket bedragen, om man trodde, att nordens eller

söderns klimat bestämde nationernas karakter med enväldig makt efter en enformig regel. Man vore frestad att tro, det nordens luftstreck måste verka till spänstighet i tanken och styrka i handlingen, medan söderns himmel utvecklar känslans liflighet och inbillningens kraft. Men erfarenheten lär, att känslans djup ingalunda saknas hos nordens folk och ej handlingens styrka hos söderns. Och äfven åt inbillningskraften bjuder nordens natur en näring så rik som söderns, men af en annan art. Betrakte man norrskenets skimrande flammor och månen, som belyser vår snö och danar undersamma bilder mellan skogens träd och mot bergens väggar, och vintersolen öfver blank is och gnistrande snö och barrskogens gröna träd på den hvitklädda marken, och sommarens ljusa nätter! I en sådan natur kan inbillningen dikta fritt och känslan andas djupt, fastän hon mindre brinner. Och dessutom förenar naturen med klimatets makt äfven andra inflytelser: hafvet, floderna, bergen, sandöknarna, stepperna verka med olika intryck. Och naturen med alla sina krafter förenade äger dock icke makt att ensam behärska människan. Andliga inflytelser verka därjämte. Karakteren danas under skilda intryck; i människans uppfostran är den fysiska naturen icke den enda bestämmande makten; men hon är dock *en* sådan.

Han är då ingen ohjälplig sak, den svenska fattigdomen; det är vårt eget fel, om vi göra honom hjälplös. Ej behöfva vi vara något tiggarfolk, hvarken för det kroppsliga eller det andliga lifsuppehället, om vi ej själfva förskingra vår arfvedel.

»Från Sundets rika strand längst upp till fjällhög nord,
där lappen flyttar kring sin frihet och sin hjord,
hvad skogbekrönta berg, hvad fält med skördar prydda!
O, älska vi vårt land, nog ha vi land att skydda.»

Man kunde äfven säga: »Odla vi vårt land, nog ha vi land att odla.» Och man kan lägga till: »Orka vi att bruka vårt förstånd, nog hafva vi förstånd att odla.»

Efter V. E. Svedelius.

* *
*

Den svenska nationen bor i det karga nordlandet; dock kan hon genom användande af sina krafter hålla sig själfständig. Hennes starka grannar hafva ej mäktat kufva henne. Maklig hvila alstrar frö till fördärf; bekymmer och omsorger bilda lyckans vagga.

Ur en kinesisk lärobok i geografi.

Adam från Bremen om Sverige under hedendomen.

Sverige är ett mycket fruktbart land, hvars jord, utom att den är rik på korn och honung, i afseende på boskapsafvel bär priset framför alla land, medan därtill älfvarnas lopp och skogarnas belägenhet gynna en riklig tillförsel af utländska varor från alla håll. Man kan således säga, att det icke fattas svenskarne något slag af goda ting, det undantaget, som vi[1] älska eller rättare tillbedja: ett högfärdigt lefverne. Ty allt, hvad den tomma fåfängligheten har att skryta med, guld och silfver, ståtliga hästar, pälsverk och skinn af bäfver och mård, värdera svenskarne icke i ringaste mån.

Ehuru gästfrihet i hög grad utmärker alla nordboar, är likväl svenskarne däri de främste; ty hos dem gäller intet till större skam än att neka vägfarande män härberge; ja, de till och med täfla inbördes om, hvilken af dem har närmaste rätt att taga emot en gäst. Allt, hvad människokärleken bjuder, göra de för en sådan, och när han hos dem tillbragt så många dagar, som han själf funnit för godt, täflar en hvar att anbefalla honom hos sina vänner från gård till gård. Detta är det goda i deras seder. Och hvad nu deras förhållande till sanningens förkunnare angår, omfatta de dem

---

[1] Missionären talar här om sina landsmän.

med stor kärlek, när desse äro kyske, förståndige och dugglige män; ty då är dem icke emot ens att låta biskopar vara med på deras folkförsamling, som de kalla *warh* och vi ting, och på hvilken de ofta icke ogärna höra talas om Kristus och kristendom. De skulle för visso genom ordets makt lätt kunna ledas öfver till vår tro, om icke dåliga lärare, genom att söka sitt eget och icke hvad Jesus Kristus tillhör, förarga dem, som eljest kunde frälsas.

De svenska folkstammarna äro många, utmärkta för styrka och vapenduktighet, och för öfrigt så till häst som på skepp lika dråpliga stridsmän. Deras makt synes därför öfverväldiga de andra nordboarne. Deras kungahus är urgammalt; men konungens makt beror af folkets stämma. Hvad menigheten bifaller, måste konungen bekräfta. Men skulle konungens beslut tyckas menigheten bättre, så följer hon detta, om ock ogärna. I fred vilja de vara jämlikar. Men i krig visa de sin konung eller den, han anser klokare än de öfriga, all hörsamhet. När de i ett slag råka i trångmål, anropa de blott en af sina många gudar om hjälp. Denne gud äro de sedan, efter vunnen seger, hängifna och skatta honom framför sina öfriga gudar. Men deras allmänna mening är, att de kristnes Gud är starkast och att de andra gudarne ofta svika, men att denne Gud alltid står bi såsom en säker hjälpare i rätter stund.

Detta folk har ett mycket ansedt gudahus, som kallas Uppsala och ej ligger långt från Sigtuna och Birka. I detta gudahus, som är helt och hållet belagdt med guld, dyrkar folket bilderna af tre gudar, på det sättet, att Tor, såsom den mäktigaste af dem, sitter i högsätet i midten, medan Oden och Frej taga plats på hvar sin sida om honom. Dessa gudars betydelse säges vara följande. Tor härskar i luften, såsom den där råder för tordön och blixt, för vind och regn, för god väderlek och gröda. Den andre, Oden — det är: raseri — styr striden och ingifver människan mod och mannahjärta emot fienden. Den tredje är Frej, som gifver de dödlige frid och fröjder. Hans bild gifva de ock ett mycket ohöfviskt utseende. Däremot framställa de Oden i full strids-

rustning, ungefär som Mars hos oss. Tor afbildas med härskarstaf och tyckes skola föreställa Jupiter.

Vidare dyrka de såsom gudar människor, som de för deras stora bedrifters skull gifva odödlighet, liksom de, efter hvad man läser i Ansgars lefvernesbeskrifning, gjorde med kung Erik.

Alla gudar hafva sina bestämda prester, som frambära folkets offergåfvor. När pest och hungersnöd äro för handen, offras till Tors bild; när det är krig, till Odin; vid bröllopsgillen till Frej. Hvart nionde år brukar dessutom i Uppsala en högtid firas, som är gemensam för alla Sveriges landskap. Till denna högtid får ingen undandraga sig att gifva bidrag. Kungar och folk och enskilda sända allesamman föräringar till Uppsala. Och, hvad som är grymmare än något straff, de, som redan hafva öfvergått till kristendomen, måste friköpa sig från dessa högtidsbruk.

Med offringen tillgår sålunda. Af allt slags lif af hankön offras nio stycken, med hvilkas blod man brukar försona slika gudar. Kropparna upphängas i en lund invid gudahuset. Denna lund är i hedningarnes ögon så helig, att hvart enstaka träd i den anses för gudomligt på grund af de offrades död eller näringssaft. Där ses hundar hänga tillsamman med människor, och en kristen man har sagt mig, att han där sett ända till 72 sådana kroppar hänga bredvid hvarandra. De sånger, som vid en sådan offerfest sedvanligen sjungas, äro mångfaldiga och tillika så ohöfviska, att man gör bäst i att förtiga deras innehåll.

Från den bortdöende hednatiden.

Man har alltför länge velat anse Nordens hedna tid som så godt som uteslutande karakteriserad af krigiska drag och blodiga bedrifter. Fredliga yrken skulle varit föraktade —

handtverk idkas ej af barbarer — och jorden skött till husbehof af gubbar, kvinnor och trälar. Misstaget är stort. Den frie mannen fick sin förnämsta titel genom förhållandet till den jord, å hvilken han var bofast: han hette bonde, d. v. s. boende. Fynden i vår jord visa, att man under heden tid ägde en mycket långt gången arbetsskicklighet. Det är helt visst icke för mycket, om vi från skildringarna i de isländska sagorna draga den slutsatsen, att det äfven i Sverige fordrades af en storbonde, att han skulle väl förestå sitt, jordbruk och slöjd, folk och fä. Men omständigheter funnos denna tid, som gjorde det omöjligt eller mindre vanligt för en man att nedlägga all sin kraft i gårdens skötsel; han hade tid att ägna sin uppmärksamhet åt det utom honom liggande, i eget eller i främmande land. Under ungdomsåren, ibland äfven senare, färdades han kring öfver land, och ännu oftare öfver hafvet, idkande köpenskap, ännu vanligare uppträdande som viking. Känslan af att man rörde sig fritt, tillfället att komma i beröring med många och se främmande sed och förhållanden, att öfva klokheten och pröfva sin kraft, gjorde mannen härdig och stark, förfaren och rådgod samt gaf honom framför allt medvetande af hvad han dugde till och af det, som höfves en dugande man. Kraften födde självkänsla.

Kristendomen, nykommen i våra bygder, förmådde icke genast omskapa hjärtan och sinnen. Man lät primsigna och döpa sig, men man lefde på gammalt vis, skötte sin åker, lade råd med de mäktige i landet och sköt ut sitt skepp att plöja vågen till främmande land. Till denna öfvergångens tid hänvisar oss den bekanta berättelsen om jarl Ragnvalds besök hos lagman Torgny, hans frände och fosterfader.

I öster hade under loppet af 800-talet svenska utvandrare bildat ett nytt rike, som sedermera gaf upphof till det stora ryska väldet. Inklämda mellan finska och slaviska stammar, blefvo de fåtaliga svenskarne utsatta för ett öfvermäktigt inflytande, förnämligast från slavernas sida. Språk, namn, sed blefvo slaviska. Rörek, som hade grundat den ryska dynastien, gaf den son, som sedermera blef hans efter-

trädare, det svenska namnet Ingvar (slaviseradt till Igor), och dennes maka hette Helga (Olga); men redan deras son, som föddes 942, fick det slaviska namnet Svjatoslav. Dennes son Vladimir († 1015) kristnade sitt land, men införde däri den grekiska gudstjänsten och gjorde det slaviska språket till det officiella vid gudstjänsten. Det oaktadt upphörde man icke att underhålla förbindelser med det gamla stamlandet. Vladimirs son Jaroslav († 1054) var svåger till konung Anund, och ännu ett halft århundrade senare gifte sig en rysk furste med en svensk konungadotter.

Från svensk sida var man äfven, ännu under 1000-talet, ganska angelägen om att underhålla dessa förbindelser. Den ene bonden eller bondesonen efter den andre drog ut åt öster, somliga för att vända åter med gods och ära, andra för att finna död i det främmande landet, i hvilket mången af dem spelade en ganska framstående roll. En man från Rönö härad, t. ex., stupade i Holmgård — Novgorod eller kanske Ryssland i allmänhet — som skeppshöfding; en annan södermanländing var vid sin död härhöfding.

Vägen till Ryssland togs öfver Finska viken; man besökte Livland, Semgallen med Domesnäs, Virland och Estland, innan man kom till Holmgård. Andra drogo längre åt norr för att göra besök — antagligen härjande — i Finland, hvarest de till och med inträngde i Tavastland; ännu andra gingo genom Gårdarike ända bort till Grekland och Miklagård (Konstantinopel), hvarest man trädde in i väringarnes led för att tjäna storkonungen. En af dessa svenskar, som kommit till södern, roade sig med att å sidorna af det antika marmorlejon, som prydde hamnen vid Piræus, inrista en runskrift; andra sträckte sina färder ända bort till Särkland d. ä. saracenernas land. En uppländsk bonde från Edstrakten var härhöfvidsman i Grekland; Upplandsbonden Ingvar blef genom sina krigståg i Ryssland, Grekland och Asien, på hvilka han följdes af flere landsmän, så frejdad, att om honom skrefs en isländsk saga. Det var naturligtvis i främsta rummet inbyggarne i de östliga landskapen, Uppland, Södermanland och Östergötland, som sökte sin lycka i Öster-

landen; men äfven i Västergötland är bevaradt namnet på en man, som stupat i Estland.

Under det Olof Skötkonung och hans son Anund regerade i Sverige, styrde deras frände Knut Danmark och England. Mången svensk — gestringar, uppländingar, söder- och västmän — trädde i hans tjänst eller sökte på egen hand vinning i hans stater, framför allt i England.

Sagorna bevara enstaka drag från dessa nordboarnes färder å främmande haf och i andras land. De visa, att under dem mycket öfvervåld öfvades, så att man icke kan undra öfver den förskräckelse, med hvilken deras ankomst hälsades. Men om vikingafärderna voro olycksbringande för de orter, som hemsöktes, verkade de däremot till viss grad välgörande på nordboarne själfva. Det fanns hos dessa ett begär efter verksamhet, som ville skaffa sig luft, och denna verksamhet blef gärna stormande och vild; ty folket befann sig ännu på ett stadium, som motsvarar ynglingens. Man vann erfarenhet under dessa färder, och de, som gingo åt väster, kommo i tillfälle att se mången god frukt af en odling, högre än vikingarnes. Men mera än allt detta är att skatta det medvetande af kraft, som dessa färder skänkte, ej blott dem, som voro med, utan hela det uppväxande släktet, som vandes att tänka på stordåd.

Det stegrade självmedvetandet visade sig icke allenast i en rörlig lefnads bragder. Sedan kristendomen kommit till våra bygder, blef man ock angelägen om att föreviga minnet af de hädangångne. Vi sakna, ty värr, hvad isländingarne äga, utförliga berättelser om lifvet i forntiden: vi äga blott runstenarnas korta inskrifter; men vi må vara glada att äga dem, ty annars vore ett och annat drag af våra fäders lif länge sedan förgätet. Tidigare nöjde man sig med att resa en minnessten eller att uppkasta en grafkulle, där de lätt kunde ses, på en höjd eller invid en väg, där människor färdades fram. Det minne, som den oskrifna stenen bevarade, var likväl inskränkt till de närmaste ättleden. Till följd af bekantskapen med utlandets förhållanden och förmodligen äfven under inflytande af kristendomens högre od-

ling började man använda den gamla inhemska runskriften för att åt vårdens minne gifva större varaktighet. Man skref likväl ännu alltför kort, allenast det nödtorftigaste; man tänkte, att det öfriga minnes man nog. Det var samma kortsynthet, som förmådde människorna under 1500-talet att, när de skulle skrifva ett årtal, teckna allenast de två sista siffrorna: nog känner man till århundradet, menade de. Hade alla tidehvarf varit lika naiva, skulle man mången gång hafva svårt att reda sig vid studiet af förgångna åldrar.

Dessa kortfattade runskrifter, som vanligen uppgifva namn, utan att närmare karakterisera, och som aldrig meddela något årtal, kunna dock till en del ordnas i tidsföljd och därigenom fås att vittna om åldrar, rörande hvilka historien är ganska tyst. Vi kunna nämligen vid aktgifvande på de slingor, inom hvilka runorna äro anbragta, märka, huru fullt utpräglade former småningom upplösas, och man kan sålunda fastställa en relativ kronologi. Till samma mål kommer man genom att studera rundragens form och ljudvärde; ty äfven i detta fall kan man göra skillnad mellan äldre och yngre. Det gäller allenast att få en fast punkt, hvilken man kan bestämma med årtal, och en sådan lämna oss de stenar, som blefvo resta till minne af Ingvar († 1041) och hans följeslagare. Till dem ansluter sig en mängd af de öfriga såsom äldre eller yngre, och afståndet i tid kan man ungefärligen beräkna efter graden af förändringar, som slingor och skrift genomgått eller icke genomgått.

Seden att rista runstenar varade längre än vikingafärderna. I västern började samhällena blifva ordnade och starka, så att man kunde hålla vikingarne på afstånd; i öster blefvo förhållandena så främmande, att hågen icke längre lockade att fara dit, och i självfva Sverige vann kristendomen alltmer insteg, mildrade sederna och manade mera till fredliga värf. Redan vid midten af 1000-talet var, såsom runstenarna lära oss, kristendomen ganska mycket spridd äfven i Uppland; af dem, som följde Ingvar på hans färd, voro flere kristna eller hade åtminstone kristna fränder. Allmänt var likväl folket icke ännu kristnadt; vi veta, huru

man under en senare tid gjorde motstånd mot konung Inge, som nödgades att genom flykt rädda sig till sitt hemland Västergötland.

Efter H. O. H. Hildebrand.

Sveriges gamla lagar.

De isländska sagorna äro så fulla af mandråp och strandhugg och visstumpar, att man lätt kommer i vana att tänka sig våra förfäder allenast som vikingar eller skalder. Man liksom har svårt att föreställa sig, att de allra fleste af landets män, då liksom nu, sutto hemma hvar på sin torfva, skötte sina dagliga sysslor på åker och äng, höggo ved i skogen eller slöjdade i stugan, utan trånad att skaffa sig förmögenhet och rykte i härnad mot andra lands fredliga inbyggare och utan att mycket fägnas eller uppbyggas af de intrasslade draporna med deras ovanliga gudanamn och svårfattliga omskrifningar. Men om vi i stället för nitiska genealogers berättelser om rika och fåfänga höfdingaätter hade kvar något flere reseanteckningar af slaviska och engelska köpmän, som plägade besöka de stora marknaderna i Visby, Birka eller Helsingör och säkerligen emellanåt kunde göra en liten färd inåt landet, skulle vi nog oftare möta bonden, som »buller ej älskar och bång», än vikingen, som »vid femton års ålder fann stugan för trång», eller skalden, som »grep uti harpan med väldig hand». Han visar sig ändå ej så sällan i sagorna, ehuru han något undanskymmes af de ståtligare stallbröderna. Men hvad vi varsna af honom, är icke ägnadt att gifva oss en låg tanke om hans ställning i samhället, om hans vett och manliga egenskaper. Han svarar för sig själf, han fullgör orädd och lugn sina lagliga åligganden i sitt folkland eller sitt härad; höfligt, men utan falsk blygsel, umgås han med sina goda vänner bland de hugstore hersarne, godarne eller konungarne, med hvilka

han stundom täljer sig själf i ätt. Det kan till och med hända, att han själf bär konunganamn, ehuru han finner klokast och rättast att stanna på sin gård och hafva tillsyn öfver sina legohjon och trälar, hellre än att stiga på härskepp och löna skalder, som kväda hans lof bakom sköldborgen. Men vi hitta också andra spår af hans tillvaro. Det är allt han, som har rest de flesta af Tiundalands runstenar, han, som har nedgräft det mesta af de tunga spiralringarna och prydliga spännena, af de bysantinska guldmynten och de arabiska silfverslantarna för att gömma dem undan vikingarnes snåla ögon. Han har smidt de goda svärden, som ännu icke äro sönderfrätta af rost i de tusenåriga grafkumlen; han har härmat de latinska bokstäfverna och kejsaransiktena på brakteaterna och vridit ormslingorna på hällarna. Det är framför allt han, som med idog hand har inmurat de fastaste stenarna i statsbyggnadens grundvalar. Och ur den lag, som han har funnit med sitt rediga hufvud och styrkt med sina hvassa vapen, lära vi bäst känna hans skaplynne.

Det är ingen slump, att Sverige, som är så fattigt på sagor och skaldevisor, äger flere och bättre ordnade laguppteckningar än Danmark, Norge och Island tillhopa. Medan de bästa snillen bland den skandinaviska folkstammens västra grenar, man kan nästan säga, ödslade bort sina gåfvor på en poesi, som till sist, när det forntida lifvets kärna förtorkade i de egennyttiga lidelsernas vilda brytningar, stelnade i mekaniska och innehållstomma former, medan de danska länsherrarnes tyskbildade riddare och jungfrur roade sig med sina »Kjæmpeviser», fortsatte svearnes och götarnes lagmän, häradshöfdingar och nämndemän det mindre penningegifvande och ofta tråkiga arbetet att utbilda den ärfda rätten. Men frukten af deras tysta id vardt det svenska riket, som, starkt genom de nya och gamla inrättningarnas lefvande sammansmältning, i tidernas fullbordan kunde framträda som den protestantiska trons förkämpe och samla kringboende, försummade småstammar af skandinavisk börd till ett större välde. Det är också värdt att minnas, att det

första stora namnet inom den svenska vetenskapen, det enda af beståndande europeiskt rykte före Linné och Ihre, bars af en lagkarl från Engelbrekts hembygd. Vid den tid, då hertig Karl med Sveriges menige allmoge som bäst var sysselsatt med att värja rikets rätt mot Sigismunds jesuiter och polska junkrar, föddes i en torftig kaplansstuga i Rättvik ättlingen af en gammal bergsmanssläkt, som fordom gifvit Gustaf Eriksson en tapper fältöfverste. På Västerås latinskola tog sig Johan Olofsson det barbariska namnet Dalecarlus, men inskrefs sedermera i Riddarhusets matrikel som N:o 471 Stjernhök. Efter en lång och mödosam ämbetsmannabana utgaf han 1672, nära åttioårig, *De jure Sveonum et Gothorum vetusto* (Om svears och götars gamla rätt), ett verk, tillägnadt den omyndige Karl 11 och snart spridt öfver hela den lärda världen såsom en pålitlig vägledning till kännedomen om den forngermanska rättens grundtankar. I senare tider har det fallit i oförtjänt glömska, men en hvar, som gör sig besvär att läsa den föga digra boken, måste beundra icke blott det smakfulla latinet, den enkla och lediga framställningen, utan ock författarens frihet från sin tids lärda fördomar, hans klara begreppsbestämningar och sunda insikt i de gamla lagarnas väsende. Mången gång torde man hos honom finna en riktigare uppfattning än hos somliga skriftställare i vårt århundrade. Det må synas underligt, att vi, som lefva i en så upplyst tid och dessutom äga tillgång till så många goda textupplagor och urkundsamlingar, kunna hafva något att lära af en gammal hofrättsassessor från 1600-talet. Men Stjernhök, ehuru han stundom har råkat på rätt dåliga läsarter i sina pergamentshandskrifter, hade dock tillfälle att på nära håll se det svenska statsskickets krafter arbeta, innan alltför många främmande klutar hunnit förtaga glansen af den forna vapenskruden, innan de vidlyftiga pappersrullarna lättat mödan för de dömande och rannsakande lagtjänarne. Efter Stjernhök vardt nästan ingenting åtgjordt för den svenska laghistorien, ända till dess C. J. Schlyter — tillsammans med H. S. Collin — utgaf det första bandet af *Samling af*

Sveriges gamla lagar, hvars fortsättning han efter sin medarbetares död utgaf ensam och afslöt 1877. Nu äga vi, tack vare Schlyters outtröttliga flit och skarpsinne, alla våra medeltidslagar i en upplaga, som kännarne öfver allt äro ense om att sätta vid sidan af de bästa texteditioner, som tillkommit i Europa under detta århundrade.

Sveriges häfder förete den renaste bilden af en germansk stats och ett germanskt samhälles växt, från en skepnad, hvilken till och med i åtskilligt ligger bakom det lif, som skildras i den romerske historieskrifvaren Taciti *Germania,* ända till den nuvarande tidens invecklade och fullt moderna förhållanden. Det vore icke värdigt att nyttja denna enkla sanning, som finner sin förklaring i sakernas och tidernas läge, till nationellt skryt och inbilsk nedsättning af det utländska. Det nationella är icke alltid det bästa, och vi hafva mycket att lära, äfven i politiskt och rättsligt hänseende, af många andra folk, som lidit svåra afbräck i sin nationalitet. Men självfva saken måste dock framhållas, mer än vanligen sker hos oss, och det skadar icke, om vi vänja oss att sätta något högre värde på hvad vi äga och på hvad våra fäder hafva gjort. Och vi hafva full rätt att såsom ogrundade tillbakavisa många af de beskyllningar, som utländingar framkastat och vi sjelfva godtroget upprepat mot våra förfäder. Hedendomen hindrade icke en ganska hög kultur efter den tidens begrepp öfver hela Europa. Därför att statslifvet i Norden liknade de germanska fastlandsfolkens utvecklingsskede i det andra århundradet efter Kristi börd, har man icke lof att göra samma jämförelse, hvad den öfriga odlingen vidkommer. Och ingenting nödgar oss att antaga, att detta statsskick i sig själf måste vara menligt för ädlare lefnadsseders uppblomstring. Tvärt om lär oss fornkunskapen för hvar dag, att 800-talets nordboar i handelslif och yrkesslöjd, i klädsel och smak för vackra prydnader godt kunde mäta sig med de andra samtida folken. En norsk vikingahöfding, en svensk lagman stod säkerligen icke i yttre hyfsning och lefnadsvett efter en engelsk *thane* eller en frankisk baron, om ock alla dessa världsliga herrar kunde

hafva mycket att inhämta af munkarne i Corvey kloster eller af de prelater, som förfalskade de Isidoriska dekretalen.

Vi äga full rätt att tala om en verklig rättsvetenskap hos våra förfäder, åtminstone lika väl som man måste kalla den senare romerska republikens lagtolkare vetenskapliga rättslärde. Vi skönja i alla våra gamla laguppteckningar en omsorgsfull sträfvan att finna fullt uttömmande och bindande uttryck för de särskilda lagbuden, och stundom finna vi olika lagtolkningar sammanställda och pröfvade. Vi finna från första början en tydlig afsikt att ordna lagbuden i ett system, som med tiden växer i klarhet och reda. Danmarks och Norges medeltidslagar öfverträffas vida af Östgötalagen och än mera af Upplandslagen, som har tjänat till mönster för de flesta andra Svealagarna. Och Magnus Erikssons Landslag sätter själfva kronan å hela det forntida skandinaviska lagarbetet. Likväl måste man öfver allt i våra fornlagar vänta sig full och åsyftad mening i hvartenda ord; det går icke för sig att tillskrifva de gamle lagmännen något slarf eller någon enfald, ehuru naturligtvis textgranskningen här liksom i andra fornskrifter är rättmätig och påkallad. Däremot äro våra lagar tämligen fattiga på »poesi», i jämförelse med tyskarnes; våra lagmän kände noga skillnaden mellan att skrifva vers och att skrifva lag. På sin höjd tilläto de sig då och då några enkla ordstäf för bättre minnes skull.

Men varsna vi föga poesi, så möta vi dess oftare, både i de gamles lagar och i deras statslif, den orädda tankekraft, som utmärker de lagskapande folken. Det är en inbillning, att lag alstras af det magra, räknande förståndet eller af en hemlig kraft i folkmedvetandet. Lag är den tänkande viljans verk, och till denna gerning tarfvar ett folk icke så mycket snille eller bildning eller intelligens eller fina åthäfvor och kläder, utan framför allt mod och hälsa, själens och kroppens. Vi få tänka oss våra förfäder som ouppfostrade karlar, hvilka först och främst sökte få reda på sanningen i målet och sedan högst ogrannlaga och oblygt gingo tvärt på saken, utan att fråga efter något annat. Ej

af kärlek till floskler nyttja de gamle lagmännen ordet *lag* snart sagdt i hvarannan sats af sina lagsagor, i otaliga sammansättningar och afledningar. Statsbegreppet (ty *lag* betecknar i fornmålet äfven hvad vi kalla stat) var för dem närvarande i alla rättsförhållanden, och de och deras åhörare visste att häfda så väl statens som sin egen rätt, när det gällde, utan att sky våldsamma åtgärder. Det är icke värdt att ömka sig öfver den myckna blodsutgjutelsen i forna dagar. Emellan skilda rättsområden, där lagens utveckling icke hunnit slå bro, var svärdet ende domaren och lär så vara än i dag och intill världens ände. De djärfva stridsmännen slogos *för sin rätt* och dogo som män, hvilket ändå tör vara hufvudsaken. Och de bäfvade ej tillbaka för sina gerningars lagliga följder, som de buro utan jäf, om de tappade i vapenleken. Det är detta skarpa och kraftfulla rättsmedvetande, som har gifvit de gamla sagorna deras egendomliga prägel. Den, som står på sin rätt, spiller ej många ord, och ett statsskick, som uppfostrar sina undersåtar i lagens tjänst, föder sådana skaplynnen hos hela folket, som de, hvilka vi lära känna i dessa sagor.

Svearne och götarne voro likväl fordomtima mycket mindre kraftfulla och hugstora än danerne, norrmännen och isländingarne. Deras bildning genom skaldekvad och sagor stod på dåliga fötter. De sutto helst hemma och slickade sina blotbålar, såsom den ståtlige Olof Tryggveson sade i slaget vid Svoldern, hvilket icke hindrade, att han själf hade rätt svårt att reda sig mot dem. Men de synas tillika, efter hvad de arkeologiska undersökningarna gifva vid handen, hafva varit ganska välmående och med en viss framgång hafva ägnat sig åt slöjd och köpenskap, hvaremot de »poetiska» vikingafärderna icke torde hafva varit fullt så uppburna af den allmänna föreställningen som i Norge. Få nöjen voro så omtyckta af norska konungar och jarlar som att härja i dessa feta bygder. Särskildt vid det stora gudahofvet i Uppsala fanns rätt mycket penningar, hvadan där sällan saknades väldiga norska och isländska skalder. Där bodde likaledes en rik konungaätt, som genom hvarjehanda utvägar hade

samlat en stor mängd gårdar i alla folkland mellan Östersjön och Göta älf. Dessa konungar foro stundom i härnad mot folken på andra sidan hafvet och voro något fallna för öfvermodigt skryt. Men, såsom vi veta af sagan om Torgny lagman, hände det, att bönderna kunde i tid förebygga onödiga förvecklingar. Ty hos svearne besöktes tingen af många väpnade män, dels emedan afstånden ej voro så dryga, dels emedan de stora byalagen gåfvo rikligt uppehälle och en själfständig ställning åt de fleste af landets inbyggare. Därför uppstod ingen sådan vacker och fast stängd aristokrati som i Norge. Allmogen älskade icke dylikt, dels af ovilja mot gagnlöst prål, dels af afund. Dessa bönder voro mycket tröga af sig och särdeles lystna att envist och retsamt sätta sig på tvären mot sina konungar och höfdingar. De kommo sig sällan för med stora bragder; men de sågo snedt på den, som icke höll lag och rätt, och gick det för långt, foro de ofta upp i vrede, hvarefter man vanligen icke hörde af lagbrytarne, såsom det hände Styrbjörn starke och Ragnvald Knaphöfde, »båld och hugstor» i åminnelse.

Det lås, som konung Magnus satte för bondens lada, lät han bonden smida själf. Den svenske bonden var icke vapenlös eller i lagen okunnig, utan en man, som visste och stod på sin lagliga rätt med sina folkvapen i handen. Men han kunde falla i striden mot våldsverkarne, hvilka under den föregående slappa styrelsen hade vuxit upp som svampar ur jorden. Och han skulle kanske hafva fallit, om ej konungen hade gripit in och djärft ordnat sin bondehär mot det olagliga våldet och de ridderliga idrotterna. Men det är klart, att många bönder ville sitta hemma och låta de andra slåss för sin räkning, hvadan konungarne måste taga i med hårdhandskarna och tvinga de rädde och tröge att vara med. Det kunde han göra genom sitt eget bud, så mycket mer som han själf ej sparade hälsa och krafter i detta arbete.

I Västergötland rådde af gammalt den seden, att häradshöfding med laga dom å lagens och allmogens vägnar satte nämnd att ransaka i svårare brottmål. Där knöto Folkungarne vid med sin rättskipning. Till räfstetingen upp-

bådades i konungens namn bönderna från ett eller flere härad. Målsäganden var skyldig att uppenbara brottet, och dessutom voro häraden och deras underafdelningar, fjärdingarna, samfäldt ansvariga för åtalet. Sedan åtalet var framfördt, ransakade nämnden, som sedan fällde eller värjde. Så dömdes konungens dom, för hvilken jämte honom de uppbådade bönderna voro ansvariga. Det hände lätt, att ogerningsmännen satte sig till motvärn. Konung och bönder hade då att hjälpas åt, så långt de orkade.

Om man nu tänker sig, såsom dombrefven utvisa, att dessa konungar, ofta i egen hög person, bland dem icke minst den så skamlöst förtalade Magnus Eriksson, eller deras domhafvande år ut och in foro på slika räfsteting, dömde och fullgjorde slika domar och därvid togo bönderna med sig, då inser man, hvilken betydelse detta har haft för vårt folks utveckling. Därigenom hölls allmogen i vana att nyttja vapen och att deltaga i rättvisans vård, därigenom drogos frälsemän och andra bönder i samfäld konungstjänst, därigenom förebyggdes, att styrelsen hamnade hos de förre ensamma, hvilka naturligtvis skulle hafva missbrukat sin makt, liksom deras likar i Danmark. Och således kunde allmogen så mycket bättre fullgöra sina andra lagliga åligganden och därigenom häfda sin rätt och makt i staten. Och dessa åligganden fullgjorde allmogen i vapen.

Ett folk, som så uppfostras, varder högst egennyttigt och vänjer sig vid att hålla på sin lagliga rätt i det längsta, därför att det vet, hvad *rätt* är. Men det varder ock högst egennyttigt å *statens* vägnar, därför att det vet, hvad *stat* är, nämligen *landets gällande lag*. För att få det till några vidlyftiga och mödosamma reformer måste de styrande i forntiden visa, att rätten tarfvade dylika tilltag. Det ser ut, som om Folkungarne och deras rådsherrar bättre än sina samtida kunde den konsten. Ty i alla senare landskapslagar har nämnden, som först vann allvarsamt insteg vid konungsräfsten, inträngt i hela rättskipningen. Och Magnus Erikssons Landslag visar ett ändå mer utveckladt system af nämndemän, synemän och mätsmän. Dessa ämbetsmän till-

sattes icke en gång för alla, utan togos ur tingsallmogen, och de valdes ej, utan nämndes af domhafvanden. Och de voro lagligen ansvariga för hvad de togo sig till i sina sysslor. Därigenom ökades än mer böndernas arbete i statens tjänst, hvadan man ock kunde vänta rätt goda frukter af deras lagkänsla.

Vi få icke så mycket fästa oss vid konungarnes och de stora herrarnes politik, utan framför allt taga reda på, hvad den lagskipande allmogen själf ville och tänkte i dessa oroliga tider. Det gick illa för Landslagens upphofsman, konung Magnus Eriksson; men han rönte dock, där han på gamla dagar satt i sitt fängelse, att uppländingarne mangrant reste sig »för frid och frälse» och för »den ärlige och gode herre konung Magnus». Med dessa bönder dref Erik Kettilsson den mecklenburgske inkräktaren och hans garpar ned i träsket vid Falköping och frälste Nordens trenne kronor åt den siste Folkungens moder. Så går Sveriges allmoge, tack vare Birger jarl, Magnus Birgersson, Torgils Knutsson och Magnus Eriksson, in i unionen som ett lagkunnigt folk i vapen, och ve den, som kommer det för nära! Och Sveriges statsskick står tryggt under dess vård och ansvar, under dess laglydnad och hederskänsla, medan konung Erik sysslar med sin enfaldiga slesvigska politik, men glömmer att, sin ed likmätigt, se sina fogdar på fingrarna. Engelbrekt och hans dalkarlar fullgjorde endast sitt lagliga åliggande och nyttjade endast sin lagliga rätt, så långt de orkade, och fingo därigenom kraf å hela Sveriges allmoges medverkan. Det var helt enkelt en här af »landtpolis», af nämndemän och mätsmän, som i lagens namn hade vunnit en vapenvana och manstukt, så god som i någon legotjänst vid Svarta gardet, och en fullgod »juridisk bildning», kanske bättre, än om de i åratal hade studerat i Paris eller Bologna. De hyste endast en mycket tarflig åstundan, som likväl var allvarsamt menad. De ville bara, att lag och rätt skulle råda med envåldsmakt inom Sveriges landamären; den, som steg ett fjät utöfver denna Landslag, som de kände i botten och hade svurit att styrka med sina vapen till det yttersta, han

var dödens man, han månde kallas svensk, jute eller garp, heta konung, biskop eller bonde. Och desse mäns ätt dog icke så snart ut. Det var på ett sådant underlag, som Vasarne och Axel Oxenstjerna reste den nya förvaltningens och riksdagens byggnad. Det var en sådan här, som segrade vid Brunkeberg, vid Brunbäcks färja, vid Stångebro, och ur ett sådant folk framgingo hjältarne vid Lützen.

Efter H. Hjärne.

Den heliga Birgitta.

Den svenska medeltidens enda världshistoriska namn är en kvinnas. För ett halft årtusende tillbaka, den 7 oktober 1391, inskrefs hon af den västerländska kristenhetens öfverhufvud bland helgonens antal, efter ett lif ägnadt åt kyrkans och de kristnas förbättrande, efter kraftiga anfall på påfvar, konungar, präster och lekmän, hvilkas synder hon bestraffade i Kristi namn. Sedan femhundra år lefver hennes verk i den romerska kyrkans land; och fastän hennes eget hemland utgått ur Roms kyrka för halffjärde århundrade tillbaka, höfves det väl hennes landsmän att än i dag erinra sig, hvad hon gjort för Sverige, för mänskligheten.

* * *

Den förste lagmannen öfver allt Uppland, sedan de tre folklanden enats om *en* lagbok, var Birger Persson till Finsta, gift med Ingeborg, af Folkungasläkten, lagman Bengts och Sigrid den fagras dotter. Herr Birgers och fru Ingeborgs dotter Birgitta föddes 1303 på Finsta gård i Uppland och fostrades först där, sedan på Aspanäs i Fjärdhundra, hos sin moster, riksdrotsen Knut Jonssons hustru. Ännu ett fjortonårigt barn giftes hon med Nerkeslagmannen Ulf Gudmarsson på Ulfåsa i Östergötland.

Hennes möderne fränder på tronen hade i tvenne led söndrat landets stormanssläkter genom sina brödrafejder; till Birgittas barndoms- och ungdomsminnen hörde striderna mellan konung Birger och hans bröder. Hennes far, så väl som hennes man, stod på hertigarnes sida, och när hertig Eriks son vunnit Sveriges och Norges kungakronor, kallades Nerkeslagmannen att taga säte i rikets råd och, något längre fram, hans maka att som hofmästarinna leda den nyförmälde konungens kvinnliga hof. Fru Birgitta var då några och trettio år, moder till åtta barn, känd för sin mäktiga personlighet, sin ovanliga kunnighet och sitt religiösa allvar.

Redan i hennes barnaår hade religionen blifvit för henne något helt annat än för storfolket i allmänhet; den genomträngde hela hennes varelse, fyllde hennes tankar och inbillningskraft, ledde hennes handlingssätt i stort och smått. När hon tänkte på missförhållandet mellan lära och lefverne hos de kristne, höga och låga, lekte och lärde, kom hon i djup ångest; likaså när hon pröfvade sitt eget hjärta. Så tog hon sin tillflykt till innerliga böner; tankebilderna begynte under sådana hänryckelsens ögonblick antaga yttre verklighet för hennes öga, hon rådgjorde därom med sin biktfader och var länge oviss, om sådana föreställningar vore djäfvulens frestelser eller Frälsarens kärleksfulla nåd. Det dröjde i årtionden, innan hon fick visshet. De tankar och bilder, hvilka framträdt för hennes inre medvetande som omedelbara ingifvelser, pröfvades noga af biktfäderna och höllo profvet inför dem; äfven hennes man, lagman Ulf, som beundrade sin makas öfverlägsenhet, trodde på hennes ingifvelser. Men kung Magnus och hoffolket i allmänhet, värst drottning Blanka, gycklade helst med hofmästarinnans syner, när de hörde talas om dem. Hennes person var dock icke att leka med. Kung Magnus var nog rädd för sin fränka, hvilkens andliga öfverlägsenhet han icke kunde undgå att känna, och hon utöfvade en tid godt inflytande på honom. I lagen om träldomens afskaffande (1335), emedan Kristi blod äfven friköpt trälen, kan man väl äfven spåra inflytande af Birgitta,

hvilkens fader genomfört Upplandslagens förbud mot trälars försäljning. Hon fick många fiender och mycken smälek af personer, som blifvit afsatta genom hennes åtgärd, hur rättvis den ock kunde vara, och hennes frände konungen ville gärna vara henne kvitt. Hon gjorde ofta pilgrimsresor inom landet och erfor starkare intryck af sina böner å sådana orter, där en S:t Sigfrids, S:t Eriks, S:t Olofs minne var särskildt förbundet med templet. Slutligen fick hon till stånd ett pilgrimssällskap till Compostella i Spanien; hennes man följde med, och båda stärkte sin tro vid de heliga orter, de passerade i Tyskland, Frankrike och Spanien. Härunder mognade de fromma makarnes plan att öfvergifva världen och lefva klosterlif i Alvastra.

Det hårda, asketiska lif, de underkastade sig, försvagade lagman Ulfs hälsa och främjade Birgittas mottaglighet för syner. Under resan, 1337—40, hade dessa tilltagit, och ryktet om dem hade spridt sig äfven i utlandet. Enligt den tidens föreställningssätt förmedlas den gudomliga världsstyrelsen oupphörligt af utsedda verktyg bland män och kvinnor, höga och låga, hvilkas art och halt det åligger kyrkan att pröfva. Helgonglorian kunde måhända ernås, men också kättarbålet tändas för den, som straffade kyrkan å Kristi vägnar.

Lagman Ulf dog i Alvastra 1344. Fru Birgitta sörjde honom djupt och hängaf sig ännu mera åt det religiösa tänkandet, som satte hennes inbillningskraft och poetiska sinne i rörelse på ett sådant sätt, att hon för andra syntes borttagen och själf ej ägde öga för den yttre världen, när synerna öfverväldigade henne. Den ledande tanken i alla hennes syner är yrkandet på ånger och bättring. Dessa yrkas än direkt, under hot om straff, mot de personer, på hvilka hon tänker, än i allmänhet mot länder och folk, mot präster och kyrka. Och ju mer hon tänker på, huru ondskans makt skall stäfjas, dess klarare får hon sin uppgift: hon vill grunda en anstalt, från hvilken predikan och nyttig läsning på folkets språk kunna gå ut öfver alla land, under daglig öfning i kristligt lif; hon vill förmå jordens konungar att sticka sina svärd i skidan och icke fördärfva med krig och

skatter de folk, de äro satta att rädda; hon vill förmå kristenhetens öfverhufvud att flytta från Avignon och dess syndiga påfvehof tillbaka till Rom, att där reformera sig själf och sin kyrka. Det var storartade uppgifter, den svenska adelsfrun satte sig. Och så löste hon dem, att hennes ordensstiftelse ännu lefver, hennes skrifter och berättelserna om hennes lefverne ännu läsas på folkspråken — blott icke i hennes fädernesland — och hennes minne firas med kärleksfull vördnad af den kyrka, hvilkens reform hon yrkade, ehuru hon icke kunde genomdrifva den.

Sedan det svenska prästerskapets främste män pröfvat hennes syners art och funnit dem vara af Gudi — hon berättade och upptecknade dem för sin biktfar, magister Mattias, hvilken utarbetade dem på latin — sände Birgitta (1348) biskopen i Åbo och underpriorn i Alvastra till påfven Klemens 6 med en uppenbarelse, i hvilken Kristus befaller honom att mäkla fred mellan konungarne af Frankrike och England och själf draga till Rom från Avignon, reformera kyrkan och rätteligen fira jubelåret (1350). Tiden var mogen för utomordentliga åtgärder, och tron på behofvet af särskildt gudomligt ingripande växte i styrka. »Digerdöden» kom med sina fasor, en följd af krig, hunger och allsköns elände, folken bäfvade, starka religiösa rörelser gingo genom den kristna världen.

* * *

1349 lämnade Birgitta Sverige, dit hon aldrig mer skulle återvända, och anlände 1350 till Rom, dit hon medförde den af Kristus henne dikterade stadgan för den klosterstiftelse, hon ville grunda, för att erhålla bekräftelse därå af påfven, liksom hon redan fått den af ärkebiskopen i Uppsala. Kung Magnus hade gifvit kungsgården i Vadstena åt den nya stiftelsen, Birgitta själf flere hemman under Ulfåsa.

Martyrernas minnen i Rom höjde Birgittas hänryckning ännu mera. Hon befann sig i ständig hänförelse, underhållen genom umbäranden och späkningar af alla slag. »En prinsessa af Sverige», som såg och hörde Frälsaren och hans

moder och från dem mottog befallningar till själfva påfven, kunde icke undgå att i Rom väcka den största uppmärksamhet. Staden var delad i två läger: Orsini- och Colonnafamiljerna höllo hvar sin stadsdelshalfva besatt. I Orsinis del bodde Birgitta och hade i familjens medlemmar troende anhängare. Men smuts och hån kastades öfver henne ofta nog.

Hon bad för sina vedersakare och fortsatte sitt åt välgörenhet ägnade lif. Penningar tröto henne ofta, men hjälpen uteblef ej, om den ock dröjde. En gång kom en skräddare från Sverige till Rom på pilgrimsfärd till Jerusalem. Som alla nordboar uppsökte han Birgitta, som då var alldeles utan penningar. Han lämnade henne genast, hvad han hade, och återvände till Sverige för att hos hennes släktingar göra sig betald, hvarefter han å nyo anträdde resan till Jerusalem.

Birgitta hade stundom några af sina barn med sig i Rom. Dottern Katarina och sonen Birger hade moderns sinnelag, sonen Karl saknade det; men alla buro tro och vördnad för sierskan.

Till konungarne af England och Frankrike sändes nya hotelser om Guds straff, om de icke förliktes, till påfven »uppenbarelser», till kung och stormän i Sverige straffpredikningar i samma form. Ty Birgitta vardt icke främmande för omhvälfningarna i Sverige, där kungahusets släktkamp och stormännens strider fortgingo, så länge hon lefde. I synnerhet förföljde hon påfvarne, den ene efter den andre, med sina maningar att återvända till Rom och sina hårresande skildringar af tillståndet där bland präster och »renlifvesfolk», adel och menighet. Hennes språk är kraftfullt, hennes bilder förråda ett poetiskt sinne, hennes nitälskan erinrar om gamla testamentets profeter. Otroligt starka ord får kyrkan tåla af den svenska kungafränkan, som icke döljer, hvad hon vet om skändligheterna från påfvens hof och klostren i Rom. En gång säger henne Kristus om en prelat, som hon beder för, att denne icke längre hör Kristus till, ty han läser icke *Hans* bok, utan *kyrkans lag*, hvilken Kristus ej mer vill erkänna på grund af de stora missbruk, till hvilka den användes. Birgittas opposition gick ganska vida, men

aldrig mot kyrkodogmerna, hvilka fyllde hennes själ med lifgifvande kraft; det var mot kyrkans förfall, hon riktade sin straffdom. Guds eget ord ville hon införa som kyrkogrund i stället för kyrkolagarna, hvilka öfvergifvit Kristus.

Ändtligen lyckades det Birgitta att få se påfven i Rom. Urban 5, ehuru fransman, kom verkligen på ett treårigt besök och bekräftade därunder Birgittas orden, den 5 augusti 1370, hvarefter klosterbyggandet med stort allvar bedrefs efter Birgittas anordningar. En särskild skatt hade 1367 på hennes befallning uppburits i Sverige, »Mariapenningen», till klostrets förmån. Ett viktigt lifsmål för Birgitta var äfven att få bedja i Jerusalem och Betlehem. Nu gaf hon sig på väg till det heliga landet, där turkar redan gjort alla korshärarnas ansträngningar om intet. Vägen gick öfver Neapel, vid hvars hof hon redan förut varit en fruktad, men hedrad gäst. Straffpredikningar och regeringsråd lämnades äfven nu åt drottning Johanna, som missregerade i det syditalienska konungariket. På samma sätt arbetade Birgitta för konungariket Cyperns bästa, när hon efter en hel månads seglats hunnit dit från Neapel. Där regerade drottning Eleonora som sin unge sons förmyndare. Birgitta lade politisk framsynthet och praktiskt förstånd i sina råd, jämte yrkandet på bättring i lefvernet och hjärtats tro. Men råden följdes icke — och konungariket Cypern gick under.

I Palestina tillbragte Birgitta sommarmånaderna 1372, ljuft belönad för resans mödor genom de härligaste syner. Men när hon återkommit till Rom, togo åren och späkningarna ut sin rätt; den sjuttioåriga gumman nedlades på sjukbädden. Ännu därifrån sändes en uppenbarelse till påfven, nu Gregorius 11, Birgittas personlige vän, att återvända till Rom, en grym skrifvelse, hvilken besvarades med en särskild beskickning från påfven. Denne lydde också befallningen, men hann ej fram till Rom, förrän Birgitta slutit sina ögon i dödens sömn, den 23 juli 1373.

* * *

I aderton år dröjde det, innan Birgittas namn inskrefs i *Canon Missæ*, gudstjänstritualens förnämsta del, bland dem, till hvilka böner få riktas. Men vi kunna, med den helige Augustinus, tänka oss Birgittas helgonskap så: icke för att till henne skall bedjas, utan fastmer, att hon skall bedja för folken, är hon i boken inskrifven.

Detta stora halftusenårsminne har i Rom blifvit firadt genom nya skrifter om Birgitta, i Vadstena genom procession af långväga pilgrimer, alldeles som på 1400-talet, och genom de milda oktoberdagar, som snart i femhundra år kallats »Brittmäss-sommar», enligt fädernas uppfattning särskildt anordnad af Försynen för att underlätta vallfärdandet till den heliga Birgittas graf.

Ty grafven är i Vadstena [1], dit hennes kvarlefvor fördes året efter hennes död, under vård och ledning af hennes fromma dotter Katarina, som blef det begynnande Vadstenaklostrets första föreståndarinna — hon dog, innan abbedissa kunde väljas. Män och kvinnor skulle samarbeta i den anstalt för bildning och gudsfruktan, hvilken af Birgitta stiftades i Vadstena och från hvilken dotterkloster utgingo till Norge, Danmark, Finland, Estland, Preussen, Pommern, Nederländerna, England, Bäjern, Spanien, Portugal och Italien. Högsta ledningen fördes af abbedissan; under henne stodo 13 prästmunkar och 60 systrar, förutom lekbröder och klostertjänare. Från Vadstena utgick en hel litteratur på folkets språk förutom de söndagliga predikningarna på modersmålet. Äfven i de öfriga landen, i hvilka orden slog rot, arbetades på folkets omvändelse genom predikan och skrifter på folkets språk, icke, som i andra kloster, på kyrkans språk, latinet.

Främst i denna litteratur stå Birgittas uppenbarelser. Två dylika, upptecknade på svenska af hennes egen hand, finnas ännu kvar. Sedan kom den latinska öfversättningen och samarbetningen, utförd af hennes biktfäder — spanioren biskop Alfonso lade därvid sista hand — och från denna

[1] En arm kvarlämnades i Rom, i ett kloster, där denna relik dock icke mera är kvar, lika litet som de öfriga delarna af helgonkroppen i Vadstena.

»codex», i hvilken en viss ordning råder, hafva sedan öfversättningar gjorts till svenska, låg- och högtyska, franska m. fl. språk.

Den svenska öfversättningen, utförd i Vadstena, med några kapitel, som icke finnas i den latinska codex, är för Birgittastudiet den viktigaste och för medeltidssvenskan en skatt, som först i våra dagar blifvit utgifven. Men Birgittalitteraturen omfattar ännu mera: i talrika handskrifter, i tryck från paleotypernas tidsålder till den dag, som är, återgifvas Birgittas uppenbarelser, helt eller i utdrag, på skilda språk, likaså hennes lefverne; böner och uppenbarelser, som icke äro hennes, hafva under hennes namn gått i århundraden genom olika lands folklitteratur; Birgitta-ritualer hafva tryckts i Italien och Tyskland. Reformationen sopade bort Birgittaklostren i norra Europa; i det södra hafva de icke alldeles försvunnit. Ett nunnekloster efter Birgittas regel blomstrar ännu i Bäjern, men någon birgittinsk prästmunk finnes icke mer till.

H. O. Wieselgren.

Engelbrekt och rikets råd i Vadstena 1434.

Då Engelbrekt fick veta, att rikets råd hade kommit till Vadstena från konung Erik, for han till Vadstena. Där fann han biskop Knut af Linköping, biskop Sigge af Skara och biskop Tomas af Strängnäs samt många af ridderskapet. Han kom där med dem till orda och framställde för dem, hvarför han hade företagit hela denna strid. Han ville frälsa riket ur den träldom, i hvilken det så länge varit. Sedan konung Magnus Eriksson skildes från riket, hade här varit tyranner och icke konungar, och dessa hade sökt rikets skada och fördärf, såsom tyranner pläga göra, och icke rikets och menige mans bästa, hvilket konungens ämbete kräfver och hvilket de med ed utlofvat sig skola göra. De hade

lagt större skatt på landet, än detta förmådde bära och Sveriges lag och goda gamla sedvänjor medgåfve. De hade varit herrar sig själfva och icke riket till godo. De hade fyllt landet med utländingar och förtryckt de svenske. Mycket annat yttrade Engelbrekt till rikets råd och begärde, att rådet skulle hjälpa till, så att riket blefve frälst ur den

Engelbrekts bildstod i Örebro.

träldom, i hvilken det var, och återkomma till sin forna frihet. Då svarade rådsherrarne, att det var dem ogörligt att på det sättet öfvergifva sin herre och konung, som de svurit tro och lydnad; de måste hålla sin ed. Engelbrekt svarade därpå, att konungen hade svurit dem många eder, men ingen hållit, och att de förty icke heller vore pliktiga

att hålla honom, hvad de svurit. De hade svurit honom tro och lydnad på den grund, att han först svurit, att han ville hålla dem vid Sveriges lag och besätta rikets slott och fästen med infödde män; på denna hans ed hängde deras ed. Då han nu icke hölle sin ed, hvarpå deras ed berodde, så vore deras ed om intet. Med sådana skäl och andra ville Engelbrekt beveka rikets råd att affalla från konungen, och han skulle gärna hafva med godo bragt rådet öfver till sin mening, emedan hvad han förehade skulle varit så mycket fastare, om han hade haft rådets goda vilja med sig. Men rådsherrarne svarade därtill kort nej; de ville förblifva vid trohet och lydnad och menade, att det icke vore lofligt att genast sätta sig mot sin herre och konung, om han i någon måtto förginge sig, ty i sådant fall skulle ingen styrelse blifva beståndande. Hvilken är den herre, som ej felar i något? Skulle undersåtarne strax sätta sig upp mot honom, kunde intet varaktigt regemente finnas. Ej vore alla skickade att vara konungens domare och afgöra, om konungen bör afsättas eller ej. Människor kunna ej lefva tillsamman, med mindre den ena lider och fördrager mycket af den andra. Måste man nu hafva stort fördrag med sin vederlike, om man vill med honom umgås, huru mycket mer måste man ej då lida och fördraga af sin herre och konung, om man vill hafva något varaktigt regemente. Man måste stundom lida en tyrann, på det man ej måtte få många tyranner. Där ingen herre finnes, där gör enhvar såsom honom lyster, och så tillkomma många tyranner. Det är därför bättre att lida och umgälla med sin rätte herre än att underkufvas af många. Dessa skäl förelade rådsherrarne Engelbrekt, fastän de voro i stor träldom och gärna hade velat blifva förlossade. Det syntes dem, att de ännu icke hade fullgiltig och rättvis orsak att fråntträda den tro och lydnad, som de svurit konungen. Då Engelbrekt förnam, att de stodo fast vid sin mening, slog han på en annan sträng och sade dem allvarsamt, att antingen skulle de uppsäga konungen tro och lydnad, eller ock skulle det kosta dem lif och gods. Och han ville genast hafva gripit dem

vid halsen. När rådsherrarne det hörde, sade de, att de ville göra efter hans vilja. Hade de ej detta gjort, skulle deras gårdar gifvits till sköfling och bönderna hade slagit dem ihjäl. De hade därför tillräcklig orsak att uppsäga konungen tro och lydnad. Engelbrekt bestämde då, hvad det bref skulle innehålla, med hvilket de skulle lössäga sig från konungen. De satte sina namn och sigill under detta bref och sände det till kung Erik.

Olaus Petri.

Uppsala universitet.

Uppsala universitet är ett bland den svenska medeltidens skönaste arf till nyare tider. Grundlagdt under en tid, då split och oro rådde i de nordiska landen, då tvedräktens fackla hvart ögonblick hotade att åter tändas, då broder söndrades från broder, vittnar det om den kärlek till vetenskaper och konster, som utmärker vår medeltids yppersta män, särskildt kyrkans prelater. Mäktade än icke Jakob Ulfsson grunda den högskola, som är hans ädlaste minne, var det i alla fall genom hans och fleres af hans samtida — bland dem Sten Stures — åtgöranden, som fotstenen lades till en värdig bildningens och vetandets byggnad, och Jakob Ulfssons, den katolske ärkebiskopens, namn står inskrifvet bland vår odlingshistorias främstes. Så restes också vid universitetets jubelfest 1877 en minnesvård öfver hans stoft, där det hvilar i den gamla Uppsaladomens kor, och på vården restes till hans minne de ord, som fingo gälla såsom universitetets valspråk vid festen och i öfversättning lyda: »Ur mörker, genom skuggor, till ljus.» [1]

Sedan Jakob Ulfsson nedlagt kräcklan, kommo tider, då den unga högskolan, ännu en späd planta utan rot och

---

[1] Ex tenebris, per umbras, ad lucem.

styrsel, tvinade bort i de stormar, som härjade fosterlandet. Väl lekte det gamle kung Gösta, så väl som hans äldre söner, i hågen att upprätta lärosätet ur dess förfall, och ansatser därtill saknades icke; men det var likväl först vid Uppsala möte 1593, som röster höjdes, nog starka att drifva saken fram. Den 1 augusti det nämnda året undertecknade konung Gustafs yngste son jämte åtta riksråd den urkund, genom hvilken Uppsala universitet fick samma friheter och villkor, som det förut innehaft. Och i hertig Karl hade lärosätet vunnit en talman, som äfven, trots Sigismunds dröjsmål och obenägenhet, genomdref, att 1595 års privilegier utfärdades. Så kom ock nytt lif i den halft vissnade plantan, men dåliga ekonomiska förhållanden gjorde ställningen osäker; inre brytningar, såsom de vetenskapliga striderna mellan anhängarne af två skilda filosofiska skolor samt de personliga tvisterna mellan de två främste bland lärarne, Messenius och Johannes Rudbeckius, hämmade en utveckling, som endast under enighet kunnat fortgå, under det professorernas motstånd mot Karl 9 i religionsfrågan borttog det skydd, som kräfdes ofvanfrån, om icke universitetet skulle skakas i sina grundvalar. »Det var en sträf och hård tid», säger en tecknare af lärosätets häfder, »full af inre och yttre strid, i hvilken fordrades mycken kärlek och varmt intresse på tronen, för att fridens värf skulle blomstra. Sådan var icke Karls natur, och därför var universitetets lif så fullt af stormar, ja, hotade nästan att slockna.» Det är Gustaf Adolfs evärdliga storhet, att han icke blott förde svärdet till Sveriges ära i främmande land, utan ock mera än någon annan af vår krigstids konungar vårdade rikets inre odling och andliga förkofran. Och segraren på Polens och Rysslands slagfält, ordnaren och omdanaren af vår förvaltning, vår statshushållning och vår rättskipning, nämnes ock såsom Uppsala universitets störste välgörare, som tryggat dess bestånd —

Det var hans hjältelynne, det var hans kungasätt
att skänka lif och egendom åt ljuset.

Genom 1624 års donation af de gustavianska arfvegodsen — flere än 300 hemman — befriades lärosätet från de näringssorger, under hvilkas tryck det arbetat. I vården om universitetet mötas med Gustaf Adolf hans båda vänner Axel Oxenstjerna och Johan Skytte, som i öfrigt drogo åt skilda håll, och Gustaf Adolfs dotter visade sig i fråga om lärosätet värdig detta namn. Det var nu omhändertaget af landets öfverhet och dess yppersta män; af Karl Gustaf mottog det sina nya stadgar, som gällde ett par århundraden; af Magnus Gabriel de la Gardie och hans samtida fick det en öm vård, äfven sedan en yngre syster till det kommit till. Den tid var förbi, då universitetet måste strida för sin tillvaro. Lysande vetenskapliga namn knytas nu vid dess verksamhet, som gjort Sverige heder äfven utom våra landamären. Efter K. Warburg.

* * *

Det är mer än märkligt, att tanken på en dylik anstalt kunnat icke blott så tidigt uppstå, utan äfven blifva utförd, som här skedde i vårt aflägsna, fattiga och genom inbördes fejder ytterligare utarmade fädernesland. I självfa den södra delen af Tyskland funnos blott några få universitet inrättade under senare hälften af 1300-talet och i den norra delen af samma land under det följande århundradet blott två eller, om man så vill, tre. Huru långt stod dock icke vid den tiden Tysklands kultur framför Sveriges! Icke dess mindre skall redan på ett kyrkomöte i Arboga 1417 förslag hafva blifvit väckt att inkalla utländske män för att hålla föreläsningar. Om också icke någon verklig åtgärd föranleddes häraf, blef likväl omkring 20 år senare genom ett rådsbeslut, hvilket några år därefter bekräftades af konung Kristoffer, stadgadt, att den tionde, som fordom tillfallit Enköpings hospital, nu skulle anslås åt en magister Andreas Bondonis, mot det att han vid Uppsala domkyrka hölle årlig läsning, »som en Mester in studiis privilegiatis plegher att göra, och att, då han ej förmår eller täckes förenämnda arfvode uppehålla, då skall förenämnda tionde enom androm

mester tillhöra i samma staden, den dertill är fallen, och samma läsning skall uppehållas till evig tid». Ovisst är, huru länge denna undervisning fortfarit. Emellertid hade ett kyrkomöte i Söderköping 1441 uppdragit åt rikets biskopar att ombesörja ett ordentligt universitet eller, såsom det då kallades, ett studium generale eller privilegiatum; men ogynnsamma förhållanden gjorde väl, att detta uppdrag icke blef utfördt. Det var först sedan ett nytt kyrkomöte — sannolikt hållet i Arboga 1475 — under Jakob Ulfssons ledning åter uttalat samma önskan, som Uppsala-kaniken d:r Ragvaldus Ingemundi afsändes till Rom med en i kyrkans och riksrådets namn uppsatt skrifvelse, i hvilken begärdes påfvens tillåtelse till en högskolas stiftande. Att saken utan vidare uppskof nu kom till stånd, berodde utan tvifvel hufvudsakligen på följande tre omständigheter: den unge biskopen älskade vetenskapen lika högt som konsten och var för öfrigt ej den man, som brukade uppskjuta utförandet af sina älsklingstankar; Sverige hade efter slaget på Brunkeberg återvunnit en länge saknad självständighet, och dess styresmän kunde följaktligen mera ostördt ägna sin uppmärksamhet åt fredliga värf, och — hvad som slutligen kanske var det icke minst pådrifvande — danska regeringen hade öppnat underhandlingar med påfven om ett »studium generale» i Köpenhamn, hvilket gjorde det dubbelt angeläget för de om sitt oberoende ömtåliga svenskarne att så snart som möjligt skaffa sig en egen högre bildningsanstalt. Nog af, redan i början af sommaren 1477 var det utskickade sändebudet tillbaka med den påfliga stadfästelsebullan, utfärdad den 27 februari samma år af Sixtus 4.

Genom denna bulla blef icke blott den begärda tillåtelsen att grundlägga ett studium generale beviljad, utan där bestämdes ock, att den nya anstalten skulle inrättas efter mönstret af universitetet i Bologna, med samma företräden, privilegier och friheter som detta; att undervisning skulle få meddelas så väl i teologi som i kanonisk och borgerlig rätt, medicin, filosofi och hvarje annan vetenskap; att ärkebiskopen i Uppsala alltid skulle vara universitetets kansler och äga

utdela baccalaureats-, licentiats-, doktors- och magistergrader; samt att dess lärare och lärjungar skulle åtnjuta samma förmåner som deras likar i Bologna och ärkebiskopen noggrant vaka öfver, att häri ingen kränkning skedde. Så snart bullan ankommit till Sverige, utfärdade ärkebiskop Jakob och hans sex lydbiskopar, riksföreståndaren Sten Sture och tjugutre världsliga från Strängnäs den 2 juli ett formligt privilegiibref för det nya universitetet, hvars stiftande påfven på deras ödmjuka bön dem förunnat, »Gud till lof, heder och ära samt menige Sveriges rike till bestånd, hugnad och glädje». För att nu universitetets rektor, doktorer, mästare, studenter och deras folk — heter det — må dess roligare blifva och lefva, studera och i deras lärdom sig förkofra, anamma vi alla förutnämnde och hvar för sig i rikets och vår besynnerliga frid, hägn, beskärmelse och försvar. Rektor skall — bestämmes det vidare — utöfva domsrätt i alla mål utom i dem, som röra kyrkans inkomster eller jordegendom, och skola universitetets samtlige medlemmar äga den fördelen framför andra rikets inbyggare, att de må, utan afseende å förbudet för landsköp, fritt köpa, hvad de till föda och kläder behöfva. »Och som» — fortsätter brefvet — »detta ärende är oss så nyligen påkommet och vi för andra riksärendens skull icke hafva tid och stunder till att betänka och besinna nämnda Studii bestånd så noga, som vi gärna vilja; ty gifva och förunna vi samma Studium och personer alla sådana privilegia och friheter, som konungen af Frankrike gifvit och förunnat hafver åt universitetet i Paris.» Slutligen befalles, vid strängt ansvar, att alla, som besöka ofta nämnda »Studium», skola svärja i rektors hand, att de icke genom bref eller bud skola till utrikes ort meddela något, som kunde vara riket till skada eller förfång.

Härmed voro de allmänna förberedelserna till det stora företaget färdiga, och Jakob Ulfsson dröjde ej med att fullfölja sitt verk. Redan aderton dagar efter rådsbrefvets utfärdande lät han den 20 juli 1477 till alla både andlige och världslige män i svenska kyrkan utgå ett öppet bref,

genom hvilket han, efter en kort redogörelse för hvad i ärendet förekommit, underrättade, att alla, som ville undervisa, disputera och lära vid det nya universitetet, nu ägde där fritt tillträde under åtnjutande af de beviljade privilegierna att — enligt häfdvunnen sed — han själf, omgifven af särskildt utsedde rådsherrar, ämnade den 21 september högtidligen införa den påfliga bullan i Uppsala; och till sist, att den 7 oktober, Sveriges skyddshelgon den heliga Birgittas dag — och tillika dagen för hans eget inträde i Uppsala sju år tidigare — föreläsningarna och öfningarna i teologi, kanonisk rätt och de filosofiska vetenskaperna skulle taga sin början och fortsättas efter åhörarnes behag. Löftet var dristigt, men det hölls. På utsatt dag skedde verkligen det högtidliga öppnandet i riksföreståndarens och rådets närvaro, och styrkt är, att samma höst höllos åtminstone teologiska föreläsningar af den lärde d:r Ericus Olai.

Huru vidsträckt universitetets verksamhet för öfrigt blef under de första åren af dess tillvaro, är, af brist på handlingar, omöjligt att med någon säkerhet uppgifva. Rätt betydande kan den väl icke hafva varit, då de nödiga förutsättningarna saknades. Hvarken fanns någon stor tillgång på infödde män, som kunde intaga lärareplatserna, och utländingar ville man af lätt begripliga skäl undvika, ej heller hade landets skolor ännu hunnit den utveckling, att de kunde aflämna många lärjungar med tillräcklig mognad för akademiska studier. Därtill kom ett nytt hinder i den ringa tillgången på böcker samt deras höga pris. Men om ock begynnelserna sålunda efter all sannolikhet varit ringa — och vid hvilket universitet hafva de icke det varit? — så finnes likväl intet, som berättigar till det antagandet, att bakom namnet universitet gömmer sig endast en fortsättning af den gamla domkyrkoskolans verksamhet.

Efter A. N. Sundberg.

Bondefreder.

Med förnyandet år 1510 af kriget mellan konung Hans och den svenske riksföreståndaren Svante Sture förnyades äfven utsikterna till upprepande af alla de lidanden, för hvilka den olyckliga allmogen i de svenska, danska och norska gränslandskapen, genom ideliga infall och plundringståg från än den ena, än den andra sidan, under föregående tid så ofta och så länge varit utsatt. Dessa krigsoroligheter, vare sig de medförde omedelbart våld och fientlighet eller endast afbrott i den vanliga samfärdseln, i handel och vandel landskapen emellan, voro dess olidligare för gränsboarne, som det öfver allt mellan dem, både danskar, svenskar och norrmän, rådde den broderligaste och vänligaste sämja, ostörd, så vidt det berodde på dem, af de krig och fejder, som de maktägandes härsklystnad och äregirighet förde öfver rikena. Här, hos dessa befolkningar på de vidsträckta gränstrakterna mellan de tre rikena, fanns det, om någonstädes, en verklig skandinavisk folkkänsla, som vi eljest blott alltför mycket sakna i unionens historia. Under dagligt umgänge och med gemensamt språk lärde folken sig här att känna sig som *ett* folk, kommet af samma blod, öfverensstämmande i seder och tänkesätt; och den naturliga enhetskänslan understöddes af gemensamhet i intressen.

När fejd utbröt mellan rikena, stod det illa till för allmogen i dessa gränslandskap. Men den förnekade icke sin känsla och slet icke bandet. I sin nöd fann den på ett medel, som, om det icke alldeles kunde häfva det onda, likväl kunde minska och lindra det. Detta medel var de märkliga *bondefrederna*, med hvilka allmogen i gränslandskapen förband sig att under fejden rikena emellan bevara den gamla goda sämjan och det vanliga fredliga umgänget, att varna hvarandra och hjälpa hvarandra mot våld och fara och under de oroliga tiderna med gemensamma krafter stödja lag, ordning och frid i sina bygder. Det var just

under unionens sista tid, från slutet af 1400-talet till unionens upplösning, under den tid, då hatet mellan de rådande herrarne var starkast och blodigast, som kärleken folken emellan på detta sätt stadfäste sig. Ehuru det ligger i sakens beskaffenhet, att icke mycket blifvit skriftligt afhandladt eller upptecknadt om dylika förbindelser och att ännu mindre af det, som upptecknades, har undgått tidens ödeläggelser, är likväl så mycket bevaradt, att man däraf kan bilda sig en bestämd föreställning om dessa bondefreders beskaffenhet, utsträckning och varaktighet. Man har bondefreder afslutna mellan Bohuslän och Dalsland, mellan Halland och Skåne på den ena sidan och Västergötland på den andra, mellan Skåne och Bleking på den ena och Småland med dess särskilda delar, Värend, Finveden o. s. v., på den andra sidan. Från Brömsebäck längs hela den långa gränsen mellan de tre rikena ända till Dalarne och de motsvarande gränstrakterna i Norge sträckte sig detta fredsband. Att vi från sistnämnda landskap ingen skriftlig handling äga om någon ingången bondefred, är utan tvifvel blott en tillfällighet. I alla händelser var förbindelsen mellan folken äfven i dessa nordligare trakter så fullständig och förtrolig, att en man, som synnerligen väl kände allmogen, till och med ansåg, att dalkarlarne hyste större tillgifvenhet för sina norska grannar än för sina egna landsmän i Sverige. Åtskilliga af de nämnda bondefrederna blefvo flerfaldiga gånger förnyade, allt eftersom ofreden rikena emellan förnyades.

Understundom slötos dessa bondefreder i löndom, eller åtminstone inleddes de med hemliga underhandlingar, då man måste frukta, att konungens länsinnehafvare, om han erfore saken, skulle lägga hinder i vägen, måhända till och med hemsöka upphofsmännen med straff; vid andra tillfällen åsidosatte man alla betänkligheter och handlade, i känslan af sin styrka, fullkomligt uppenbart. Ett prof på det förra slaget kan följande bref vara, som genom tankar och uttryck röjer, att det utgått från bondemän. »Alla, som bygga och bo i Skåne och Halland, till alla dannemän, som bygga och bo i

Västergötland: vänskap och broderskap såsom tillförene sända med Vår herre Jesu Kristo och Sankte herr Knut! Käre dannemän, I mån veta, att vi skrifva eder lönliga till för den skull, att vi icke töras uppenbart, och bedja vi eder för Guds skull, att I viljen väl göra och skrifva oss till, hvad eder mening är, om uppbåd kommer, om I antingen viljen sitta i ro eller strida mot oss, hvilket vi icke begära. Sitten stilla! Vi skola aldrig göra eder ondt; och skola vi ändtligen ut, bör hvar och en förståndig hindra de sina att vidare uppbåda den stackars allmogen. Mera töras vi icke säga härom. Härmed befalla vi eder Gudi och Sankt Knut. Skrifvet i Skåne dagen före Sankt Lukas' dag.»

En af de märkligaste bondefrederna var den, om hvilken vi nu skola tala. Den 9 augusti 1510 samlades på Hjortsberga ting i Allbo härad i Småland svenska bönder från Värends fem härad samt södra och norra Möre, Sunnerbo och Västbo härad, västra och östra Göinge härad i norra Skåne och sändebud från andra skånska härad. Det var ett ypperligt folk, som här möttes. Göingeboarne, hvilkas land, skogrikt, backigt och fullt af sjöar, men väl befolkadt, omfattade 36 socknar, hade den tiden och behöllo till sena tider rykte om sig att vara de käckaste och stridbaraste af Skånes invånare, liksom de äfven utmärkte sig för sitt fasthållande vid fäderneseder och bruk. Samma goda vitsord hade Värendsboarne och Möreboarne. Bondemännen samlades på tinget öfver tusen till antalet, alla väl rustade, och samtalade om hvad de hade att göra, då örlig åter blifvit upptändt rikena emellan. De blefvo ense om att hålla god fred sinsemellan och fastställde vissa artiklar, som alla obrottsligt skulle iakttaga. Dessa artiklar upplysa icke blott det, som här närmast var i fråga, utan äfven andra märkliga sidor af lifvet i dessa trakter. Genom den första artikeln borttogo de från sitt förbund karakteren af uppror eller affall från deras rätte herre, i det de bestämde, att hvart landskap ovägerligen skulle fortfara att skatta till den landsherre, till hvilken det af gammalt skattat. Men därest den ene landsherren ville göra infall i den andres land,

skulle bönderna varna hvarandra, och ingen skulle följa sin herre längre än till gränsen. Enhvar skulle fritt fara från det ena landet till det andra, handla, köpa och sälja efter sitt behof. Men tjänstefolk skulle icke drifva husbondelöst omkring i häradena. Därest fogdarne för pengar såge genom fingrarna härmed, skulle bönderna förena sig och hjälpa hvarandra för att tvinga allt•löst folk att taga fast tjänst. Därest illasinnade människor, begagnande sig af tidernas orolighet, ville samlas för att drifva stigmannaverk, stjäla och röfva från det ena häradet till det andra, skulle alla härad stå slikt oväsen emot, hindra och straffa det. I hvar socken skulle tillsättas en rotmästare och en fjärdingsman, som skulle tillse, att hvar man hade sina vapen och sin utrustning färdiga, och straffa de försumlige med 3 marks böter. När bönderna skulle uppbådas, skulle man gå med budkaflen — en gren eller pinne, som var bränd i ena änden och krökt i den andra, för att antyda, att den, som icke följde med, skulle få sin gård bränd och själf blifva hängd — men ingen fick utskicka den utom fogden, rotmästaren eller fjärdingsmannen, och budkaflen skulle icke bäras från by till by af smågossar eller kvinnfolk, utan endast af bonden själf, som äfven, när han aflämnade den, skulle säga skälet, hvarför den gick ut. Därest någon försummade detta eller icke var redo med vapen och full utrustning eller icke strax följde, skulle han vara hvars mans förrädare och hans brott icke kunna försonas med böter, utan följas af lifsstraff.

Då krigen mellan Danmark och Sverige efter unionens upplösning fortsattes med samma raseri eller fördes ännu vildare och mera ödeläggande än förr, kände gränsboarne, hvilkas endräkt och ömsesidiga välvilja alltjämt fortlefde, utan att beröras af det hat, som glödde hos bägge rikenas eröfringslystna ledare, fortfarande behof af att genom det gamla medlet något betrygga sig mot krigets olyckor. Bönderna vidhöllo med märkvärdig uthållighet dessa sträfvanden långt fram i tiden. Bondefreder förekomma ännu i senare hälften af 1600-talet. Under det blodiga kriget mellan Karl 11 och Kristian 5, för hvilket i synnerhet

Skåne jämte de angränsande delarna af Småland voro skådeplatsen, slöt år 1676 »efter gammal sedvänja» socknen Viresta i Småland »en allmän, säker och kraftig bondefred» med socknarna Loshult och Osby i Göinge härad, och man förpliktade sig ömsesidigt till att icke blott hålla fred inbördes, utan att också efter förmåga afvända från hvarandra all ofärd, som dessa tider kunde medföra. Men i dessa sista bondefreder visar icke blott språket, som är späckadt med franska och latinska ord, utan hela den tama och spaka tonen, att tiderna betydligt förändrats; man fann det nu af nöden att tillägga det försiktiga förbehållet: »Hvad öfverheten och militien vilja hafva fram, det prejudicera vi icke.»

Efter C. F. Allen.

Gustaf Vasa.

Där ligger en egen friskhet öfver Gustaf Vasas väsende, särdeles i hans yngre år. Knappt har tyngre arbetsbörda hvilat på en människas skuldror, men aldrig bördan burits af ett friskare mod och en säkrare vilja. Ehvad Gustaf Vasa gjorde, det gjorde han med säker tro, att det var sant, som han tänkte, och rätt, som han gjorde. Vacklande steg tog han ej och gjorde ingen sak till hälften. Modet var sådant, för hvilket krigarens bleknar. Detta är intrycket af hela hans lif och icke minst under den tidigare del, då han ännu icke visste, om han skulle blifva sitt tidehvarfs herre eller med sitt namn besegla sitt fäderneslands fall. Det var den tiden, då han pinades i fångenskapen; den tiden, då han gick fram i södra och mellersta Sverige och folket sköt med skäktor och pilar efter honom, när han talade frihetens ord; den tiden, då han strök omkring, en enslig rymmare på Dalskogen, med förföljelsen efter sig och falska vänner omkring sig, såsom på Ornäs, eller osäkra, såsom på Rankhyttan; den tiden, då han tröskade för maten i Svärdsjö

prästgård, i Isala by och i ladan på Rankhyttan; den tiden, då han låg i tre dagars tid midt i vintern under den kullfallna furan på skogen mellan Svärdsjö och Leksand, husvill, närande sig af allmosor från dem, som själfva voro fattiga;

Gustaf Vasa.
Efter samtida porträtt i Gripsholmssamlingen.

den tiden, då han blott i jordens djup, i källarhvalfvet i Utmeland kunde rädda lifvet; de dagar, då han i Rättvik och på Mora strand talade för Dalarnes folk om Sveriges fall och räddning, men förnam blott ett overksamt bifall — den tiden behöfde Gustaf Vasa mera än mänskligt mod, mera

än den förtröstan, som snillet föder. Han behöfde den tro, som ensam höjer människan öfver jordens sorg och låter fången känna sig fri och flyktingen säker. Med tron på Guds eviga makt gick Gustaf Vasa sitt värf igenom.

Efter V. E. SVEDELIUS.

Olaus Petri.

Enligt några själfbiografiska anteckningar, som åtminstone i hufvudsak äro Olai Petri egna, föddes han år 1493 i Örebro. Enligt samma anteckningar voro hans föräldrar Petrus Olai och Christina Laurentii. En tradition vet berätta, att Petrus Olai varit smed, och, som det förefaller, har han varit en jämförelsevis burgen man.

Sin första undervisning erhöll Olaus i Örebro, förmodligen i stadsskolan. Här stannade han till sitt trettonde år, då han begaf sig till Uppsala — om till skolan eller till universitetet, säges ej.

Ehuru universitetet så godt som uteslutande var afsedt för blifvande prästers utbildning, drefvos där sannolikt inga bibelstudier. Luther, som vistades vid det vida bättre universitetet i Erfurth, berättar, att han först vid tjugu års ålder fick en bibel i sin hand — så ringa afseende fästes vid det arbete, som dock är äfven den katolska teologiens utgångspunkt.

I april 1516 finna vi Olaus Petri inskrifven vid Leipzigs universitet. Icke långt från Leipzig låg det nya universitetet i Wittenberg, och i Leipzig hörde Olaus säkerligen ryktet berätta om en af Wittenbergs lärare, den unge augustinermunken Martinus Luther, hvilken redan framstod såsom sitt universitets främste man. Tydligen lockad af detta rykte, lämnade Olaus Leipzig och lät 1516 inskrifva sig vid Wittenbergs högskola.

I sin nye lärare fann han en befryndad ande, en

Olaus Petri.
Föreslagen staty af T. LUNDBERG.

man, för hvilken kännedomen om de andliga sanningarna icke blott var en vetenskaplig angelägenhet, utan i främsta rummet ett hjärtats kraf, en man, hvilken under väldiga själsstrider kämpat sig fram till sin öfvertygelse och som aldrig tvekat att för denna offra hvarje timlig fördel.

Luther predikade flitigt för menigheten i Wittenberg, stundom till och med dagligen, och sökte därunder att i en så lättfattlig form som möjligt framlägga kristendomens enklaste sanningar. Denna på samma gång lärda och folkliga verksamhet måste mäktigt hafva inverkat på en man som Olaus Petri, hvilken mer än någon annan af 1500-talets svenskar ägde en naturlig begåfning att enkelt och flärdfritt för menige man tolka äfven de svåraste punkterna i trosläran.

Den 31 oktober 1517 anslog Luther sina ryktbara 95 teser mot aflatshandeln. Man må icke öfverdrifva skärpan i dessa satser. Luther drömde ännu icke om något affall från kyrkan; tvärt om gjorde han anspråk på att uttala påfvens och alla fromma kristnas tankar. Han förnekade icke påfvens rätt att meddela aflat för sådana förseelser, som begåtts mot kyrkans lagar och förordningar; men för verkliga synder — säger han — kan påfven endast då gifva aflat, när syndaren förut erhållit förlåtelse af Gud, och därtill fordras, att han med hela sin själ vändt sig från synden och till tron på Guds nåd. Har han detta gjort, erhåller han syndaförlåtelse också utan aflatsbref.

Hade denna lära icke berört så viktiga ekonomiska intressen, hade hela frågan kanske blifvit jordad i tysthet. Nu uppväckte den hos vederbörande en storm af förbittring. Under dessa dagar afslutade Olaus Petri sina akademiska studier. Den 10 februari 1518 promoverades han till magister, men först i november lämnade Olaus Wittenberg.

Då Olaus Petri skildes från sin lärare, hade reformationen ännu ej utbrutit, men alla förutsättningar funnos redan för en andlig revolution. Att Olaus själf icke fick bevittna denna och längre dröja i Luthers närhet, var säkerligen icke utan betydelse för hans framtida utveckling. Nu återvände han till sitt land, genomträngd endast af pro-

testantismens stora, befriande grundsatser Ända in i det sista står han såsom *protestantismens* banérförare, och i de dogmatiska tvister, som ganska snart utbröto inom den evangeliska kyrkan, tog han aldrig någon del.

Då han återkommit till sin hembygd, började han att för de unga prästerne i Strängnäs föreläsa öfver Gamla och Nya testamentet. Bland dem, som lyssnade till den unge lärarens ord, var äfven stiftets då varande högste chef, ärkedjäknen Laurentius Andreæ. I honom fann Olaus icke blott en uppmärksam åhörare, utan äfven en trofast och inflytelserik beskyddare. Och af en sådan blef han snart i starkt behof. Redan på våren 1523 hade han samlat en flock af meningsfränder kring sig, för hvilka han utvecklade Luthers lära, och i ett vid den tiden skrifvet bref klagar den verksamme biskop Brask öfver »den förargelse och oro hos folket, som en predikant åstadkommer genom de predikningar, han håller för menigheten och hvilka äro fulla af lutherska jäsämnen». Den djärfve predikantens namn anföres väl icke, men vi hafva ej svårt att gissa det. Grundtanken i hans satser är den, att legender, kyrkofäder och tradition intet betyda för vår tro, för hvilken bibelns ord bör vara det enda rättesnöret; att ingen medlare finnes mellan Gud och människor utom Kristus allena och att påfven således icke äger någon makt att meddela oss syndaförlåtelse; att mässan är af ringa värde i jämförelse med predikan och att tiggarordnarna böra förbjudas.

Samtidigt med att Olaus i sina predikningar uttalade dessa revolutionära satser, hölls den märkliga valriksdagen i Strängnäs, på hvilken Gustaf Eriksson utsågs till Sveriges konung. Att Gustaf under sitt korta uppehåll i samma stad som Olaus Petri skulle hafva blifvit direkt vunnen för protestantismen, är ett öfverdrifvet påstående, som icke styrkes af konungens uppträdande under de närmast följande åren. Konungen gör öfver hufvud taget intryck af en i religiöst afseende föga intresserad man. Han var en praktiskt anlagd statsman, så fri från hvarje mera svärmisk uppfattning, som det gärna kan tänkas. Nyttan var den ledande grundsatsen

i hans politik, och om han mera tilltalades af protestantismen än af katolicismen, så berodde detta tydligen dels därpå, att protestantismen för landet var en från politisk synpunkt mera gagnande religion, dels därpå, att den till hela sin anläggning är mera besinningsfull och mindre lägger an på de yttre sinnenas tjusande än katolicismen.

På våren 1524 lät konungen kalla Olaus Petri till Stockholm. Han anställdes där såsom stadens sekreterare och sattes i tillfälle att bearbeta den talrikare och mera inflytelserika hufvudstadsbefolkningen. Med sin sedvanliga kraft kastade Olaus sig på de nya uppgifter, som platsen medförde. Såsom bisittare i stadens råd nödgades han nästan dagligen vara ett vittne till den ofta upprörande grymma rättskipningen, enligt hvilken äfven obetydliga förseelser kunde beläggas med dödsstraff. Förmodligen var det under intryck däraf som han nedskref de domareregler, hvilka sedermera aftryckts i början af de flesta upplagor af Sveriges rikes lag. Han talade för mildare straff i allmänhet samt uppträdde särskildt mot tortyren — redan två och ett halft århundrade, innan denna upphäfdes i vårt land.

Men jämte sina egentliga ämbetsgöromål hade han en annan och viktigare uppgift, den, att predika den nya läran för hufvudstadens befolkning. Visserligen var denna ej alldeles obekant med den rörelse, som samtidigt pågick i Tyskland, men med några få undantag betraktade väl flertalet stockholmare dessa kätterier med fasa. Det var därför ingen lätt och ofarlig sak att angripa en dylik öfvertygelse. Olai broder, Laurentius Petri, yttrade också om dessa första år i hufvudstaden: »Det var den största hopen emot och svårliga förtretligt, att så skedde ... Den ene sade, att han ville offra på predikanterne en gammal badstuga, den andre en gammal lada, den tredje så många lass ved, så mycken tjära, torf, näfver o. s. v. Och tycktes, att man icke bättre kunde använda någon kostnad, än att man i så måtto hulpe till, att slika förbannade kättare och skadliga människor kunde varda borttagna från jorden.»

Olaus och hans vänner hade således ett hårdt och ofta

otacksamt arbete. Men oerhördt mycket måste dock hafva uträttats under dessa de tre första åren af Olai Petri verksamhet. Utan ett någorlunda manstarkt protestantiskt parti skulle konung Gustaf säkerligen ej hafva vågat att vid Västerås' riksdag uppträda så, som han gjorde.

Man har länge påstått, att man under medeltiden så godt som alls icke känt till någon predikan på modersmålet. Denna åsikt är säkerligen oriktig. Under medeltiden predikade man kanske föga mindre än under reformationstiden; men man predikade på ett annat sätt. De lutherska prästernas predikan var evangelisk, under det att innehållet i munkarnes mest bestod af järtecken, helgonlegender och allegoriska utläggningar af Skriften. Härtill kommo de underverk, hvilka i riklig mängd inblandades i predikningarna, och för att munken aldrig skulle vara i förlägenhet om, hvar han skulle finna ett lämpligt exempel, hade man utarbetat ordentliga lexikon öfver dessa mirakler. Predikanten behöfde endast slå upp ordet »öga» för att där finna alla de järtecken, som handlade om ögats synder. Det var mot detta predikosätt, som reformationens män uppträdde, och Olai Petri egen predikosamling kan anses såsom ett försök att strängt tillämpa den evangeliska predikans grundsatser.

Med Olai Petri evangeliska predikan står i närmaste samband hans förhållande till den första svenska öfversättningen af Nya testamentet. Några verkliga bibelstudier hade ej bedrifvits vid medeltidens universitet; man kände Skriften endast i den latinska öfversättning, som på 300-talet verkställts af kyrkofadern Hieronymus, den s. k. Versio vulgata, och till den hebreiska och grekiska urtexten tog man ingen hänsyn, redan af det skäl, att medeltidens teologer alls icke studerade dessa språk. Väl hade en del af bibeln genom Birgittas och hennes ordens försorg öfverflyttats till svenska; men huru föga känd denna svenska öfversättning i själfva verket var, framgår däraf, att till och med en man som Brask endast genom ryktet visste, att den fanns till. Nu grepo sig protestanterne an med en öfversättning af Nya testamentet, och denna utkom af trycket i augusti 1526.

I språkligt afseende är detta arbete ett af de märkligaste arbeten i vårt land. I stilens skönhet och kraft, men framför allt i dess rent svenska lynne kan denna öfversättning anses såsom banbrytande inom vår litteratur. Den, som något känner till medeltidens svenska, kan icke annat än på det djupaste beundra den syntaktiska reda och den känsla för det svenska språkets renhet, som röja sig i denna tolkning.

Intet författarenamn stod att läsa på titelbladet, och den äldre protestantiska litteraturen innehåller ingen bestämd uppgift om den man, hvilken utfört detta för den evangeliska läran så grundläggande arbete; men historieskrifvaren Messenius, som skref i början af 1600-talet, nämner, att arbetet utförts af »Olaus Petri och hans kamrater».

Under detta år inföll äfven Olai Petri reformatoriska författareskap. Från och med 1526 utsände han den ena småskriften efter den andra, alla utmärkta för denna enkla, folkliga framställning, som gör, att hans arbeten stå så enstaka i vår litteratur. För att förstå, hvad en dylik författareverksamhet för det egentliga folket då betydde, bör man taga i betraktande arten och omfattningen af den litteratur, som förut fanns för gemene man i vårt land. Vår första tryckta bok hade väl utkommit redan 1483, men den var på latin och var afsedd blott för präster. Samma språk och samma bestämmelse hade de flesta öfriga tryckalster från medeltiden. Den första svenska boken bär ett så pass sent årtal som 1495, den andra i ordningen utkom först 1514; inalles funnos ej tio arbeten på svenska, då Olaus Petri först uppträdde. Han blef den, som lärde sina landsmän den svåra konsten att läsa i bok och som gaf dem böcker, hvilka de kunde förstå. Under de fyra första åren af sin författareverksamhet utgaf han ungefär dubbelt så många skrifter, som före hans tid tryckts på svenska. Vikten af de frågor, han behandlade, väckte äfven den ointresserade ur hans dvala och sporrade hans läslust, och det lättfattliga framställningssättet gjorde, att hvar och en utan svårighet kunde sätta sig in i de frågor, som då stodo på dagordningen.

Hans skrifter voro de för en ny kyrka mest behöfliga Nya testamentet, våra första katekeser, vår första psalmbok, vår första postilla, handboken och mässan. Dessutom tryckte han en följd af små uppsatser, i hvilka han utvecklade den lutherska lärans grundtankar. Det, som än i dag gör dessa skrifter så egendomligt tilltalande, är deras frihet från all teologisk kammarlärdom. Han hade varit i Tyskland endast under de år, då protestantismen arbetade sig fram, och han bevarade städse de första intrycken från denna andliga frihetsrörelse. Genom allt, hvad han skrifver, går det därför en fläkt af ungdomsfriskhet. Protestantismen var för honom i främsta rummet den kristliga frihetens religion. Guds ord — säger han — äro klara nog i sig själfva. Vi skola blott »betrakta den ena skriften med den andra och ställa dem tillhopa, så uttyder väl den ena skriften den andra, och därmed behöfver hon ingen människas glossor eller tilläggning».

Lika litet ville han i påfven och kyrkan erkänna auktoriteter, för hvilka människan vore skyldig att böja sig. Den romerska kyrkans alla stadgar om fastor, späkningar, celibat o. d. voro för honom endast ett hedniskt försök att beröfva människan den frihet, som Gud hade medgifvit henne. Det var ett frihetens evangelium, som Olaus Petri predikade, och denna frihet hade en enda gräns — Guds egna ord.

År 1531 afbröts Olai Petri mera rent reformatoriska verksamhet därigenom, att han kallades till konungens kansler. Konung Gustaf hade en praktisk uppfattning af statens uppgift, Olaus Petri satte dess mål i en religiös pånyttfödelse. Konungen var en lika stark realist, som Olaus var idealist, och följden blef, att deras samverkan ganska snart afbröts. Redan efter två år nedlade Olaus sin befattning, och konungen gaf honom det vitsordet, att han var lika duglig till kansler som »en åsna till luteslagare» eller »en frisisk ko till att spinna silke».

Men Olaus Petri drog sig därför ej tillbaka från all politisk verksamhet. Han började arbeta på en skildring af Sveriges historia — ett arbete, som genom hans sunda hi-

storiska kritik, hans manliga språk och omutliga sanningskärlek under århundraden skulle stå oöfverträffadt. Syftet med denna historia är dock knappt det samma, som man i våra dagar uppställer för ett dylikt arbete. Snarare kan syftet sägas vara ett moraliskt. Det var en spegel, som han satte upp för folket. Genom sin skildring af de gångna tiderna ville han ställa en maning till de lefvande. Sanningen var för honom historieskrifvarens främsta uppgift, och denna sökte han ärligt att utröna, så långt det med den tidens historiska hjälpmedel var möjligt. Han stryker obarmhärtigt hela skockar af uppdiktade sagokungar; i de prisade vikingarne, för hvilka Europas folk darrade, ser han, nyktert och i det hela riktigt, endast »en hop skalkar och tyranner», och han uttalar oförbehållsamt en tanke, hvilken då hart när betraktades som fosterlandsförrädisk, nämligen, att våra krönikor innehålla »ganska liten rättelse, huru här i riket har stått till, förrän kristendomen hit kom, i ty att våra förfäder hafva litet eller ock intet därom skrifvit». Samma oförfärade sanningskärlek följde honom ock, då han gick att skildra Sveriges senaste historia, och för unionstidens olyckor lade han icke all skulden på danskarne. Men ett sådant sätt att skrifva historia saknade då för tiden icke sina faror. Ännu två år efter författarens död skref konung Gustaf till hans broder och klagade öfver, att mäster Olof otillbörligen »föregifvit, att de svenskes högfärd har varit en rot och tillfälle, att mellan de svenske och danske hafva varit ofred och oenighet, det han aldrig med goda skäl bevisa kan». Här hade mäster Olof visat sig »som en menedig och sitt rätta fäderneslands förrädare». De allmänna politiska reflexioner, som äro inströdda här och där i krönikan, väckte säkerligen i ännu högre grad konungens förbittring. Olai Petri strängt demokratiska sinnelag hade under årens lopp blifvit skärpt. Många af hans reflexioner voro ganska sannolikt nedskrifna just med tillämpning på samtidens politiska förhållanden, och Gustaf förstod dessa endast halft beslöjade hänsyftningar. Då t. ex. Olaus behandlade Magnus Ladulås' historia, hade han talat om »dem, som utan all beskedlighet vilja

roffa allt till sig», och fortsatt: »och detta namnet Ladulås är ett ärligt namn, där konung Magnus har haft större heder och pris utaf, än om han hade vordet kallad en romersk kejsare. Ja, det finnes icke många i världen, som kunna kallas Ladulås. Ladubrott har alltid i världen varit mera allmänt.» I den anklagelse, som konungen kort därefter riktade mot Olaus Petri, upptogs också detta yttrande.

En brytning kunde snart ej längre undvikas. De hade varit ense om kyrkogodsens indragning, men om användningen af de indragna godsen skilde sig deras meningar. Gustafs skötesynd var ett väl långt drifvet förvärfsbegär. Han indrog gods och stundom nästan plundrade sina undersåtar, utan att något omedelbart utgiftsbehof alltid förelåg, endast för att fylla sin skattkammare. Men en *rik* konung var då en *mäktig* konung, och en mäktig konung betydde en *stark regering*, som kunde värna landet för yttre fiender och upprätthålla den förut alltid störda friden i det inre. Konung Gustafs skattkammare var derför en borgen för landets lycka, äfven om icke allt, som låg där, kommit dit på fullt laglig väg. Olaus Petri ställde sig på en annan ståndpunkt. Han antydde i sin krönika, att den så smädade katolska kyrkan dock användt en del af sina inkomster till fromma ändamål, såsom fattiges underhåll, upprättandet af sjukhus o. s. v., och att denna kyrka likväl sörjt för både den högre och den lägre bildningen, dels genom den undervisning, som gifvits af präster och munkar, dels därigenom, att kyrkan underhållit svenska studenter vid främmande universitet. Han ville därför, att de indragna godsen företrädesvis skulle användas i människokärlekens och kulturens tjänst; men härför hade konung Gustaf ej sinne. Skolorna och den allmänna bildningen kunna sägas under hans regering snarare hafva gått tillbaka än framåt.

År 1539 brast det löst. På hösten hölls ett kyrkomöte i Uppsala. På detta tyckas Laurentius Andreæ och Olaus Petri hafva uppträdt mot konungens nya kyrkopolitik, som hotade att fullständigt bringa kyrkan under den världsliga maktens lydno. Året därpå fängslades både Laurentius

Andreæ och Olaus Petri samt anklagades för högförräderi. Anklagelseakten utmärker sig för en äfven på den tiden påfallande brist på reda och gör intryck af att hafva tillkommit efter någon häftig sammandrabbning, hvarvid den hetlefrade konungens vrede kokat öfver. De flesta beskyllningarna äro fullkomligt allmänt hållna och gå ut på förräderi och illfundighet; men bakom dessa ofta osammanhängande tillvitelser märker man ett länge doldt missnöje.

På denna tid var det ej svårt för regeringen att få en fällande dom till stånd. På nyårsaftonen anklagades de båda reformatorerne; rätt att taga kännedom om anklagelsepunkterna och skriftligen bemöta dessa vägrades dem, och den 2 januari dömdes de till döden. Gustaf var icke grym, och det var säkerligen aldrig hans mening att låta domen gå i verkställighet. Laurentius Andreæ måste dock med hela sin förmögenhet köpa sig fri från straffet, och för Olaus Petri erlades en motsvarande bötessumma af Stockholms stad, som på detta sätt räddade den älskade läraren.

Olai Petri sista predikningar tyckas hafva varit ganska olika mot hans första. När dessa höllos, var han en ung man, hvilken förhoppningsfullt blickade framtiden till mötes och som i den nya *läran* såg uppslaget till ett nytt *lefverne;* men då åren kommo med sin bittra erfarenhet, fann han, att »världen är alltid sig själfvo lik». Någon andlig pånyttfödelse hade ej följt i reformationens fotspår, snarare hade syndens skuggor fallit allt tyngre öfver mänskligheten, och på det stundande Gudsriket kunde han ej längre tro. Han hade väl drifvit afguderiet från altaret, men afguderiet i hjärtat satt fortfarande lika fast kvar. Hans uppmaningar till regeringen att ingripa mot folkets synder hade ej åstadkommit mer, än Johannes' predikan inför Herodes gjort. Världen var sig själfvo lik.

Det ligger något djupt gripande i den hopplösa sorg, som uttalar sig i hans sista skrifter. »Tron är utsläckt och kärleken förkolnad, och världen synes i alla stycken på det högsta nu kommen vara, så att hon för ondskas och arghets

skull måste nu snart genom eld förgången varda, såsom den förra världen förgicks genom vatten.»

Då detta skrefs, hade ej Olaus Petri lång tid öfrig i denna värld, hvilkens framtid han skådade i så mörka färger. Tidigt på morgonen den 19 april 1552 slutade den svenske reformatorn sina dagar, ännu ej 60 år gammal. Han jordades i Stockholms Storkyrka i närheten af predikstolen, där ännu vid detta århundrades midt en nästan utplånad grafinskrift utvisade den plats, där en af vårt lands mest storartade, klartänkta och varmhjärtade personligheter hvilar. Nu synes grafstenen ej mera.

Efter H. Schück.

Daljunkarens uppror.

År 1526 dog i Uppsala junker Nils Stensson, riksföreståndaren Sten Sture den yngres son. Däraf tog en förtviflad bof sig tillfälle att göra ett skadligt uppror här i landet. Hans namn var Jöns, och han var född i Björksta socken i Västmanland. Hans moder var där huskvinna; men hvilken hans far var, visste ingen. Denne Jöns tjänade en tid såsom stalldräng, men stal från sin husbonde. Han gaf sig upp till Dalarne, utgaf sig för unge herr Stens son, kallade sig Nils Stensson och ljög alla dalkarlar fulla i Orsa, Mora och Leksand. Han sade, att emedan han var bördig till riket efter sin fader, kunde kung Gustaf icke lida honom, utan plägade, så snart han fick se honom, springa upp och gripa till svärdet för att dräpa honom. Han sade ock, att konungen hade förkastat sin kristna tro och blifvit en lutheran och hedning. Och mycken annan lögn och ondska hade han att säga dalkarlarne. Han hade ock ett däjligt ansikte och hade en ond mun att tala med: hans ord lågo honom helt redo. När han talade i någon församling och råkade nämna unge herr Sten, som han kallade sin fader, grät han

strax bittert. Dalkarlarne gräto med. Ofta midt i samtalet bad han dem för Guds skull falla på knä och läsa ett Fader vår och Ave Maria för hans fars själ. Han tackade dalkarlarne, att de haft hans fader så kär, och bad, att de måtte låta honom, sonen, åtnjuta någon gnista af denna kärlek. Snarast sagdt, han talade så för dem, att de, som bodde i bemälda tre socknar, hade mesta parten varit väl till freds med att våga sitt lif för hans skull. De bestämde åt honom så många unga karlar, han ville hafva, som skulle vara hans drabanter.

Denne daljunkare eller tjuf drog så till Rättvik och talade med dem på det bästa. Men där fick han helt annat svar. De svarade honom rätt i ansiktet, att han icke var herr Stens son. Och hvad han än hade varit, vore de honom intet skyldiga; han hade ej tagit dem och riket ur sådan nöd, som konung Gustaf hade gjort. Med sådant svar drog han åter bort och till dem, hos hvilka han hade mera framgång. De skänkte honom mycket godt, så att han började ståta med beslagna svärd och annat prål. Han bad dem, som erkände honom, hålla sig stilla, så länge han nu skötte sitt värf i Norge; han skulle nog komma igen med godt besked. Han tog med sig sex karlar, och hvilken han gaf sig i lag med, ljög han full, förtalade och beljög konung Gustaf. Så kom han till ärkebiskop Olof i Trondhjem. Denne gaf honom makt och förärade honom stora skänker samt allehanda hjälp och undsättning och lämnade honom 300 karlar, som befalldes stanna i hans tjänst år och dag. Ty ärkebiskopen var allvarligen förd till den tron, att denne var unge herr Stens son.

Han drog så till fru Ingegärd med anbefallningsbref från ärkebiskopen och predikade äfven henne i samma tro. Af oförstånd och obetänksamhet gaf hon honom sin dotter. Jungfrun skänkte honom en guldkedja, som räckte honom nedom höfterna. Detta skedde, kan man tänka, i det fröjdefulla hoppet, att hon skulle blifva drottning i Sverige. Han drog öfver fjället och in i Dalarne igen. Men där ville inga flere följa honom än dessa tre socknar. De, som bodde i

Gagnef och Tuna, voro, som man plägar kalla på latin, *neutrales*, d. v. s. de höllo icke rätt med någon, hvarken med Daljunkaren eller med kung Gustaf. Men de, som bodde i Hedemora, Skedvi och Husby, stodo något allvarligare med konung Gustaf. Daljunkaren sände då en hop folk till Hedemora och Husby kloster, där några konungens krigsmän lågo i borgläger, och befallde bönderna att slå ihäl dessa, så skulle de till belöning hafva deras hästar, och hvad annat de kunde komma öfver med dem. När de kommo dit, visade Hedemorakarlarne dem byteslösa hem igen och bjödo dem sitta hemma, och komme de neddragande med den Daltjufven till någon uppresning, så skulle de möta dem på halfva vägen och begära af sin rätte herre, kung Gustaf, att han komme dem till undsättning med sitt krigsfolk. När nu Tunakarlarne hörde detta, föllo de något allvarligare mot Daljunkaren, sägande sig vilja tillsamman med bergslagen förblifva vid sin rätte herre och konung. Och skedde mycket mord där och hvar mellan dessa partier.

När dalkarlarne sågo, att Rättvik och Gagnef och hela bergslagen voro emot dem, fingo de en loppa i örat och begynte tänka sig för, i hvilken farlighet de voro stadda, och största parten började tvifla om, att han var herr Stens son. De fattade då det rådet att utsätta en dag till rådplägning med de andra om en månad, och skulle till dess ransakas och bevis utifrån skaffas, huru saken förhölle sig.

Då konung Gustaf hörde detta, for han till Västerås och kallade dit de flesta af rådet och sin moster fru Kristina med samt bad henne skrifva till Daljunkaren. Hvilket ock skedde. Hon skref och sporde honom, om han påstode henne vara hans moder, eftersom han kallade herr Sten för sin far. Om han sade detta, vore det ej svårt att bevisa, att det vore en uppenbar lögn. Hon kunde ej hafva förgätit, huru många barn Gud hade gifvit henne med hennes salige herre, herr Sten. Sin förste son hade hon med sina egna ögon sett död i Uppsala för någon tid sedan. Hennes andre son, Svante, visste hon väl, hvar han var. Hon uppräknade och namngaf alla sina barn. »Men dig kännes jag

icke vid; ditt samvete skall vittna, att du ljuger för Gud och människor.» Konung Gustaf befallde sändebuden, som förde detta bref dit upp, att de skulle läsa upp det högt och öfverljudt, så att alla dalkarlar, som vore tillstädes, kunde höra det. När nu så skedde, begärde de svar af daljunkaren och äskade få veta, hvad han ärnade säga till fru Kristinas bref. Han svarade, att hans kära moder, fru Kristina, icke ville kännas vid honom, emedan han blifvit född, förrän hennes bröllop stod. Då föll såsom ett töcken från dalkarlarnes ögon, så att de förstodo, att detta var denna ädla och dygdiga fru alltför nära sagdt. Hon blef icke litet gramse och harmfull, då hon det förnam af sändebuden, när de hade kommit tillbaka till Västerås.

Konung Gustaf sände då en god krigshär dit upp. De togo med sig från bergslagen många af allmogen, dock inga andra än dem, som voro villiga att följa med. De kommo till Båtsta färja. Där lade de andra sig midt emot på andra sidan, ganska starka. De sköto med skäktor och pilar öfver älfven på hvarandra och lågo där några dagar. Då begärde konungens folk ett samtal med de andra och att de måtte få lejd och gisslan för 15 män, som de ville skicka öfver till dem. Och det skedde så. Desse bådo dalkarlarne att fängsla och binda dem, till dess saken vore med redlighet utransakad. Om det vore sant, att den upproriske mannen var herr Stens son, så gåfve de dalkarlarne lof att hugga dem i hundra stycken. Ytterligare sade de, att dalkarlarne handlat dåraktigt, då de så lättfärdigt satt tro till en slik person. Det fanns nu intet annat råd, än att antingen lämna honom från sig, sätta sig till ro igen, bedja konungen om nåd och förlåtelse för hvad de brutit, till hvilket de ville vara dem goda medlare, eller att blifva så hemsökta af konungens folk, af bergslagens och Rättviks män, att hvarken hund eller hane skulle lämnas vid lif. Mycket annat blef där taladt och svaradt. När allt var afhandladt, begärde dalkarlarne, att de, som voro på konungens sida, skulle gå ut ur ringen, till dess de slagit råd sig emellan, hvad de skulle svara och besluta. Sedan kallade de dem

in i ringen igen. De gåfvo då det svaret, att de ville öfvergifva sin Daljunkare och slå sig till ro på följande villkor: först skulle han komma fri och behållen ut ur landet, månde sedan fria sig bäst han kunde; därnäst skulle allt, som de företagit sig, vara en förlåten och glömd sak; för det tredje skulle ingen ny tro eller något lutheri trugas på dem; för det fjärde skulle konungen icke draga in så många främmande och utländska sätt med uthackade och brokiga kläder; för det femte skulle han bränna eller på annat sätt aflifva dem, som åto kött på fredagen eller lördagen. Med dessa besked vände konungens män tillbaka och skickade svaret genom natt och dag till konung Gustaf. Han skref genast till dalkarlarne och beviljade den första artikeln och den andra och lofvade att obrottsligt hålla dem. Hvad angick den tredje och den femte, bad han, att de icke skulle göra sig något bekymmer om läran och fastandet, ty därom hade de intet förstånd. På den fjärde artikeln svarade han, att han icke ville blifva mästrad af dem, huru han skulle kläda sina drabanter och hoftjänare. Han måste rätta sig efter andra potentater, kejsaren, konungar och furstar, och vi svenskar vore icke mer svin eller getter än de.

Dalkarlarne hade nu intet annat råd, utan de måste gifva sig till freds och låta sig nöja. Freden blef så bejakad på båda sidor, och konungens krigsfolk drog sig tillbaka i sina borgläger igen.

Efter Peder Svart.

Erik 14.

Hvar och en vet, att Erik 14 har af eftervärlden blifvit ganska olika bedömd. Å ena sidan har man blott gifvit akt på, huru han störde den storartade, fredliga utveckling, i hvilken Sverige var stadt vid hans tronbestigning, huru han invecklade riket i det långa, brodermördande kriget med

Danmark — ett krig, som kostat den skandinaviska Norden så mycket, till följd af det nationalhat, det framkallade — huru han slutligen med en tigers grymhet rasade mot alla, som blifvit föremål för hans misstankar och fruktan. Å

Erik 14.
Efter samtida porträtt i Nationalmuseum i Stockholm.

andra sidan har man trott sig finna äfven mycket stort och ädelt i konung Eriks regering och karakter. Hans personliga egenskaper och »vackra färdigheter», hans kärlek till yttre glans och hans begär efter utmärkelse omgifva honom

med ett visst poetiskt skimmer, då man jämför honom med hans lugnt beräknande och i mångas tycke mera hvardaglige fader; man har trott sig finna händelsedigra statsmannatankar hos honom, såsom dem om ett stort Östersjövälde och införandet af ett mera demokratiskt statsskick; och öfver alla fel och brister har hans »tragiska karakter», hans lidanden och död, utbredt en skylande och värmande mantel.

De, som betrakta Eriks regering från den förra synpunkten, påminna därom, att historien icke är en barmhärtighetsanstalt, och tillämpa detta genom att tala om den olycklige konungens »vanvettiga banditregering». Hans vänner och försvarare åter påstå, att han »utpekade åt sitt folk den riktning, i hvilken det ägde att gå fram till oförgänglig ära, och först välte de inom Sveriges bröst jäsande, med inre förstöring hotande krafterna till bragdrik verksamhet långt utom Sverige». Sanningen torde ligga mellan de två ytterligheterna, likväl, om vi ej misstaga oss, närmare den förra än den senare. Redan det, att man talar om Erik 14:s *vanvettiga* regering, visar ju, att han ej alltid var ansvarig för sina misstag; och vid sidan af alla de föraktliga lycksökare, som kommo till makt genom Eriks förblindelse, finner man äfven höga och rena karakterer, som af sin konung omfattades med tillgifvenhet och förtroende. Därjämte kan man ej neka, att en och annan åtgärd, ländande till Sveriges nytta och ära, vidtogs af Erik; men de äro få, och det kan betviflas, om den första tanken på dessa förändringar uppstått hos honom själf. Hvad åter planen till ett stort Östersjövälde angår, måste man tvifla, om verkligen *någon* regent vid denna tid hyste en sådan plan. Den Livländska ordens förfall framkallade helt naturligt hos alla dess grannar tankar på att, efter ordens upplösning, tillägna sig den rika kvarlåtenskapen. Regenterna öfver Ryssland, Polen och Danmark arbetade ju också för detta syfte, utan att man därför tillskrifvit dem några särdeles djupsinniga planer. Den, som hade mest att vinna härvid och således äfven ådagalade den skarpaste statsmannablicken, var väl tsar Ivan. Hos konung Erik finner således historien

mycket att förklara, ursäkta och beklaga, men föga att försvara och berömma.

Äfven hans »tragiska karakter» kan betviflas. För att en person skall vara tragisk fordras det väl, icke blott att han fallit genom eget förvållande, utan äfven att han verkat för en idé, huru falsk och oriktig denna än må hafva varit; men det är just en idé, som saknas i Eriks nyckfulla och vacklande handlingssätt. Antager man, att Erik begick sina brott under inflytande af vansinne, så vållade han icke själf sitt fall: han blifver då otillräknelig, och hans sista lidanden äro icke en försoning, utan en tortyr. Ägde han åter verkligen sitt förnuft, då han af feghet och fruktan pinade och mördade sina offer — andra bevekelsegrunder torde i många fall ej kunna utletas — så visade han en svaghet, som ej anstår en tragisk hjälte. Det lidande, som skall försona det brottsliga i en tragisk personlighets felsteg, bör väl dessutom vara frivilligt eller åtminstone bäras med värdighet; men äfven detta kan man knappt påstå att Erik gjorde.

Huru olika än omdömet må falla om Erik 14:s karakter som regent och människa, *ett* skall likväl ingen kunna förneka: att han var olyckligare än de allra flesta offren för egna brott och fienders stämplingar. Redan före hans födelse nedlades i hans själ de frön, som skulle utveckla sig och bära förfärliga frukter för både honom själf och hans fosterland. Han föddes till en plats i samhället, där hans själslyten måste blifva tusenfaldt olycksbringande, och i en tid, hvilkens föga utbildade statsskick ej kände någon utväg att skydda samhället mot en vansinnig regents nycker. Då slutligen vedergällningens tid kom, utöfvades denna af dem, som borde hafva stått den olycklige närmast i kärlek och förtroende; och i stället för att dö en krigares död, måste han under långa år kväljas i ett dystert fängelse, seende alla sina försök att återvinna friheten misslyckas, sina trogne bestiga schavotten och slutligen det käraste af allt, sin hustru och sina barn, ryckas från sin sida, okända öden till mötes. I sanning, för Erik måste döden

till slut hafva blifvit en efterlängtad gäst, och då han lade sitt trötta, skuldbelastade hufvud till ro, kände han väl det ljufva lugnet af att nalkas en hamn, där lidelsernas stormar ej mera kunde nå honom. För oss, som se den hemska, dunkla konungagestalten genom tre århundradens skymning, måste han, både för hvad han gjorde och hvad han led, synas som ett förskräckligt vittne om förgångna tiders barbari.

A. G. Ahlqvist.

Biskop Peders fråga.

Man hade hunnit till den 5 mars år 1593. Uppsala möte hade redan pågått halfannan vecka, och stämningen hade stigit i samma mån, som förhandligarna skredo framåt. Den 27 februari hade präster och borgerskap redan utanför staden gått att välkomna hertig Karl, mötets hederspresident. Riksens råd hade redan anländt sedan några timmar. Mötet hade sedan konstituerat sig under ordförandeskap af Nicolaus Botniensis (Nils Botnekarl), en af de Uppsalaprofessorer, som under det liturgiska oväsendet spelat en så betydande roll, när det gällde att kraftigt häfda evangelisk-luthersk tro och bekännelse. Det hade ock haft sitt första offentliga sammanträde eller, såsom det kallades, *session*, och det fortgick sedan under 10 sessioner till den 20 mars, då hertigen högtidligt aftackade mötesdeltagarne, förmanande prästerna att »troget vårda den evangeliska läran och sköta sitt kall så, att de hvarken i lära eller lefverne måtte blifva sina åhörare till förargelse».

Vi vilja ej i enskildheter skildra de viktigaste beslut, som under detta möte fattades till kyrkans och rikets fromma. Visst är emellertid, att intet blad i vår svenska kyrkas historia haft rikare och mera välsignelsebringande följder än det, som bär årtalet 1593, då det för evärldliga tider — det Gud gifve! — fastslogs, att ej påfvedömets människostadgar,

utan »Guds rena och saliggörande ord, hvilket i de heliga profeters, evangelisters och apostlars skrifter författadt är, hafvande sitt ursprung af den Helige Ande, skulle vara det enda rättesnöret vid alla religionsfrågor» o. s. v.

Prisvärd är ock den enighetens och fridens ande, som från början till slut besjälade detta möte så väl vid öfverläggningarna som vid de förmaningstal, som tidt och ofta gåfvos af dels mötets vise och lugne ordförande, den ofvannämnde professorn Nils Botnekarl, dels den vältalige och frimodige Strängnäsbiskopen Peder Jonsson (Petrus Jonæ), hvilka båda utan öfverdrift kunna sägas hafva förlänat mötet denna evangelisk-reformatoriska och inspirerade prägel, som allt emellanåt nådde sin höjd i stunder af en stämning och lyftning, som erinrade om den första pingstdagens hänförelse.

Ett sådant ögonblick inträffade den 5 mars. Man hade länge afhandlat den bibliska uppfattningen om nattvarden och därvid värjt sig å ena sidan för den påfviska förvandlingsläran, å andra sidan för sakramentariernas irrläror. Man hade därefter öfvergått till den ännu mera praktiska frågan om människans valfrihet i andliga ting och därvid äfven sökt häfda den lutherska bekännelsen. Man hade, med ett ord, ryckt liturgiens hemliga vänner, som ingalunda saknade representanter, och dessa ganska talrika, vid mötet, allt närmare på lifvet och sålunda framkallat en sådan öfverväldigande inre uppfordran till afgörelse, som en segrande bevisföring i förening med ett allvarligt vädjande till samvetet ofta är mäktig att skapa. Korteligen, allt hade skridit fram till en punkt, där stämningen till sist måste gifva sig luft i ett samladt uttalande, i en högtidlig handling.

Det är under inflytelsen af dessa intryck, som mötets utan tvifvel väldigaste kämpe, biskop Peder, träder fram med sin uppfordrande fråga till de närvarande mötesdeltagarne. »Vi hafva nu hört», yttrar han, »hvad Luther lärde och Augsburgiska bekännelsen innehåller i enlighet med den Heliga skrift. *Viljen I alla förblifva i den nu framlagda läran?*» Hvar man reste sig och försäkrade, att han ville intill sin

lefnads slut förblifva vid den evangelisk-lutherska läran och, om nödvändigheten kräfde det, offra sitt lif för den. Då utropade ordföranden med hög röst: »Nu är Sverige vordet en man, och alla hafva vi en Herre och en Gud.»

Denna Uppsala mötes viktigaste del, föranledd af biskop Peders fråga, hade de mest vidtutseende följder. De närvarande riksråden, af hvilka må nämnas Nils Gyllenstierna, Erik Stenbock, Gustaf Banér, Hogenskild Bielke, lofvade i sitt eget namn att undanrödja, hvad ännu fanns kvar af katolsk surdeg, särskildt på de platser i Stockholm, Vadstena och Drottningholm, där påfvedömet ännu hade kvar sina starkaste fästen. Till yttermera visso skulle ock, sedan ärkebiskop blifvit nämnd, en allmän, allvarsam undersökning anställas öfver hela riket.

Men för att bland de närvarande prästerna riktigt gifva eftertryck åt den vunna gynnsamma stämningen och förvissa sig om dess varaktiga inpräglande, uppmanade mötets ordförande alla dem bland de närvarande, som ännu kunde misstänkas vara liturgiens hemliga vänner, att yttra sig. »Men alla stodo orörliga och stumma.» Han bestraffade nu i synnerhet de biskopar i Linköping, Västerås och Åbo, som visat feg eftergifvenhet mot konung Johans papistiska sträfvanden. Enhvar af dessa styresmän trädde nu, i spetsen för sina i samma svaghet fallna stiftspräster, jämte åtskilliga prästmän från ärkestiftet, botgörande fram, bekände sitt affall och bad om tillgift och förlåtelse. Det gällde afbön för den liturgiska svagheten. Några föreburo som ursäkt sin okunnighet, tvång från myndigheterna eller ock förmännens egna exempel; de lofvade nu utan invändning att blifva den evangeliska läran trogna. Det segrande partiet lät sig nöja med detta svar och brukade med mycken hofsamhet sin seger.

Anmärkningsvärdt är, att i detta så långa och förödmjukande tåg af botgörande liturgister endast två präster märktes från Strängnäs stift, nämligen Haquinus från Österhaninge och Laurentius i Grödinge. Detta gaf riksrådet Gyllenstierna, som tillika var riksdrots och en intresserad deltagare i Uppsala möte, anledning att tacka biskopen i

Strängnäs och hans prästerskap »för deras bepröfvade ståndaktighet att midt under tidsmeningarnas svall äga mod att bevara och försvara den sanna religionen».

Sådan uppmuntran verkade godt. Och enhvar, som bevistat Uppsala möte 1593, medförde till sin hembygd och sin verksamhet djupa och outplånliga intryck och blef en nitisk främjare af evangelisk tro och bekännelse. Det dröjde ej länge, förrän hvart spår af konung Johans reaktionära religionssträfvanden var så godt som utplånadt. Biskop Peders fråga: »Viljen I alla förblifva i den nu framlagda läran?» fick några årtionden senare sitt mäktigaste svar i Gustaf Adolfs uppträdande till den evangeliska lärans skydd äfven i främmande land.

K. A. Hagström.

Karl 9.

Såsom regent intager Karl 9 sin plats i raden af Sveriges yppersta och är föreningslänken mellan sin store fader och sin store son. Under svårigheter, som delvis voro ännu större än de, med hvilka fadern haft att kämpa, har han återställt, tryggat och utvecklat dennes verk och på samma gång i alla riktningar förberedt sonens konungagärning. Såsom person saknade han det faderliga och vördnadsbjudande, som är utmärkande för Gustaf 1, och i ännu högre grad den sinnets ädelhet och harmoni, som tryckt sin prägel på Gustaf Adolfs hela lif. Hans misstänksamhet, framkallad af de förhållanden, i hvilka han var satt att verka, förledde honom stundom till orättvisor; hans stränghet urartade ej sällan till hårdhet och grymhet; hans lågande nit öfvergick ofta till häftighet och vrede, som gåfvo sig uttryck i de gröfsta ord, ej sällan i personliga våldsamheter. Älskad var han därför icke; men eftervärlden vördar i honom den kloke och skarpsinnige, den hjälte-

modige och dådrike, den outtröttlige, för fosterlandets väl och lagens helgd nitälskande härskaren, som genom sitt lifs

Karl 9.

Efter samtida gravyr af Hieron. Nützel. 1596.

bragd bestämmande inverkat på fäderneslandets hela följande utveckling.

Blott ett drag må tilläggas, emedan det äfven vid graf-

vens rand hos honom springer i ögonen och emedan det i någon mån torde mildra omdömet öfver hans blodiga bana: det är hans inneburna sträfvande att gripa öfver hvarje gräns, att bortom hvart mål ställa ett annat. Han kämpade sig till kronan. En annan hade stannat vid detta mål. Honom var det så litet det största och enda, att han lämnade det mindre afgjordt, än det kunnat vara. Däremot kastade han striden därom, hvilken med Sigismunds tröghet och obeslutsamhet åtminstone för en längre tid kunnat stanna vid ord och manifest, genast utom Sverige, in i Livland, Polen, Ryssland; och det utbrytande kriget med Danmark hindrar honom ej att med sina sista blickar liksom mönstra medlemmarne i ett tillkommande förbund mot påfvedömet och det habsburgska huset, liksom han ock i sitt testamente synnerligen anbefaller sina barn vänskapen med Tysklands evangeliska furstar. Så har i Karls själ, kanske mer än hos någon af hans samtida, den brinnande framtid arbetat, som i det trettioåriga kriget bröt ut; och ej utan betydelse plägade han säga med handen på den unge Gustaf Adolfs hufvud: *ille faciet,* »han skall göra't».

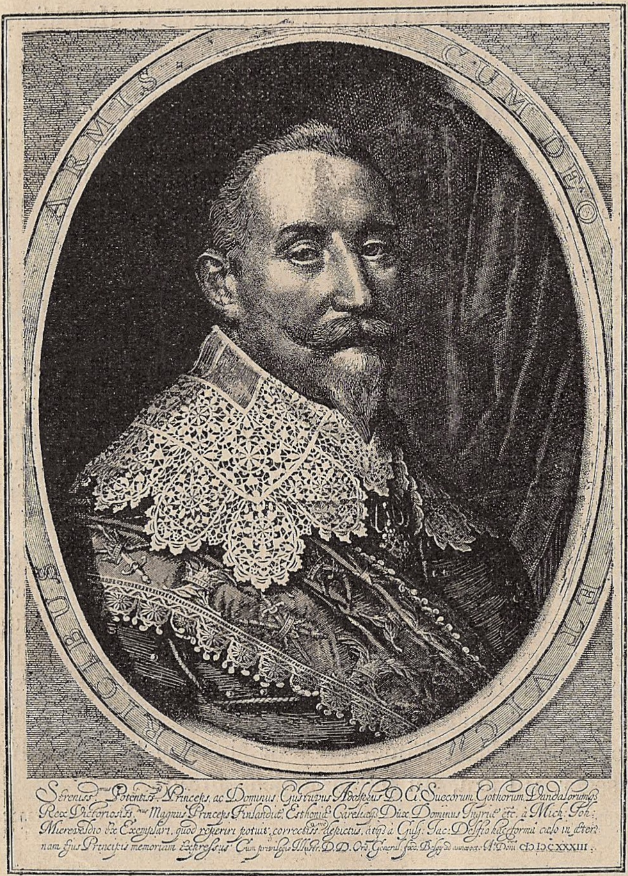
Men det är sådana män, fulla af framtid, som taga folken med sig. Näst hans far har ingen man före honom på det svenska öfvat en så djup inflytelse. Men öfver hundra år efter honom var en sådan personlig inflytelse härskande på Sveriges tron. Nationen, i sig själf svår att röra, har, ovillig och beundrande, motsträfvig och älskande, liksom genom en våldsam hänförelse följt sina Gustaver och Karlar till seger, till ära, till undergångens brant.

E. G. GEIJER.

Gustaf 2 Adolf.

Ingen, som trängt in i Gustaf Adolfs och hans tidehvarfs lif, har undgått att erfara ett intryck liksom af ung-

dom och vår. Det gäller lika om konung och om folk: han är en hjältekonung, som ej hinner åldras, innan han går

Gustaf 2 Adolf.
Efter gravyr af Will. Delff. 1633. Målning af M. J. Mierweld.

bort, och ett ungdomsfolk stannar kvar äfven efter honom. Här uppe hade det lefvat för sig själf på sin halfö, i skog och vid sjö; starkaste bandet med det öfriga Europa hade

varit den romerska kyrkan. Reformationen träffade det ännu som ett äkta naturfolk, ett ungt lejon, fullt af svällande kraft. Med henne kom renässansens, den åter upplifvade klassiska fornålderns, bildning, här såsom öfver allt reformationens värdsliga bildningssida. Europa studsade, när det såg detta folk träda fram på sitt fastland med en man i spetsen, som stod på höjden af sitt tidehvarf. Hvad hade det väl förut hört om Sverige? Engelbrekt och Sturarne, de folkkära namnen här hemma, hade ljudlöst gått dess öra förbi. Före Gustaf Vasa hade ingen svensk man haft ett namn i Europa. En kvinna, åt hvilken Rom skänkt sin helgongloria, var den, det mest hört talas om.

I dessa tre ligger Gustaf Adolf: det nordiska naturfolket, reformationens religiösa och renässansens världsliga bildning. Det unga nordiska folket gaf personlighetens grund och botten; bildningen östes ur dessa två bildningskällor. Från den ena kom karakterens stränga sedliga allvar, från den andra det sköna och milda i dess prägel. Och i sin renhet hade dessa det nya Europas lifsbrunnar flödat öfver honom. Antikens gestalter, reformationens rika lifsinnehåll hade i friskhet och ursprunglighet speglats i den nordiske germanens sinne. Huru olik förefaller Gustaf Adolf ej de samtida, han mötte där ute i striderna, dessa katoliker af jesuitbildning, sådana som en Ferdinand 2, en Maximilian af Bäjern, germaner till börd men med romersk prägel, eller den slaviske Wallenstein och den romerske Tserclaes Tilly; — de tyska protestantfurstarne, som framgått ur hofpredikanternas och samvetsrådens ledning, en Johan Georg af Sachsen, en Georg Wilhelm af Brandenburg äro honom ej mera lika.

Bildning och uppfostran hade hos Gustaf Adolf fört till sitt rätta mål. Tidig riktning på handling, redan vid utträdet ur barnaåldern, hade också bidragit att skänka en enhet och helhet åt personligheten, som gjorde, att mannen sedan under all sin färd aldrig förlorade sig i det yttre, utan behöll sin kärna och handlade ur sig själf. Men för visso voro här också naturens gåfvor de sällsyntaste. Skandinavisk

stam har aldrig skjutit ädlare telning. Huru förunderligt klar är ej denna tanke, som med öfverlägsenhet vet att lösa hvar svårighet; huru stark och ren denna vilja, som ej förfelar det rätta och det goda som mål; huru rikt det skapande snillet, som omfattar på en gång statslifvets och krigets områden och dock ej är utestängdt från vältalighetens och diktens! Naturen hade här skänkt sina rikaste, sällsyntaste gåfvor och det i en ännu sällsyntare harmonisk enhet.

Det stora är det enkla; så äfven i fråga om personligheten. Detta blef sannadt genom Gustaf Adolf. Redan hans yttre väsende röjde enkelheten. Den makt, hans personlighet öfvade, berodde i ej ringa mån därpå. Det var denna enkelhet, som gjorde honom till den folkets man, han var ej blott på den ena sidan af Östersjön. Huru väl blef han ej förstådd, »der sanfte, leutselige Herr», som visste att tala så vänligt och okonstladt med alla, när han i Tyskland trädde i beröring med de fria riksstädernas borgerskap, huru väl förstådd af den simplaste soldat i det protestantiska lägret! Det var det enkla naturfolket i norden, som genom honom talade till fränden i södern. De voro som två bröder, hvilka ej råkats på länge, men som dock kände hvarandra så väl. Det kom sig däraf, att i den nordiske konungens enkla väsende återspeglades de gemensamma germanska dragen i deras ursprungliga renhet. De lågo redan i hans anlete. När han syntes i den enkla grå dräkten eller på bataljdagen, såsom vid Breitenfeld, på en löddrig häst, i det gula älghudskyllret med fjädern svajande från filthatten, utan hjälm och utan harnesk, utan andra fältherrars ståt, hvilken storm af jubel for ej genom de djupa leden af denna här, som själf ej heller var till för parad och fåfänglighet! Där kom Bogislav af Pommern honom till möte, omgifven af all den plumpa tyska fursteståten. Man såg honom ej: fursten försvann i den enkle mannens skugga. Där kom soldateskernas dunkle härskare, Wallenstein, mannen af den slaviska typen med det mörka anletet och de skarpa dragen, han, som aldrig visade sig för de sina utan

att med glansen af en beräknad ofatt prakt söka blända massornas inbillning: han väckte blott känslor af ödslighet och skräck vid sidan af den nordiske hjälten, hvilkens blick vann härar utan att söka det; på ett annat och högre sätt fjättrade han massornas inbillning. Och antingen han talade sin svenska — fädernemålet — eller det tyska tungomålet, som han lärt vid sin moders knä, samma var makten i den enkla vältalighet, med hvilken han trängde till hjärtan, samma i de slående orden, med hvilka han segrade i underhandlingen, eller de veka, hvilka han böjde till dikt i en nordisk folkvisas ton.

Och denna enkelhet var ej en yttre. Att hos den sunda människan de enklaste känslorna tillika äro de djupaste, visade Gustaf Adolfs personlighet: för Gud, för fosterland och släkt var hans lif.

I hans egen samtid skulle det låtit såsom ett ofattligt tal, om någon påstått, att Gustaf Adolf saknade en varm och lefvande gudsfruktan; vän och fiende, protestant och katolik, ingen har tviflat därpå. Men för den riktning i våra dagars historieskrifning, eller rättare sagdt, för den världsåskådning, hvilken från hans lefnads största handling, uppträdandet i Tyskland, vill borttaga de religiösa och ädla bevekelsegrunderna för att i stället insätta endast politiska eller rent egoistiska, har följdriktigheten liksom fordrat, att ur hans karakter också borttages det Gud hängifna draget, det religiösa sinnet. Åtskillig nyare tysk litteratur, som skjutit rotskott äfven i andra land, visar oss detta i många skiftningar. Vi, som stå den nationella minnesvakten kring vår store konung, nöja oss med dens ord, som stått honom närmast i lifvet, Axel Oxenstiernas: »Han var en herre, gudfruktig i alla sina verk och handlingar intill döden», med vittnesbördet af hans gamle lärare Johan Skytte och af så många andra, som varit med honom nära förenade. Men ingen har i denna sak vittnat bättre för honom, än han själf, som stred under baneret »Om Gud är för oss, ho kan vara emot oss?» och som en gång svarade vid en varning att ej blottställa sitt lif: »Gud allsmäktig lefver; ingen är oum-

bärlig. Guds försyn skall efter min död som under min lifstid vaka för riket; och hvad kunde väl ärofullare hända, än att förlora lifvet i striden för Guds ära och undersåtars väl?» Hans gudsfruktan var en annan än de samtidas, som lefde i teologiskt gräl och dogmtvister. En framtidens man i allt, har han också visat sin gudsfruktans rätta art genom den ädla tålsamhet, till hvilken han uppväxte i bredd med händelserna, innan han blef skördad.

Det har ej funnits ett högre mönster af fosterlandskärlek för alla släkter, som skola följa hvarandra i Sverige efter honom, än den störste på Sveriges tron, han, som skref, när han beredde sig till sitt första fälttåg i Tyskland, att han visste med sig, att han framför allt älskat och ärat fäderneslandet och för Sveriges ära vanvördat lif och gods och goda dagar och i världen ingen annan skatt sökt, än att göra till fyllest det stånds plikt, hvari Gud låtit honom födas.

Bristerna och felen, som funnos hos denne store man, de höra så nära samman med de goda gåfvorna och förtjänsterna, att de bäst äro att fatta såsom blott dessas naturliga inskränkning. De äro inga rostfläckar, som tiden stänkt på riddarens sköld att fräta den ädla metallen; de likna mera flyktiga skuggor, som fara öfver den blanka ytan.

Det fanns hos honom en häftighet i sinnet, en snarhet till vrede, en ifver, som helst strax gick till det yttersta och grep till de starkaste medlen, äfven om de ej alltid syntes vara af nöden. Det finnes handlingar af honom, som förefalla såsom onödig hårdhet. Men hvad var denna ifver annat än låga af samma eld, som brann i djupet af hans själ och förde honom till det stora han uträttat? Ingen kände honom bättre än Axel Oxenstierna: »Om min köld ej dämpat», sade denne en gång, »skulle Eders Majestät varit förbrunnen.» Med rätta har den engelske historieskrifvaren Gardiner sagt om Gustaf Afdolf, att i världshistoriens hela rymd kanske ej finnes en personlighet, hvilken i den grad som han gifver intrycket af på en gång så mycken kraft och så mycken förmåga af behärskning och gräns — just det säkraste beviset på den mänskliga karakterens storhet, liksom

de också äro källan till det sköna och sublima i konstens och naturens värld. Men det kan dock ej nekas, att den rastlöst verksamma, alltid skapande inbillningsgåfvan äfven hos honom någon gång frestats att sväfva öfver gränsen. Han ägde den gåfvan gemensam med de stora världseröfrarne. Motvillig såg Alexander sig hejdad vid Indus; han, liksom Cæsar, bortrycktes drömmande om nya fälttåg och bragder i fjärran. När Napoleon stod vid pyramiderna, hägrade Indien för hans syn, och före slaget vid Tabor tänkte han på att taga hemvägen till Europa öfver Konstantinopel, i förbifarten kullstörtande det turkiska riket; Ryssland stod för hans tankar året 1812, före Borodino, blott som utgångspunkten för ett fälttåg i Asien. Hvilken känner ej igen hos Gustaf Adolf det närsläktade draget, när han vid mötet med furst Radziwill höres tala om en förening af Polens och Sveriges härar mot kristenhetens arffiende vid Bosporen, eller när han under fälttåget vid Donau redan står i begrepp att besätta Alpernas pass, nycklarna till Italien och Rom? Men hos honom stannade det vid frestelsen.

Det, som hos Gustaf Adolf alltid är och förblifver det största, det är den sedliga karakterens storhet. Han förlorade aldrig blicken för det högsta; han bevarade, mänskligt att se, ett rent hjärta. Han valde aldrig halfva åtgärder, det var ej hans smak, hellre de yttersta; men i hans själ rådde aldrig, såsom hos så många, hvilka fått storhetens namn, föraktet för människan, utan i stället kärleken.

Efter M. Weibull.

Ingen ringa konst att vara en rätt krigsman.

Det hör en rätt furste till att, medan fred är, öfva sina underhafvande så, att de veta, huru de skola sköta sig, när krig kommer. Historien lär till fullo, huruledes furstarne i

gångna tider öfvade sina krigare och dagligen betänkte, huru de skulle möta fienden i fält. Somliga finnas hafva varit så flitiga, att de, hvarhelst de redo eller vandrade, alltid iakttogo trakten med dess berg, dalar och slätter och genast öfvertänkte, huru de skulle bära sig åt, om deras fiender innehade sådana berg, dalar och slättmarker, eller huru de skulle försvara sig, om de själfva innehade sådana platser. Genom att dagligen tänka öfver sådana saker, blefvo de så skickliga, att, hurudan den plats än var, på hvilken de kommo i strid med fienden, hade de på förhand beredt, hvad de skulle göra. En sådan öfning och vana icke allenast lär en man att förstå, hvad han skall göra, utan den gör honom äfven djärf och dristig. Den, som vet, hvad han skall göra, när nöd påkommer, är ju alltid dristigare än den, som icke vet det. Man blifver understundom af fienden ansatt och angripen på ställen, där det är svårt att försvara sig. Den, som då ingen insikt har och intet råd vet, blifver förskräckt och faller i förtviflan. Det hör därför mycket till för att vara en rätt krigsman. Han får ej fritt välja den plats, där han skall strida; han måste taga tiden, som den kommer. Men det är en konst att förstå att begagna lägligheten, och den, som skall äga den konsten, han måste öfva sig därtill. Ja, Gud förbarme sig öfver den krigsman, som skall öfva sig i den konsten först då, när han står inför fienden! Om fienden skall lära oss strida, då kommer vårt kindben att svida. Det är ingen ringa konst att vara en rätt krigsman. Att bära goda vapen är ingen konst, det kan hvilken som helst göra. Men att rätt kunna bruka dem, därtill fordras konst, möda och arbete.

Olaus Petri.

Gustaf 2 Adolfs omdöme om den svenske soldaten.

I september 1623 afsände Gustaf 2 Adolf då varande öfversten, sedermera fältmarskalken Gustaf Horn till Generalstaterna i Nederländerna för att där främja underhandlingarna angående Sveriges deltagande i det tyska kriget, under förutsättning af bistånd från Nederländerna antingen med en krigshär eller, ännu hellre, med en summa penningar för att aflöna motsvarande soldater. Förhållningsreglerna för Horn äro på latin. De ålägga honom att framställa fördelarna af ett dylikt förbund och att redogöra för den svenske konungens försvarskrafter. Bland annat framhålles utvecklingen af den svenska flottan, något, hvartill polackarne ej kunde förete den minsta motsvarighet. En annan paragraf är ägnad åt det svenska folkets krigsära, och konungen framhåller de egenskaper, som gjorde denna här så framstående i hela Europa och som skulle föra den till så många segrar öfver den tidens lejda landsknektar. Paragrafen lyder i öfversättning sålunda:

»Detta skall Horn andraga om det tillärnade fälttåget och framvisa allt i ordning efter själfva kartorna. Men för att Hans Excellens Ståthållaren må inse och bedöma, med hvilka krafter Hans Majestät ärnat försöka detta, skall Horn för Prinsen framställa, att Hans Majestät ordinarie underhåller 25 kohorter eller regementen svenskt fotfolk, hvart och ett bestående af 8 fänikor och 1200 man, dessutom rytteri, svarande mot detta rikes tillstånd och lägenheter, till nära 4000. Dessa soldater äro icke lejda för sold eller af okunnighet om faran af på krogarna gifven försäkran, utan utskrifna efter säkert omdöme och anställdt urval bland bondfolket, i sin bästa ålder, vana vid arbete och att bära mödor, tåla köld, hetta, hunger, vakor, icke vanda vid några njutningar och nöjda att lefva med litet. Flertalet äro icke okunniga i sjömansyrket, snara till lydnad mot förmän och

vägra ej att lyda några befallningar, på det noggrannaste iakttagande krigstukt, med lätthet att lära krigiska öfningar, starka till kroppen och, om så fogar sig och de rätt blifva ledda, ringaktande döden och vedervärdigheter.»

Bref från Gustaf 2 Adolf till rikskansleren Axel Oxenstierna.

Golnow i Pommern d. 4 december 1630.

Jag har bekommit edert rådslag om tillkommande års örlig. Jag ser däraf eder trohet mot mig och fäderneslandet. Den, där lefver, varder seende sakernas framgång, och efterkommande varda prisande edert ros, särdeles om I till edert hälsosamma rådslag fogen eder vanliga flit och ifver att drifva sakerna igenom. Det vore att önska, att flere funnes, som med samma redlighet, trohet och förstånd sakerna handterade och vårdade; intet tvifvel vore, att ju rikets tjänst och allas vår välfärd stode säkrare. Men som Gud utdelar sina gåfvor olika, så äro ock hos människor åtskilliga fel, hvilka jag hos några, beträffande rikets saker, finner vara så stora, att jag ofta måste förtvifla om en god utgång, om ej Gud stundom gåfve råd från himmelen, då man intet annars kan finna. Gören för den skull väl och tröttens icke vid att arbeta till min och rikets tjänst, särdeles att fullborda edert råd i kornhandeln, ty jag låter min välfärd bero hellre af eder flit än af andras. Jag hade öfvergifvit den tanken att söka hjälp af sådant medel, icke emedan jag ju icke visste, att det skulle verka, utan emedan jag icke visste någon, som ej själf skulle äta upp mjölet och spisa mig med agnarna. Men sedan I tilltron eder att åtaga eder saken, glädes jag och hoppas på ett kraftigt stöd under den tunga börda, som jag nu måste bära. Gud, som allt i sin värjo har, hjälpe oss väl genomgå vintern, så förmodar

jag, att sommaren skall falla sig lättare genom eder flit och sorgfällighet. Gud, som härintill låtit oss icke utan möda hafva framgång, förläne oss den nåden, att vår rättvisa sak må triumfera och taga en god utgång, Hans allraheligaste namn till ära, Hans heliga kyrka till ro och oss till timlig och evig salighet.

Vårt tillstånd skulle jag väl eder förklara; men min hand, som af de dirschauiska slängarna är styf vorden, tillåter det ej. Veten dock, att fienden är svag i infanteri och likaledes i kavalleri, men har stor fördel framför oss genom kvarter, ty hela Tyskland är hans rof underkastadt. Jag samlar mitt folk här vid Oderströmmen och har i mening att snart skifta vapen och kvarter med fienden. Och fastän vår sak är god och rättvis, så är dock krigets utgång för syndens skull oviss, såsom också människans lifslängd är. Ty förmanar och beder jag eder för Kristi skull, att, om icke allt går efter vår vilja, I dock icke måtten släppa modet. Låten min åminnelse och de minas välfärd vara eder till det bästa befallda, och gören så mot mig och de mina, som I viljen, att Gud måtte varda görande mot eder och de edra, som jag ock vill göra mot eder och de edra, om jag efter Guds vilja skulle lämnas så länge, att I behöfven mig på sådant sätt; betraktandes mig som den där nu på tjugonde året med mycken möda, men, Gudi vare lof, med mycken heder har förestått vårt fäderneslaud, den där ock fäderneslandet och alla dess trogna inbyggare älskat och ärat och för deras ära vanvördat lif, gods och goda dagar, den där ock i världen ingen annan skatt sökt än att göra tillfyllest plikten af mitt stånd, däri Gud låtit mig födas. De mina äro, för min skull och om något mig vidkommer, i mången måtto medömkan värda, kvinnokön, modern rådlös, dottern minderårig jungfru, eländiga, om de få råda, och i fara, om andra få råda öfver dem. Den naturliga kärleken[1] trycker mig dessa linjer ur pennan och vänder dem till eder, som ären ett instrument, mig af Gud

---

[1] Konungen skrifver: Στοργή naturalis.

gifvet att genomföra och till det, som kan hända, rätt bereda många tunga saker, som mest i världen tynga mig. Dock detta, så väl som lif och själ och allt, hvad Gud har gifvit mig, befaller jag i Hans heliga våld, otvifvelaktligen hoppandes i världen det bästa och efter detta lifvet frid, fröjd och salighet. Det samma önskar jag eder i sinom tid och timme. *Gustavus Adolphus.*

Om slaget vid Leipzig 1631.

Gustaf Adolf var ett snille, som på slagfältet vid Leipzig ändtligen skördade frukterna af mångåriga bemödanden för krigsväsendets ordnande efter förnuftsenligare grunder. Han hade för länge sedan genomskådat sin motståndares svaga sidor och valde nu den rätta stunden att göra sin medvetna öfverlägsenhet gällande. Med klar blick öfversåg han förhållandena i slaget, hade ända in i sista stunden sina stridskrafter i handen och kunde använda dem efter behof, en sak, som då var något högst ovanligt. Allt detta var icke tillfällets slump, en ögonblickets ingifvelse, utan en följd af långvariga föregående, genom mångfaldiga försök af olika erfarenhetsrön sofrade ansträngningar, hvilkas frukter nu för den förvånade världens blickar sammanträngdes i en gemensam brännpunkt, i en seger, med hvilken icke många kunna liknas.

Ju längre man går, när man forskar efter orsakerna till seger eller nederlag, dess mera stöter man på moraliska krafter, hvilkas verkningar öfverväga de materiella. För att tillfyllestgörande förklara de svenska flyglarnas märkvärdiga motstånd mot den flerdubbelt öfverlägsne fienden är ej nog att vädja till en öfverlägsen krigskonst, till yttre förhållanden. Man måste därjämte eftersöka andra, moraliska orsaker till så märkvärdiga företeelser. Man måste antaga, att de svenska trupperna i afseende på inre halt stodo högre

än motståndarne, att den ande, som hos dem var rådande — äfven den en följd af fältherrens åtgöranden — var vida bättre än den i den kejserliga hären. Så var äfven förhållandet. Å svenska sidan se vi gudsfruktan och nykterhet, i förening med den strängaste manstukt, på slagfältet åstadkomma en verkligt heroisk tapperhet; å den kejserliga finna vi olydnad, från de högsta graderna nedstigande till soldaterna, förorsaka en oreda och förvirring, som ofta urarta till en panisk förskräckelse. Den svenske krigaren, säker om sitt underhåll och om sin visserligen knappa sold, tillbringar sin mesta tid med skansgräfveri och ansträngande marscher; den kejserliga, af befälet oftast lämnad utan förnödenheter, måste genom rofferi och plundring söka sitt uppehälle, samt har i mord och brand sin dagliga sysselsättning. Huru kunna sådana soldater vara tappra, som utan barmhärtighet mörda värnlösa borgare och bönder, ja, kvinnor och barn? Huru kunna *de* med lugn se döden i ögonen, på hvilkas samveten Pasewalks och Magdeburgs rysliga öde trycker?

Efter J. MANKELL.

Gustaf Adolf och de tyska protestanterne.

Äfven för vår tids tyskar hvilar öfver Gustaf Adolfs gestalt mycket af det klara ljus, som för hans tyska samtida skilde honom från alla andra härförare och furstar. Det var ej hans segrar, icke hans ridderliga död, ej heller den omständigheten, att han kom såsom den sista hjälpen åt ett hopplöst folk, det var ej detta, som gjorde honom till denne man utan like i den långa striden — det var den förtrollning, som ligger i en stor personlighet, hvilken fast och säker, liksom ofelbar, går sin väg genom strid och blod, från hufvud till fot sammansluten, alltid trogen sina planer, kraftig och beslutsam. Man häpnar, när man vid närmare be-

traktande upptäcker, hvilka stora motsatser funnos förenade i hans karakter. Ingen fältherre på hans tid var mer beräknande, planmässigare eller öfverlägsnare i den genomtänkta krigföringen. Vid sin ankomst till Tyskland fordrade han äfven där krigstukt, ordning i härens förplägning, säkra utgångspunkter och återtågsvägar. En oblidkelig nödvändighet tvang äfven denne väldige krigsledare från hans goda metod; men han satte sig städse med hela sin kraft mot det vilda sätt att föra krig, som var det allmänna modet omkring honom. Och dock bar denne planfulle man inom sig kärlek till fara och djärfva äfventyr. I drabbningen var han liksom förklarad; hans ögon glänste, hans gestalt växte, ett småleende låg på hans läppar. Sällsam är hos honom vidare föreningen af rättfram öppenhet och slug beräkning, af verklig gudsfruktan och världslig klokhet, af höghjärtad uppoffring och hänsynslös ärelystnad, af ömsint mänsklighet och oblidkelig stränghet. Och alla dessa egenskaper höjas genom en inre frihet och säkerhet, som gör, att han med medlidsamt småleende kan behandla det tyska virrvarret och Tysklands afsigkomna furstar. Därpå beror mestadels det oemotståndliga inflytande, som han utöfvade på enhvar, hvilken befann sig inför honom: på hans friska natur, hans öfverlägsna själs glädtighet och, när sådant var behöfligt, på en ironisk godmodighet. Oöfverträffligt är hans sätt att behandla de stolta, men vankelmodiga herrarne och de tveksamma städerna på den protestantiska sidan. Han tröttnar aldrig att mana dem till krig, till förbund; han predikar städse samma lära, då han bemöter kurfurstens af Brandenburg sändebud, då han smickrar Nürnbergs borgerskap eller håller ett strafftal för Frankfurts myndigheter.

Han var genom sin mor och genom sin tro nära förbunden med Nord-Tyskland; men han var dock för tyskarne en främling. Känslan däraf lämnade aldrig Tysklands furstar. Det var ej ensamt misstroendet mot den öfverlägsna kraft, som höll de obeslutsamme — t. ex. kurfursten af Brandenburg — på afstånd, till dess tvång och nöd förde dem till honom. Hos en och annan af dem fanns ännu något af

Luthers uppfattning af det Tysk-romerska riket. De tvekade ej att inlåta sig med Nederländerna, Frankrike eller Danmark: dessa makter befunno sig utanför riket. Inom gränserna stodo visserligen den fanatiske kejsaren och hans olidlige fältherre Wallenstein; men dessa voro uppkomlingar, de kunde förgås lika fort, som de vuxit till. Denna känsla, som fanns hos några af Tysklands furstar, var i grunden äfven det tyska folkets: striden med kejsaren var för dem såsom en huslig tvist, som icke angick främmande. Men denna känsla undanträngdes hos folket af glädjen öfver den protestantiske konungens hjältebragder. Folket ägnade honom under två år en kärlek, sådan, som det sedan ägnat endast Fredrik den store. Hvart ord af honom, hvar liten anekdot gick från stad till stad; en hvar hans framgång mottogs med jubel. Och det var icke blott protestanterne, som kände så; äfven det hån, som »Snökonungens» landstigning framkallat i de katolska härarna och i Ligans länder, tystnade snart.

Då den store konungen, herren öfver halfva Tyskland, sjönk ned i stridstumlet, gick ett verop genom alla protestantiska bygder. Själfva fienderne dolde sin glädje under ett manligt deltagande, en känsla, som den tiden sällan fanns hos motståndare. Hans död upptogs såsom en allmän olycka: folket hade förlorat sin befriare, sin räddare. Äfven nutidens tyskar, protestanter som katoliker, kunna icke endast med djup medkänsla betrakta ett hjältelif, som så plötsligt slocknade under sina kraftigaste år, de skola ock med djup tacksamhet minnas den verkan, konungen utöfvade på det tyska kriget. Hvad Luther åt hela den tyska nationen förvärfvat, andens frihet och möjlighet till utveckling af folkkraften, det har Gustaf Adolf under en förtviflans tid försvarat mot de farligaste fienderna till tyskt sinnelag, mot en själlös despotism i stat och kyrka. Men en tysk kan vid betraktandet af konungens lif äfven finna, att hans öde förnämligast därför var så sorgligt, att det var själfförvålladt. Historien gör oss bekanta med några personligheter, hvilkas lif efter stora bedrifter, efter en hastig ödets omväxling, plötsligt, på deras äras höjd, slutat midt under stora, men

ofullbordade företag. En för människor kär förening af egenskaper har gjort några af dessa hjältar till eftervärldens och konstens utvalda älsklingar. Så har det gått med forntidens nästan sagolike hjälte, Alexander af Macedonien; så äfven, fastän i inskränktare mått på grund af en mer begränsad verksamhet och mer begränsade medel, med Sveriges konung Gustaf Adolf. Men, ehuru den feber eller den kula, som bortryckte dem, än synes vara slumpens verk, har dock olyckan framkallats af deras egen storhet. Asiens besegrare var, när han dog, vorden en asiatisk despot. Tysklands befriare blef skjuten af en kejserlig legosoldat, då han stormade fram genom slagfältets dammoln, icke såsom en fältherre under 1600-talet, utan såsom en vikingahöfding, som kämpade sina strider med bärsärkamod under valkyriornas värn. Konungens oförfärade sinnelag hade flere gånger fört honom i onödig lifsfara, och hans omgifning hade länge fruktat, att det skulle så gå. Ännu mer. Det var en klok statskonst, att han sökte sätta sig fast på den tyska kusten för att åt sina svenskar förvärfva herraväldet på Östersjön, att han sökte förening med sjöstäderna och eftersträfvade fasta stödjepunkter vid Oder, Elbe och Weser. Hvilka plikter hade han mot det tyska riket, hvars egen kejsare ville med hjälp af främmande penningar och lejda hopar från halfva Europa förkväfva tyskt lif och tysk bildning? Men då Gustaf Adolf började tänka på att göra sig till de tyska furstarnes öfverherre, då han började förbereda skapandet af ett välde i Syd-Tyskland för sin ätt, då var han ej mer Richelieus store samtida, utan, åter igen, afkomlingen af någon forntidens nordmannakonung. Det är möjligt, att hans mänsklighet och kraft i förening kunnat efter många segrar och under en längre lefnad underkufva den större delen af Tyskland, med eller utan kejsarkronan; men att Sverige, grundvalen för hans makt, icke var i stånd att i längden bevara öfverväldet öfver Tyskland, ett aflägset och mindre land öfver ett större, det torde äfven den tiden icke hafva varit tvifvelaktigt för en betänksam statsman. Äfven Gustaf Adolf skulle ej hafva förmått att åt de båda folken

bygga en gemensam boning, äfven om under ännu några år Sveriges bondsöner offrats på Tysklands slagfält och den svenska adeln fortfarande fördärfvats genom de tyska krigsbytena. Vanliga människokrafter skulle snart hafva fört tillbaka till dess naturliga förhållanden det, som hans snille måhända förmått leda därifrån. Då Gustaf Adolf dog, var hans naturlige arfvinge i Tyskland redan 11 år gammal. Denne arfvinge var »den store kurfursten», Fredrik Wilhelm af Brandenburg. Gustaf Adolf var den näst siste nordiske konung, för hvilken nordboarnes gamla dragning till södern blef olycksbringande. Karl 12 var den siste.

Efter G. Freytag.

Karl 10 Gustafs tåg öfver Lilla och Stora Bält.

Då Karl 10 Gustaf efter drottning Kristinas tronafsägelse år 1654 blef konung, ägde Sverige, af Östersjöns samtliga kuster, sträckan från Brömsebäck norr ut rundt Bottenhafvet ända ned till Dünaälfven och dessutom Vor-Pommerns kust, från Odermynningen till Mecklenburg. Mellan de svenska besittningarna Livland och Vor-Pommern låg en sträcka länder, som lydde under Brandenburg och Polen. Karl Gustaf ville till kedjan af svenska besittningar lägga en ny länk och började därför krig med Polen år 1655; han hoppades kunna eröfra Polska Preussen, kanske hela provinsen Preussen, möjligen äfven Kurland. Sålunda skulle Livland sammanknytas med Vor-Pommern; endast det brandenburgska Hinter-Pommern skulle bilda ett afbrott. Medan konungen förde sina fälttåg i Polen, hade Sverige fått två nya fiender, Ryssland och Österrike. Karl Gustaf var i förbund med kurfursten af Brandenburg; men dennes vänskap var ytterst opålitlig, och kurfursten kunde väntas vid första för honom gynnsamma tillfälle blifva Sveriges fiende. Hol-

lands planer voro osäkra och kunde blifva farliga. Danmarks hållning hade länge varit tvetydig. Rykten om kommande

Karl 10 Gustaf.
Efter gravyr af J. Falck. 1649. Målning af D. Beck.

fientligheter därifrån hade kringlupit, och nu, den 20 juni 1657, framkom till Karl Gustaf Danmarks fejdebref. Det gällde för honom att skynda, medan förbindelsen med fäderneslandet

ännu stod öppen. Han tog en del af sin här med sig för att »i Guds namn gå gerad på fienden, hvar han finnes», och för att göra ett snart slut på »det danska väsendet». Han tågade mot Holstein, såsom Lennart Torstensson hade gjort år 1643. Eröfring af danska provinser, såsom Skåne, Halland och Bleking, skulle rikligt ersätta, hvad han möjligen kunnat taga från Polen.

Den danska hären var visserligen betydligt öfverlägsen den svenska i antalet; men denna öfverlägsenhet uppvägdes fullständigt af de svenska regementenas inre värde. Deras utseende var föga präktigt. Ryttarne i sina slitna, fläckiga munderingar sågo ut som lösdrifvare. Hästarna voro så magra, att de knappast kunde stå på sina ben. Men dessa smutsiga och trasiga ryttare voro vana att fäkta, dessa hästar voro härdade i ett hårdt krigs alla vedermödor; ty endast utvalda trupper hade tagits med. Det fanns knappt en enda af dessa soldater, som icke varit med i trettio skarpa sammandrabbningar. Konungen tviflade därför icke på en god utgång af detta nya krig.

Och han syntes få rätt. Danskarne drogo sig alltjämt tillbaka, lämnande landet öppet efter sig. Fredrik 3 hade väntat, att Karl Gustaf vid Danmarks krigsförklaring skulle återvända hem genaste vägen, och hade därför gått ombord på sin flotta, i afsikt att uppsnappa honom under öfverresan. Karl Gustafs tåg kom därför fullkomligt oförmodadt öfver danskarne, och villervallan bland dem blef allmän. Konungen mötte endast svagt motstånd, till dess han slutligen den 3 augusti stod framför den nybyggda, starka fästningen Frederiksodde vid Lilla Bält. Hela Danmark litade tryggt på denna fasta punkt, och Karl Gustaf själf fann, att ryktet icke öfverdrifvit, när det skildrat fästningen såsom ovanligt stark. Den hade nu därtill en besättning af 6000 man. Till en ordentlig belägring hade konungen hvarken tillräckligt med trupper eller tillräcklig tid. Karl Gustaf Vrangel fick emellertid befallning att innesluta fästningen.

Konungens ställning blef under tiden bekymmersam.

Kurfursten af Brandenburg slöt förbund med Polen och Österrike. En holländsk flotta kunde väntas till Danmarks hjälp, och underhandlingarna med Englands styresman, Oliver Cromwell, om förbund och bistånd ledde ej till målet. Svenskarne kunde blifva inneslutna på halfön. Då kom plötsligt den oväntade underrättelsen, att Frederiksodde fallit i svenskarnes hand. Vrangel hade vågat en stormning. Den skicklige ingeniörofficeren Erik Dahlberg hade nattetid, krypande på händer och fötter, undersökt fästningsgrafven, och den beskrifning, han afgaf, hade stärkt hoppet, att en storm skulle lyckas. Natten till den 23 oktober ägde stormningen rum. Under het och blodig strid jagades danskarne från det ena verket efter det andra, och när morgonen grydde, svajade den svenska fanan öfver fästningen.

För att krossa Danmarks motstånd var det emellertid nödvändigt att angripa det i hjärtat af dess makt, d. v. s. på öarna. Men detta var ogörligt utan hjälp af flottan, och denna var för svag. Man borde vara glad, om man kunde försvara sig, där man stod. Men de faror, som hotade Karl Gustaf, stålsatte honom ännu mera, och han fann en bundsförvant, på hvilken ingen räknat. Kring medlet af december började vintern blifva strängare, snön hopades i stora drifvor, och floder och mindre vattendrag tillfröso. Det föll genast konungen in, att, om lyckan vore god, äfven Lilla Bält kunde tillfrysa. Det hade händt någon gång förut, ehuru mycket sällan. Köld och tö omväxlade, och tanken på en öfvergång till Fyen på isen togs upp och öfvergafs gång på gång. En svensk flottafdelning hade lyckats komma fram till Lilla Bält och skulle föra hären öfver, om sundet ej lade sig. Faran var dock så ofantlig, att Karl Gustaf själf började vackla. Men nöden hade ingen lag; han måste fram, om han ej ville förgås.

Då slog väderleken om till frost. Tidigt om morgonen den 26 januari hade en korporal och fem ryttare gått öfver på isen till Brandsö, en liten ö söder om Middelfarts sund, men råkat i fångenskap, alla utom en. För att utröna, huruvida fienden gått öfver från Fyen till Brandsö på isen eller

i båtar, sändes 100 musketerare och 50 ryttare dit öfver. Anföraren berättade, att fienden lämnat Brandsö. Emedan sundet var tillfruset, hade denna tillbakagång kunnat ske endast på isen. Förhoppningarna stegrades. Det frös starkt ett par nätter, och vinden var gynnsam. Den 28 januari vid middagstiden kom konungen ned till stranden midt emot Brandsö. Det befanns, att den starka strömmen mellan denna ö och Fyen betydligt försvagat isen och att fienden huggit upp stora vakar långs Fyens strand för att hindra öfvergången. Karl Gustaf var nära att öfvergifva hela sin plan. Nya underrättelser meddelade nu, att isen visserligen bar, men att den på flere ställen var genomskuren af stora vråkar. Konungen beslöt att försöka öfvergången. En större styrka kommenderades att utbära bjälkar och bräden, så att vråkarna i nödfall kunde öfverbyggas. Hela rytteriet marscherade öfver till Brandsö. När solen gick upp, stod den samlade styrkan i slagordning. Vinterdagen var klar och vacker. Det var en ståtlig syn att se, huru den ena skvadronen efter den andra tågade förbi konungen för att sedan svänga af utåt det frusna hafvet. Aldrig hade istågets vådor synts större. Man kunde se, huru isen buktade sig under de marscherande. Ryttarne sutto därför af och ledde hästarna med stora mellanrum. Alla voro dock vid godt mod. Nära den fientliga stranden brast isen under två skvadroner, och de försvunno i djupet. Den öfriga hären landsteg på Fyen. Striden blef kort, men skarp. Först gaf det danska rytteriet vika, därpå fotfolket. Befälhafvaren själf blef fången. Det var den 30 januari 1658. Konungen gaf genast befallning om fiendens förföljande, ehuru allt fotfolket ännu var efter. Han kastade sig sedan i en bondsläde, fylld med halm, och åkte till en by två mil från slagfältet, där han tog nattkvarter hos prästen. Denne tog konungen för en dansk öfverste; så hastigt hade nämligen händelserna följt på hvarandra, att ryktet om striden icke hunnit före honom. Sedan förtrupperna besatt Odense, därvid högste befälhafvaren öfver krigsmakten på ön föll i deras händer, förlade konungen sitt högkvarter till Dalhems kloster utanför Odense.

Fyen var i hans våld. Större delen af de danska trupper, som deltagit i öns försvar, voro tagna till fånga. Endast på sin höjd 200 man hade kunnat undkomma till Själland. Mot alla mänskliga beräkningar hade han lyckats i sin djärfva anfallsplan. »Det är ett synnerligt Guds nådeverk», skref konungen, »att jag så lyckligt och utan folkspillan passerad är, att där tisdagen tillförne strömmen gick helt ren, jag lördagen med hela arméen öfver marscherade.»

Det viktigaste återstod dock ännu, om planen skulle blifva fullständigt genomförd: öfvergången öfver Stora Bält. Detta vatten var betydligt bredare än det smala sundet vid Middelfart, som en enda frostnatt belagt med is. I mannaminne hade ingen körbar is legat mellan Fyen och Själland.

Två vägar kunde väljas: den ena från Nyborg rakt på Korsör, den andra från Svendborg, i en båge öfver öarna Tåsing, Langeland, Låland och Falster. Den förra var kortare, men farligare; den senare var längre, men säkrare, emedan sunden mellan öarna, hvart för sig, voro smalare än den stora hafsarmen vid Nyborg. Dahlberg skickades att pröfva isen mellan öarna. Innan denne återkom, lefde konungen i den största oro. Bref, innehållande nya fredsförslag, hade anländt från Köpenhamn. Skulle han nöja sig med hvad som bjödes honom, eller skulle han ännu en gång pröfva sin lycka? Ändtligen sent på kvällen infann sig den så ifrigt efterlängtade Dahlberg. Konungen hade nyss börjat sin aftonmåltid, då denne inträdde i stora salen på Dalhems kloster. Den underrättelse, Dahlberg medförde, var den allra gynnsammaste. Han förklarade, att intet tvifvel funnes, att ju icke isen bure öfver till Langeland och Låland. Han hade ridit vägen själf, i spetsen för en sluten trupp af 40 ryttare, och med ett band, som han bar fäst vid sin rockknapp, uppmätt isens tjocklek.

Konungen hade svårt att styra sin glädje. »Nu, bror Fredrik», utbrast han, »skola vi talas vid på god svenska.» Redan samma natt begaf sig konungen med Dahlberg till Nyborg för att rådpläga med Vrangel. Denne väcktes genast, och krigsråd hölls. Öfverläggningen blef het och lång-

varig. Vrangel var den ifrigaste bland motståndarne till förslaget. Man borde vänta, till vattnet ginge öppet och man kunde få hjälp af flottan. Att gå öfver på den svaga isen vore en dumdristighet utan like. Väderleken hade slagit om, och den starka töblåsten i förening med solvärmen skulle göra isen svag. I mannaminne hade aldrig isen i Stora Bält varit så stark, att den kunnat passeras af en enda skvadron, än mindre af en hel armé. Om hären också ej förginges på hafvet, så skulle den likväl lätt, om isen hastigt bröte upp, blifva afskuren, stående midt i hjärtat af fiendens land, och där finna sin undergång.

Konungen gaf vika för dessa skäl, och planen öfvergafs. Fredsunderhandlingarna skulle fortsättas. Därpå gick konungen till sin kammare för att få någon hvila. Dahlberg angreps häftigt af Vrangel och andra för de råd, han gifvit konungen; modfälld och till kropp och själ uttröttad, gick han sin väg. Men konungen fann ingen ro för sina tankar. Danskarnes fredskärlek vore låtsad; de ville hala ut på tiden, till dess bundsförvanterne hunne komma till hjälp. Rätta sättet att skaffa ett afgörande slut vore att begagna denna goda lägenhet att öfver isen komma fienden inpå lifvet. Han beslöt att ännu en gång höra Dahlbergs åsikt. Denne efterskickades och framsteg till konungens säng. Konungen befallde honom att utan människofruktan, på heder och samvete säga, om det var hans öfvertygelse, att hären kunde gå öfver och om han rådde därtill. Utan tvekan svarade Dahlberg, att han ville sätta sitt lif i pant därför.

»Jag vet», sade han, »att denna pant är alltför ringa att motsvara skadan vid en olycklig utgång; men Ers Majestät kan tro min försäkran: kommer frosten att fortfara, vill jag med Guds hjälp föra Ers Majestät öfver, om min nådige herre också skulle hafva med sig 300,000 man.»

»Det är sagdt!» utbrast konungen. »I skolen ock så göra. Jag vill i Herrens namn fortsätta, ty detta tillfälle är för kostbart att släppa ur händerna.»

Befallning gafs, utan Vrangels vetskap, att allt rytteriet

skulle öfvergå till Langeland för att där invänta konungen. Därpå sökte denne hvila. När han vaknade, hade tövinden ökats, och ett starkt snöglopp insvepte haf och land i tät slöja. Vrangel framförde åter sina skäl mot företaget. Vinden och strömmen hade redan starkt angripit isen; några ryttare, som under natten afsändts från Nyborg mot Korsör, hade ridit ned sig och drunknat. Konungen började åter vackla, och Vrangel var å nyo herre öfver ställningen. Order utfärdades, att rytteriet skulle samlas i Svendborg för att återvända till Jylland. På Fyen skulle endast fotfolket och artilleriet kvarstanna. Medan Vrangel uppsatte dessa befallningar, försummade icke hans motståndare sin talan. Stormen och snögloppet, sade de till konungen, hade föga skadat isen. Ville Gud låta köld falla på den djupa issörjan, skulle isens bärkraft därigenom snarare ökas än minskas. Karl Gustaf, som under dessa oroliga och pröfvande timmar grep efter ett halmstrå för att kunna rädda sin stora plan, öfvergick nu åter på deras sida. Vid fyratiden på eftermiddagen befallde han plötsligt, att resvagnen skulle köra fram, och därpå for han i största hast till Svendborg. Han hoppades att här finna rytteriet samladt, enligt Vrangels order, och följande dag kunna fatta det afgörande beslutet, om väderleken under natten ändrade sig till frost. Men då han sent om kvällen kom fram till Svendborg, fick han veta, att rytteriet, enligt tidigare order, redan var på marsch till Tåsing och Langeland. Tärningen var således redan kastad, och konungen trodde sig däri se en vink af en högre hand. Han begaf sig utåt isen på den väg, som rytteriet förut tagit.

Sålunda började detta underbara tåg. Huru det skulle aflöpa, kunde ingen med säkerhet veta. Många kloka och erfarna män hade afstyrkt det; ännu var det töväder, och vattnet stod alnshögt på isen. Karl Gustaf var dock framför allt ett barn af sin på en gång gudfruktiga och mycket vidskepliga tid. I sitt fromma sinne trodde han fullt och fast, att Den högste stod på hans sida och genom särskilda tecken anvisade honom sin underbara hjälp. Och det fordrades i sanning en sådan inre tillit, en sådan fast tro på en

högre makts synnerliga bevågenhet, för att man icke skulle låta modet falla under det nattliga tåget. »Det var någonting förskräckligt», skrifver det franska sändebudet Terlon, som åtföljde konungen, »att nattetid färdas öfver detta tillfrusna haf, där trampet af hästarna upptinat snön, så att vattnet stod högt på hästbenen, och där man hvart ögonblick fruktade, att isen på något ställe kunde vara borta.»

Ändtligen grydde den minnesrika 6 februari. Förtruppen hade då uppnått stranden af Langeland. Regementena samlades nu efter hand vid Rudkjöbing, den utsedda mötesplatsen, och under tiden sändes bud tillbaka till Nyborg för att underrätta Vrangel om hvad som händt och att konungen, ehuru de 24 skvadroner, som han hade med sig, mest bestodo af officerare och standarförare samt knappast räknade tillhopa mer än 2000 hästar, likväl beslutit att i Herrens namn gå vidare öfver det $1^3/_4$ svensk mil breda sundet mellan Langeland och Låland. Vrangel skulle därför samla alla efterblifna ryttare och med dem, jämte fotfolket, skyndsamt följa efter, lämnande konungen honom valet fritt att antingen gå från Nyborg rakt på Korsör eller följa efter samma väg, som konungen tagit.

Sedan konungen därefter hvilat några timmar i Rudkjöbing, lät han vid middagstiden blåsa till häst och samlade trupperna vid det färjeställe, där öfverfarten i vanliga fall skedde till Låland. När detta skett, fick Dahlberg rida före och visa vägen öfver det vida isfältet. Frosten hade under dagen ökats betydligt, isen var ganska stark, och redan klockan tre på eftermiddagen stodo förtrupperna, utan minsta olycksfall, på andra stranden vid Grimsted. Konungen tog här kvarter öfver natten. Senare på kvällen affärdades en lifknekt till Vrangel med berättelse om den märkliga öfvergången.

Ingen fiende syntes till. Men en mil från Grimsted låg den väl befästa staden Nakskov, och här väntade sig konungen ett starkt motstånd. Följande dag, den 7 februari, sände han en trumpetare till fästningen för att helt käckt uppmana den att utan vidare gifva sig. Men trumpetaren åter-

vände snart efter att hafva blifvit afvisad med spotska ord. Emellertid hade svenska hufvudvakten ryckt fram ett stycke och stötte vid Mariebo tillsamman med en fientlig styrka, som var på väg till Nakskov. Denna vardt hastigt kastad öfver ända, med förlust af fältstycken och fanor. Vid underrättelsen om denna strid föll modet hos besättningen i Nakskov. Stadens borgmästare och en del af magistraten skyndade sig midt i natten utåt vägen med lanternor i händerna för att möta konungen och åt honom öfverlämna stadens nycklar. De mötte då den högförnäme danske öfverlöparen grefve Ulfeld och afslöto med honom villkoren för dagtingan, bedjande honom ödmjukt om ursäkt för det anstötliga svar, som trumpetaren nyss förut hade fått af kommendanten.

Då Karl Gustaf morgonen därpå fick veta händelsen, red han genast in till staden för att taga den i ögonsikte. Garnisonen räknade icke färre än 1600 man eller nästan samma styrka, som hela hans armé, och hade 49 grofva kanoner, då han icke kunde uppställa en enda. Så kan ofta blotta segerryktet göra en anförare oemotståndlig.

Den 7 hade varit en söndag, hvarför trupperna denna dag legat stilla. Den 8 tillbragtes äfven i ro i Nakskov, och först den 9 fortsattes tåget öfver till Falster. På aftonen gingo Smålands ryttare och några dragoner öfver till Vordingborg på Själland. Samma dag kom Vrangel till Låland. Han hade funnit det alltför vågsamt att gå raka vägen till Korsör och hade därför beträdt en något genare väg till Låland, än den konungen valt. Den 10 februari fick rytteriet hvila, på det att fotfolket, som var i hög grad utmattadt efter sin tunga marsch i den djupa issörjan, skulle hinna fram, och först den 11 for konungen i släde öfver sundet till Vordingborg, följd af 200 finska ryttare, i afsikt att rekognoscera marken på andra sidan. Ett stycke utanför staden mötte han ett talrikt sällskap personer, som, då de fingo se honom, genast stego ur slädarna och vördnadsfullt hälsade honom. Han igenkände bland samlingen den engelska ministern i Köpenhamn, sir Meadow, och steg äf-

ven ur släden samt gick fram och svarade på hans helsning.

»Är ni här, herr ambassadör?», frågade han med någon förundran.

»Ja, som Ers Majestät ser!» svarade Meadow och bugade sig. »Men i sanning väcker det icke ännu större förvåning hos mig att finna Ers Majestät här.»

Konungen inbjöd honom att med sitt sällskap, som befanns vara de danska fredsombuden, följa med till Vordingborg och där vidare utveckla sitt ärende, ett tillbud, som genast med tacksamhet antogs. Vid framkomsten till staden redogjorde Meadow utförligt för ändamålet med sin färd. Vid underrättelsen om svenskarnes landstigning på Fyen hade förskräckelsen i Köpenhamn blifvit allmän. I sin nöd hade Fredrik 3 kallat honom till sig och öfvertalat honom att medla fred samt om möjligt söka utverka en vapenhvila. Detta var anledningen till det bref, som Karl Gustaf fått mottaga i Odense. När svaret sedermera kommit, hade fredsombuden genast begifvit sig å väg i Meadows sällskap. Men svenskarne hade tågat för fort. I stället för att, såsom danskarne trott, möta dem i Rudkjöbing hade de redan på själländska kusten påträffat några svenska ryttare, som omtalat för dem, att konungen vore strax i närheten. Meadow försäkrade därefter med stor ifver, att danska hofvet menade fullt allvar med sina fredsanbud. Äfven franska sändebudet Terlon, som var i konungens sällskap, instämde med honom, och konungen lofvade därför till sluts, att underhandlingarna redan dagen därpå skulle få börja i Vordingborg; däremot afslog han med mycken bestämdhet danskarnes begäran om vapenhvila. När konungen på kvällen återkom till sitt kvarter, fick också en svensk ämbetsman, Coijet, befallning att resa öfver till Vordingborg för att föra underhandlingarna på svenska sidan, tills de utsedda ombuden hunne anlända.

Dagen därpå, den 12 februari, kom Vrangel ändtligen med sitt folk. Härigenom ökades hären till 5000 man, 3500 till häst och 1500 till fots. Nu fortsattes tåget öfver det

sista sundet, och därmed var det vågsamma företaget fullbordadt. För långliga tider skulle det afgöra Nordens öde, liksom det städse skall framstå som ett af krigshistoriens märkligaste stordåd.

Efter G. BJÖRLIN.

En svensk storman på 1600-talet.

Den, som i början af 1660-talet färdades utmed Vätterns småländska strand och på afstånd såg Visingsö hägra vid horisonten, långt ute i den stora sjön, kunde, när han en vacker sommarmorgon nalkades den då helt nyligen anlagda staden Grenna, icke sällan blifva vittne till ett lifligt och grant skådespel. På den slingrande väg, som från det högt på klippan belägna jaktslottet Brahehus ledde ned till den utmed Vättern löpande landsvägen, fram mot den lilla staden, rörde sig ett tåg, bestående af betjäning i blått och silfver, alla till fots och omgifvande en i samma färger dekorerad bärstol, i hvilken man såg en gammal ståtlig man, buren af ett antal lifliga och raska smålandsbönder, hvilka tycktes utan svårighet fortskaffa den tunga, rikt snidade bärstolen och den däri sittande. Öfver allt på vägen kunde den resande se grupper af allmoge, hvilkas samtal afstannade för ett ögonblick, då bärstolen kom förbi dem, under det de med ödmjuka bugningar och nigningar hälsade den höge herrn, som på detta sätt fortskaffades. Frågade man, sedan bärstolen passerat, hvem det var, för hvilken landtfolket på detta sätt betygade sin vördnad, fick man oftast höra svaret: »Det är guffar på Gudsbacka», dock omväxlande med »grefven på Visingsö» eller till och med »försten». Den frågande visste då genast, att han sett Sveriges på den tiden rikaste och myndigaste storman, grefve Per Brahe den yngre, den främste bland riksförmyndarne, Sveriges rikes drots och utan gensägelse ännu Sveriges förnämste man, ty konung Karl 11 var vid denna tid endast ett barn.

Brahehus var ett jaktslott eller, rättare sagdt, ett hvilo- och rastställe, där herren till Visingsborg brukade tillbringa nätterna, då stormar, mörker eller andra orsaker hindrade öfverfarten till Visingsö, kärnan i det grefskap, som redan af konung Erik tilldelats Per Brahe den äldre, konung Gustafs systerson och farfader till Per Brahe den yngre. Den öfver klippan till Brahehus ledande vägen var så brant, att den icke kunde köras eller ridas, och därför måste grefvens bönder bära honom upp och ned. Men ännu ståtligare blef färden, när den höge resande, som vid foten af Brahehusklippan utbytt bärstolen mot den ännu tyngre, af förgyllningar prålande grefliga karossen, som drogs af två par frustande hästar, nalkades Grenna och höll sitt intåg i staden. Här stod borgerskapet under gevär, paraderande för grefven och hans sällskap, medlemmar af hans familj eller gäster på det praktfulla Visingsborg. Vid hamnbryggan lågo täckta båtar, somliga ini klädda med rödt kläde, och till dessa ledsagades, under djupa bugningar, af stadens borgmästare och råd samt den greflige stadshauptmannen, det anlända herrskapet och tog plats i dem. Snart var färden öfver sjön tillryggalagd, och så snart båtarna landade vid Visingsborgs hamntrappa, hälsades de anlända af de grefliga trumpetarne och pukslagarne, medan kanonerna dånade från Visingsborgs vallar och från Brahehus' klippa. Från hamnbryggan till slottets port bildades spaljé af det grefliga lifgardet, som, uniformeradt i blått och hvitt, det braheska husets färger, hälsade de anländande med dubbla salvor ur gevären. Snart försvann under trumpeternas och pukornas dån det ståtliga tåget under Visingsborgs hvälfda slottsport, och grefven befann sig åter på sin feodala borg.

Sådan ståt utvecklades af det braheska herrskapet, då det infann sig på sitt grefliga slott, hvilket, efter tidens sed, uppfördt i fyrkant samt omgifvet af vallar och kanoner likt en fästning — alldeles som det vrangelska Skokloster — innehöll praktfulla salar, rustkammare, kansli, bibliotek, samling af fornsaker, astronomiskt observatorium o. s. v., och där i det dagliga lifvet den största prakt utvecklades. Ön Visingsö

erbjöd allt, hvad till ett sådant lif fordrades. Där fanns djurgård, rik på hjortar, rådjur och allehanda vildt; där fanns ett stuteri, ur hvilket grefven stundom skänkte sina gäster dyrbara hästar; där funnos träd- och lustgårdar, och själfva ön var därjämte vacker och odlad som en trädgård. På flere ställen funnos minnesstenar efter framlidna grefvar Brahe, försedda med inskrifter och uppgift på deras »regeringstid», som det hette. Grefskapet sträckte sig öfver en betydlig del af Väster- och Östergötland samt Småland, omfattade 560 mantal och gaf i inkomst 18,000 daler silfvermynt, hvilka genom inkomsten af Hanebo friherreskap i Skaraborgs län samt af de finska friherreskapen Kajana, Kuopio och Idensalmi höjdes till nära 28,000 daler silfvermynt, en summa, den tiden värd flerdubbelt mera än i våra dagar lika många kronor. I dessa gref- och friherreskap hade Per Brahe icke färre än tre städer: Kajana och Brahestad i Finland, i Småland Brahe-Grenna, och han ämnade till och med vid Kungs-Lena i Västergötland anlägga den fjärde, som skulle kallas Brahe-Lena. Präktiga slott anlades öfver allt i de stora förläningarna, och mot Visingsborg på ön svarade på fasta landet Brahehus och Västanå. Hela grefskapet utgjorde ett eget helt i förvaltnings- och lagskipningsväg, och grefven hade till och med rättighet att döma öfver lif och död, hvilken rättighet utöfvades af hans lagman, från hvilkens dom man vädjade till grefven, såsom om han varit regerande furste. Som sådan ansåg han ock sig själf och ansågs han af sina underhafvande. På dörrarna till de grefliga bänkarna i Dimbo kyrka i Västergötland lästes i stora bokstäfver orden: Förstens stol och Förstinnans stol; och Per Brahe gjorde, i likhet med de la Gardier, Vranglar och Oxenstiernor, anspråk på samma rang som de tyska riksfurstarne innehade. Därför skulle på deras residens allt vara prakt och glans, medan man under vistandet i Stockholm, där man infann sig endast för att rådslå om rikets angelägenheter, lefde indraget och visade sig för mycket stolt att vara ett bihang till det kungliga hofvet, af hvilket man allra minst ville låna sin glans.

Det berättas äfven, att Per Brahe, oaktadt den ståt och prakt, han utvecklade som grefve och regerande furste — han påstod också, att konungen ej borde kalla adeln för undersåtar — likväl var en god och välmenande husbonde, som aldrig missbrukade sin makt till någons förfång eller förtryck. Hvad Per Brahe var i rådkammaren och i rikets tjänst, därom talar den tidens historia på hvart blad, och särskildt har Finland honom att tacka för grundläggandet af sin högre odling i både materiellt och intellektuellt hänseende. Den stolte magnaten, som själf var väl bevandrad i den tidens lärdom, till och med i österländsk språkkunskap, gjorde allt möjligt för spridande af kunskaper och vetande, däri täflande med den frikostige mecenaten grefve Magnus Gabriel på Leckö. Han icke blott grundlade högskolan i Åbo och bidrog till grundläggandet af den i Lund, utan han upprättade i sitt grefskap en trivialskola, under namn af Visingsö gymnasium bibehållen ända in i vårt århundrade. Han försåg denna skola med bibliotek, trädgård och stipendier, han upprättade i grefskapet ett eget boktryckeri; han gjorde, med ett ord, allt för att sprida lärdom och bildning. För hushållning och sparsamhet med rikets tillgångar talade han alltid, och var själf för sin del äfven sparsam och hushållsaktig, ehuru han, då det måste så vara, icke skydde några kostnader. Han var aristokrat i ordets vackraste betydelse, ty främst i hans hjärta och tankar stodo fäderneslandet, dess ära och nytta; för deras skull älskade han sitt stånd och förfäktade dess företräden, hvilka han ansåg oskiljaktiga från statens heder och bästa. På börden lade han den största vikt och ville icke, att de fyra stånden skulle vara hvarandra lika, »alldeles som fyra svinfötter», såsom hans ord föllo; men när det gällde att uppoffra gods och lif för Sverige, tvekade han aldrig. Så var det t. ex. han själf, som till stor del med eget folk slog danskarne tillbaka vid Genevadsbro under det vådliga fälttåget 1657; och då Sveriges hufvudstad 1676 sväfvade i hotande fara, trädde Per Brahe, då 74 år gammal, i spetsen för dem, som med beslutsamhet och själfuppoffring ville våga

allt för fäderneslandets räddning. Fyra år därefter afled han på sin gård Bogesund, sedan han varit Svea rikes råd i 50 och riksdrots i nära 40 år, samt därunder två gånger som riksförmyndare deltagit i rikets styrelse.

Men så lysande Sveriges magnater än voro och huru mycken fosterlandskärlek de än utvecklade i några riktningar, prisa vi oss lyckliga, att deras tid är förbi. Den hårda hand, som Karl 11 lade på dem och med hvilken han vred ur deras händer både rikedom och makt, tillfogade dem oläkliga sår, men skapade ett nytt Sverige, med kraft att resa sig till och med ur det djupa förfall, hvari det råkade genom Karl 12:s ovisa krig. Hvart den aristokratiska republik skulle hafva ledt, som den svenska högadeln sträfvade att upprätta, det se vi tydligen för våra ögon i Polens öde, från hvilket Gud måtte nådeligen bevara vårt fädernesland!

G. Thomée.

Karl 11:s reduktion.

Det sjuttonde seklet var den tid, då det nya Sverige ordnades. Intill 1500-talets slut är detta samhälle ännu ett kaos, det är ett arbete att gå ut ur medeltiden. Gustaf 1 började att ordna detta kaos; men oordningen, oron öfverlefde honom länge. Vår representation, vår statsförvaltning, vår lagskipning, vårt försvarsverk, våra läroverk, ja, själfva den protestantiska kyrkan — allt var kaotiskt. Det fanns rum blott för laglöshet och despotism. Gustaf var despot och härskade ensam i sitt rike, skötte Sveriges land som en ägare sin egendom, som en herde sin hjord. Men han var en omtänksam herre, en trogen väktare, och satte egendomen i välstånd. Hans söner ville vara despoter, men de voro flere, och ingen ville lyda den andre, och utom konungahuset rörde sig mången annan ärelystnad, utan att bindas

Karl 11.

Efter gravyr af S. Blesendorff. Målning af D. K. Ehrenstrahl.

af en fast samhällsordning. Folket fruktade och älskade konung Gustaf, fördrog hans våldsamheter och tackade honom för hans välgärningar; men det fördrog icke hans sö-

ners våld, ty det tyckte sig icke hafva något att tacka dem för. Då måste anarkien ännu en gång dränkas i blod af Karl 9, och först därefter kunde samhället ordnas.

Karl 9 och Gustaf Adolf började ordna, Kristinas förmyndare fortsatte; drottning Kristina skötte sina nöjen, Karl 10 sina krig. Karl 11:s förmyndare skulle nu fullfölja Gustaf Adolfs och den oxenstiernska styrelsens system, och den glömde det icke alldeles. Men bland dessa ordnanden var ett, nämligen statsverkets, som icke kunde byggas på den grundval, som de förra styrelserna dels af tvång under de stora krigen, dels af fri vilja låtit bestå. Denna grundval var nu till viss grad utdömd genom 1655 års beslut, och en ny grund skulle läggas genom reduktionen. Statens hushållning, drätselverket, var ännu kaotiskt, och Karl 11:s förmyndare läto det så förblifva. De sågo väl det onda, men hade ej kraft att gripa det i dess rot; de kände sjukdomen, men fruktade botemedlet.

Karl 11 fruktade det icke.

Bland de många förändringar, som inträffat i det svenska folkets regeringssätt, är ingen märkvärdigare än den, som på Karl 11:s tid störtade den gamla adelns makt. Hela 1600-talets historia visar, huru oroliga krafter arbetade, stundom tyst på samhällets djup, stundom i häftiga rörelser på dess yta, till dess statshvälfningen blef oundviklig. Denna hvälfning var icke en följd af en enda orsak, icke framkallad af dagens partirörelser, utan frukten af svenska folkets arbete under det förflutna tidehvarfvet. Den har ock en omfattande betydelse, som skenbart större statshvälfningar icke alltid äga, och har äfven verkat med en kraft, som eftervärlden ännu känner. Den har hufvudsakligen bestämt hela det nyare Sveriges historia. Bland de hvälfningar, hvilka sedermera förekommit — den vid Karl 12:s död, vid Gustaf 3:s uppstigning på tronen och när hans ätt störtades därifrån — har ingen så väsentligt ändrat samhällsordningen.

Karl 11:s grundsatser vid kronogodsens indragning voro de strängaste. Statens rätt var i hans ögon så stark, att all annan rätt i jämförelse med den måste förblekna. Såsom

målsman för densamma ansåg han sig utan tvekan kunna förfara med de enskildes innehafvande så, som det allmännas behof kräfde. Hans uppfattning var, att kronans gods icke genom något slags eftergift kunnat upphöra att rättsenligt vara hennes egendom och i följd däraf kunde och borde återtagas i den mån, de voro erforderliga för fyllandet af något allmänt behof. På grund af denna uppfattning lade han på bevisningen icke den vikt, som allmänt gällande rättsgrundsatser otvifvelaktigt fordrade. Motsatsen mellan offentligt och enskildt framträdde här i bjärtaste dager. I själfva verket fylles det allmännas behof ju alltid genom de enskildes uppoffringar; men dessa flyta ur många källor, samlas från alla håll. Här var det jämförelsevis några få, som hade att gifva bidragen, och dessa föllo på de få med oerhörd tyngd.

Brist och nöd hos innehafvarne voro de skäl, som hos Karl 11 starkast talade för förläningars bibehållande. Eftergifterna voro visserligen icke få, och på den långa förteckningen öfver sådana blott för ett år förekomma äfven namnen på rätt många förtjänta män; men hvad betydde detta mot den massa, som återtogs?

Ingen förskonades från reduktionens stränga kraf, där icke konungen mildrande trädde emellan, och detta skedde aldrig i de fall, då något slag af motsträfvighet förmärkts, äfven om de mest framstående män voro i fråga. En verksamhet af sådan art och omfattning kunde icke annat än följas med den lifligaste uppmärksamhet. Intrycken voro olika. Officerare och civila ämbetsmän, som efter den långvariga oordningen i löningsväsendet fingo sina löner bestämda, voro högeligen belåtna. Men då klagomålen tystnat på denna sida, blefvo de så mycket högljuddare på den andra. Genom alla samhällsklasser ofvan om bondens gick ett allmänt missnöje, tilltagande uppåt.

Reduktionen var tidens stora tilldragelse. På dess följder vände sig allas uppmärksamhet; öfver den klagade alla. Man talade icke om annat. Den ena dagen hörde man, att grefve Karl Oxenstierna mist gods till 30,000 daler silfver-

mynts ränta, den andra, att grefvinnan Pontus de la Gardie fått slag vid underrättelsen, att hennes man förlorat all sin egendom. Än berättades, att grefve Nils Brahe förgäfves gjort ansökan om att få behålla sin svärfaders, fältherren Vrangels, storartade slott Skokloster, än att förre riksskattmästaren Sten Bielke måst till sjöstaten afstå betydliga egendomar i Västerbotten, som han dels ärft, dels löst till sig, och om hvilka man icke vetat, att de voro statens egendom, förrän det nu upptäcktes, att de i äldre tider en gång tillhört kronan och genom byte kommit i enskild mans ägo. Konungens egen farbror, hertig Adolf Johan, fick äfven känning af reduktionen. Han utfärdade en högtidlig protest; men denna uträttade icke mer, än att den uppväckte hans brorsons vrede.

Men vida längre än till dem, som verkligen förlorade, sträckte sig sorgen och bekymret. Ständigt utbredde sig rykten om nya reduktionsstadgar; man kunde nu ej mera hvila vid riksdagens allmänt kända beslut: hvart ögonblick kunde medföra en ny förändring. Förskräckelsen spred sig öfver allt; hvar och en, som hade något att mista, kände sig osäker i sin besittning. Med fruktan parade sig hatet och begäret efter hämnd; men enväldets tunga hand återhöll för det mesta utbrottet af dessa känslor. En del af dem, som ledo, underkastade sig, kvidande, den hårda nödvändigheten; andra slöto inom sig, med odödlig styrka, begäret efter vedergällning; åter andra tvekade ej att vända sig till främmande herrar. Någon gång sattes hårdt mot hårdt, och de förlorande riddersmännen försökte hopplöst en holmgång mot sitt öde.

Man hade kunnat vänta sig, att efter de starka slag, som träffat adeln, hade inträdt en försonande politik, en styrelse, som läkte såren, samlande, förlikande, lämnande utrymme äfven för annan samhällsmakt än sin egen, med ett ord, mera lik Gustaf Adolfs, hvilken, likaledes efter en våldsam brytning, hade haft till uppgift att återställa jämvikt och fred i samhället. Men en sådan uppgift var icke lämpad för ett sinne, sådant som Karl 11:s, och ingen af dem,

som hade hans öra, ägde lust eller förmåga att verka i sådan anda. Alla förenade sig om det, som var vida lättare: att skjuta på i den riktning, som en gång var gifven.

F. F. Carlsson.

Karl 12:s plan för fälttåget mot Ryssland 1708 och 1709.

Om vi inom Sveriges krigshistoria vilja finna lärorika exempel för den högsta ledningen af en här, måste vi gå tillbaka i tiden. Finlands sista kamp fyller oss med vemod, om ock enskilda hjältedrag breda ett ljusskimmer öfver den eljest mörka taflan. Ledningen i stort tål ingen jämförelse med de samtida krigens i det öfriga Europa. Gustaf 3:s krig till lands äro utan betydelse för krigskonsten. Frihetstidens härnadståg voro ömkliga, så vidt det rör krigsledning och insikt i fältherrekonsten.

Men bakom dessa krigshändelser framträda för våra blickar de väldiga dragen af de världsskakande fälttågen från början af 1700-talet, och Karl 12:s bild skymmer alldeles bort hela vår senare krigshistoria.

Den efterkommande tidens litenhet bevisas icke minst af hennes oförmåga att begripa Karl 12:s fältherrestorhet eller att ens fortplanta minnena af den. Hvad man erinrade sig af honom, förtjänade däremot icke allt att minnas. Jag syftar härvid på det förbiseende af fältherrens högre uppgift under strider, rekognosceringar o. s. v., hvartill Karl 12:s stridslust och okufliga mod så ofta förledde honom. Vare härmed huru som helst. Ett slående bevis på krigskonstens förfall hos oss ända utöfver det napoleonska tidehvarfvet är, att Karl 12:s drag icke igenkändes i Napoleons krigföring. Sjuttonhundratalets svenska generaler fattade alls icke, att man i krig måste samla *all* kraft mot *en* motståndare, på *en* punkt, här slå ett tillintetgörande slag och sedan ej

släppa, förrän man dragit den *fullständiga* slutföljden af sin seger.

Karl 12:s fälttåg mot Ryssland 1708 och 1709 är hans

Karl 12.
Efter gravyr af C. FRITSCH. Målning af D. VON KRAFFT. 1717.

väldigaste krigsföretag. Sverige har hvarken förr eller senare uppträdt med en så stor härsmakt, aldrig torde heller hä-

rens beskaffenhet varit mera fulländad. Aldrig har Sveriges rike ensamt gjort en större kraftansträngning. Följden vardt också, att när krigsföretaget misslyckades, hela svenska väldet föll till marken. Det intresse, som är fäst vid detta krig, måste därför för oss svenskar vara mycket stort, ett intresse, som för krigaren icke minskas af det förhållandet, att 100 år senare en annan af mästarne i krigets konst, och den hittills störste af dem alla, Napoleon den store, upprepade Karl 12:s företag, efter att hafva gjort samma kraftansträngning, med den väldigaste härsmakt, Frankrike dittills haft under sina fanor, de utmärktaste trupper, och med samma utgång, franska väldets sönderfallande.

Rysslands gräns mot väster vid tidpunkten för Karl 12:s afgörande kamp med tsar Peter var väsentligt olika med den nuvarande. Den följde vid denna tid i hufvudsak Dnjeperfloden och dess biflod Soza samt gick därefter jämnlöpande med Dünafloden på omkring 15 sv. mil öster därom till Livlands gräns, långs hvilken den stora Pejpussjön bildade ett afsevärdt hinder länderna emellan. Sistnämnda landskap hörde nämligen, såsom väl bekant, jämte Estland och Ingermanland till svenska väldet.

Från tre håll kunde man väster ifrån komma till det inre af Ryssland: från Finland eller Ingermanland öfver Novgorod till Moskva eller mellersta Volga; genom Litaven, norr om Pripets sumptrakter, till Smolensk och vidare mot Moskva, samt slutligen genom det litauiska landskapet Volhynien, söder om de nämnda sumptrakterna, öfver Kiev och genom Ukraine samt Severien — de nuvarande ryska guvernementen Tschernigov och Pultava — äfvenledes till Moskva och Stor-Ryssland. I den förstnämnda hufvudriktningen funnos på Karl 12:s tid egentligen blott två anlagda vägar, den ena på östra, den andra på södra sidan om Ilmensjön. Den östra vägen passerade nästan uteslutande skogs- och kärrmarker ända till närheten af Tver. Den västra gick visserligen att börja med genom fruktbarare nejder; men framträngandet här försvårades af de otaliga vattendragen söder om Ilmen, och längre söder ut var Volkonskiskogen

eller Valdaiplatån på ifrågavarande tid långt mindre tillgänglig än nu. Den andra hufvudriktningen utmärktes af stora vägen genom Litaven öfver Grodno och Minsk längs Njemen, där terrängen var jämförelsevis tillgänglig, vidare öfver Borissov, hvarest Beresina öfvergicks, och mot Dnjeper. Trakten omkring Beresina och till Dnjeper var denna tid mycket skogig, kärrig och öde. Från Dnjeper fortsatte vägen till Smolensk, den första staden på ryskt område, och från Smolensk till Moskva. I den tredje hufvudriktningen gingo tvenne större vägar från Kiev. Landet var, liksom i närvarande tid, fruktbart och befolkadt. Till Kiev kunde man genom Volhynien komma på åtskilliga vägar, mestadels genomstrykande befolkade och bördiga landsdelar. Norr om Smolensk var landet icke mycket bebyggdt och förbindelserna alltså dåliga. Söder om Smolensk längs Dnjepers vänstra strand ända till Severien utbredde sig stora skogar, som endast med svårighet kunde genomgås af dem, som kände terrängen. Det torde böra anmärkas, att inga chausséer i europeisk nutida mening funnos. Vägarna voro blott hvad vi kalla åker- och skogsvägar, de senare ofta i anseende till markens sumpighet bestående af oändligt långa kafvelbroar. Äfven de bästa vägarna saknade grusbädd. När årstiden blef ogynnsam och vägarna det oaktadt måste träget begagnas, blefvo de ofarbara. Tog man bort kafvelbroarna, kunde ingen komma fram. Tillhopa uppgifves Peter den stores armé vid denna tid hafva uppgått till nära 200,000 man.

Karl 12:s samtida och alla de icke militära skriftställare, som sedan utgifvit hans historia, hafva ansett, att målet hade bort vara återtagandet af de landskap, ryssarne under polska kriget tagit från svenskarne. Det var ju icke underligt, att befrielsen från inkräktaren syntes vara det första att företaga, när ändtligen hufvudoperationerna skulle börjas mot Ryssland, sedan detta så länge genom sin öfvermakt besegrat de svaga försvarskrafterna i Östersjöprovinserna och så grymt härjat och plundrat dessa landskap. Men tänkom oss, att svenskarne gripit sig an med den far-

liga flankrörelsen norr ut längs ryska gränsen, efter en längre eller kortare tid lyckats återeröfra Pleskov och alla fasta platser i Östersjöprovinserna och så drifvit de ryska trupperna ur landet; är det troligt, att kriget härmed skulle nått sitt slut? Skulle tsar Peter på detta sätt kunnat förmås att afstå från tanken att flytta sitt rikes gräns till Östersjön och för alltid foga sig i ödeläggandet af sin skapelse, S:t Petersburg, vid Finska vikens ände? En vanlig motståndare skulle möjligen kunnat förmås att efter lidna stora nederlag tills vidare sluta fred, för att vid lägligt tillfälle upptaga kampen igen, ehuru det icke förefaller mycket troligt, att så skulle ske, enär själfva riket med dess hjälpkällor ju ännu förblef i försvararens besittning. Men tsar Peter skulle aldrig sluta fred, gifvande till spillo, hvad han ansåg som sitt lands lifsintresse, om han ej förut blifvit satt ur stånd att fortsätta kriget. Från Ingermanland skulle man alltså nödgats rikta sin operationslinje mot Novgorod och Rysslands inre. Visserligen kände svenskarne vägen från Ingermanland till Moskva sedan de la Gardies tåg under Karl 9:s tid. Men denna väg var, såsom ofvan blifvit antydt, ganska vansklig att med en större truppstyrka begagna. En skildring af denna trakt säger om landets beskaffenhet: »Hvad som här icke är moras, sjö eller flod, beskuggas af en omätlig, tjock skog. Skogarna afbrytas blott sällan af spridda byar med smärre åkerfält. Närmast byarna är skogen kanske i någon mån glesare, men ganska snart möter åter den rena urskogen. Jättelika trädstammar, som ålder eller stormar brutit ned, ligga där och multna. Marken är därjämte nästan öfver allt så sumpig, att man blott på vintern eller under den allra varmaste sommaren kan komma fram i skogarna. De milslånga kafvelbroarna kunna ofta endast med stor försiktighet passeras, om ej hästarna skola sjunka ned i kärrmarken.»

Till svårigheterna i följd af själfva terrängens beskaffenhet att bana sig väg genom ett sådant land bör vidare läggas ryssarnes planmässiga ödeläggelse af alla de landsdelar, där de fruktade att svenskarne ämnade gå fram. Alla

bostäder brändes, alla förråd tillintetgjordes eller gömdes, alla vägar förstördes, alla invånare utrymde landet. Ju glesare befolkadt och ju fattigare ett landskap var, dess fullständigare kunde denna plan genomföras.

Ett sista och afgörande skäl mot valet af operationslinjen mot Östersjöprovinserna finna vi i den brist på följdriktighet, om hvilken ett dylikt val skulle vittnat. Om någonsin karakter behöfves i mänskligt handlande, så är det i krig, där följderna af ledningens tillvägagående hafva så oerhördt vidtgående verkningar både på händelsernas yttre förlopp och moraliskt på anden hos trupperna. Ett tillbakagående norr ut från Polen skulle innebära ett erkännande från Karl 12:s sida, att han begått ett fel, då han efter Narva vände sig mot polackerna och ej mot ryssarne. Var det så? Säkert är, att Karl 12 underskattade Rysslands krigshär, sedan han vunnit den lysande segern vid Narva. Men frånsedt tsar Peters storhet, som han ännu ej förstått att rätt värdera — och hvilken anade vid denna tid, att i spetsen för tsarriket stod den väldigaste ande, Ryssland haft eller kanske någonsin skulle få — märkte Karl 12 nog, att det ryska väldet var stadt i tillväxt, att det var en farlig fiende, att striden mot denna makt skulle blifva svår och kräfva den största kraftansträngning, så vida en varaktig fred för Sverige skulle uppnås. Det polska kriget drogs ej ut på längden på grund af ett egensinnigt hat mot konung August, utan var militäriskt nödvändigt för att försäkra Sverige mot sidoangrepp, då det ryska fälttåget skulle börja, och för att utvidga operationsbasen mot Ryssland, så att den omfattade alla de linjer, som kunde följas vid ett angrepp mot ifrågavarande makt.

Då man förskaffat sig en så fördelaktig operationsbas, som den Karl 12 vunnit genom polska kriget, kunde för den afgörande kampen mot Ryssland icke bestämmas något annat mål än Stor-Ryssland och rikets hufvudstad, Moskva. Hade svenskarne en gång fast fot här, skulle deras motståndare icke längre förmå fortsätta striden, och fred af varaktig beskaffenhet skulle alltså kunna slutas.

Karl 12 bestämde sig för att till en början taga vägen genom norra Litaven. Man måste beundra detta snilledrag i konungens krigsplan. Härigenom förbehöll han sig nämligen möjligheten att, när han själf så fann för godt, bestämma den slutliga operationsriktningen i Ryssland. Hade konungen efter Weichselöfvergången vändt sig åt sydost, skulle han från första stund uppenbarat för fienden sin afsikt att öfver Kiev gå mot Rysslands inre. Att från början marschera den södra linjen skulle också alltför mycket aflägsnat svenskarne från deras hufvudbas, Sveriges egna besittningar.

De stridsmedel, öfver hvilka Karl 12 förfogade, visade sig slutligen otillräckliga. Till en fälttågsplan hör äfven att rätt afväga de ömsesidiga krafterna — fiendens och de egna — och att efter dem beräkna målet. Öppnade Karl 12 då det ryska fälttåget med för svaga krafter i förhållande till dem, hvilka tsar Peter ägde? Dessa senares styrka har i det föregående angifvits. Karl 12 hade öfver 100,000 man på benen, den väldigaste krigsstyrka, Sverige någonsin uppställt. I numeriskt hänseende var sålunda visserligen Karl 12 underlägsen tsar Peter, men svenskarne voro i taktisk utbildning ryssarne betydligt öfverlägsna, hvadan Karl 12 synes väl hafva kunnat våga att sätta i verket ryska fälttåget efter sin plan. Han hade ju för öfrigt ej börjat kriget. Onekligen begick han dock däri ett fel, att han *alltför mycket* underskattade sin fiende. Häri låg en af de hufvudsakliga anledningarna till krigets slutliga utgång.

Om man skall söka sammanfatta hufvudtankarna i Karl 12:s fälttågsplan, sådan den synes framgå af studiet af krigets gång, torde den hafva innehållit, hvad hufvudarméen angår, att denna skulle framrycka till trakten af Mohilev och där förena sig med den från Kurland kommande Lewenhaupt. Den så betydligt förstärkta arméen borde därefter tåga till Severien och gå i vinterkvarter i detta rika land. Lybecker i Finland skulle med sin här intaga och förstöra S:t Petersburg. Konung Stanislav och Krassow skulle helt och hållet återställa lugnet i det egentliga Polen. Följande

vår skulle en s. k. litavisk här, bildad af återstående svenska trupper i Livland och Kurland, förstärkta genom sändningar från moderlandet, rycka mot Smolensk; konung Stanislav och Krassow med polska hären skulle rycka till Kiev, hvarefter de båda härarna på flyglarna borde åtfölja svenska hufvudhären under dess marsch, i förening med Mazepa, mot Moskva öfver Kaluga längs Okaflodens bördiga stränder. Till fälttågsplanen hörde äfven en inbjudning till turkarne att å sin sida söder ifrån angripa Ryssland.

Det mönstergilla i denna fälttågsplan framträder i än högre grad, om man jämför den med Napoleons för 1812 års fälttåg. Napoleon försummade att för ett jätteföretag, sådant som angreppet på ryska väldets kärna är, förskaffa sig en tillfredsställande bas. På en enda oskäligt lång operationslinje framvälte han sina massor, sökande med ett enda fälttåg nå ett mål, som, för att med sannolikhet vinnas, för visso, i enlighet med Karl 12:s plan, fordrat tvenne. Äfven flygelkårernas styrka och uppgift i Napoleons plan framte ej en rätt uppskattning af de kraf, en operation mot Ryssland ställer på den angripande, hvilket däremot i Karl 12:s plan i långt högre grad var fallet. Förutsättningarna i Karl 12:s plan måste sägas alla varit ganska rimliga, och åt slumpen har ej blifvit lämnadt större spelrum, än som alltid måste lämnas.

Emellertid misslyckades planen. Detta visar blott, att utförandet städse behöfver vara lika mönstergillt som själfva planen, för att en fullständig framgång af ett fälttåg skall kunna påräknas. Efteråt kan man säga, att äfven i själfva planen ett fel blifvit begånget, i det att, såsom redan är nämndt, Rysslands makt ej tillbörligen uppskattats. Denna anmärkning drabbar äfven, kanske i än högre grad, Napoleons plan för 1812 års krig. Men dröjsmålet med ankomsten af Lewenhaupts härafdelning, hvarigenom Karl 12 nära en månad nödgades stanna i Mohilev, kunde konungen ej på förhand beräkna. Det må hafva varit ett misstag af konungen, att han satte sig i marsch till förening med Mazepa, innan Lewenhaupt anländt. Men hvilken säger, att en tidigare

förening med Mazepa ej hade gifvit Karl 12 de fördelar, han med denna förening åsyftade? Mazepa väntade sedan länge på svenskarnes ankomst; det gynnsamma ögonblicket kunde gå förloradt. Mazepa kunde icke under obegränsad tid undvara Karl 12:s moraliska och materiella stöd. Lewenhaupt kunde det i Karl 12:s ögon bättre. Hvilken kunde förutse misslyckandet af Lybeckers företag mot Petersburg, som skolat följas af en marsch mot Novgorod, af hvilken konungen väntat sig så mycket för hela fälttåget? I stället för med 23,000 man börjar Lybecker med 10—12,000 man alldeles för sent sin operation och vållar genom sin oduglighet dess fullständiga förfelande.

Öfver människors beräkningar ledas världshändelserna af en makt, hvilkens planer aldrig slå fel och som alla måste underkasta sig. Häraf förringas dock icke Karl 12:s fältherrestorhet och icke heller de lärdomar, man af studiet af hans krig kan inhämta. Finge vi hoppas, att Karl 12:s strategiska insikter, parade med om också blott en ringa del af hans viljekraft, vid ett blifvande krig skulle visa sig äga en vidsträcktare spridning inom vår armés befäl, skulle vi rörande krigets utgång i sanning med lugn förtröstan kunna se upp till den högste ledaren af folkens öden.

Efter A. E. Rappe.

Stenbock.

»Men det jag säger er, gossar,
att den, som i krig ser ängslig ut,
den är icke värd att lukta krut,
och den, sitt skott ej lossar
med säkert sikte och stadig hand,
han duger icke för kung eller land.»

»Sträck upp dig allt hvad du mäktar,
du farsgubbe där! Man kan, hvad man vill.

Högt hufvud i vädret! Litet till!
Så där, det kallar jag knektar!
Först bröstet opp, så hakan opp,
det hjälper både för själ och kropp.»

»Och sedan, för tusan björnar,
hvad är det för uppsyn och blick det där?
Med rynkade ögonbryn, så här,
sen skarpt framför er som örnar!
Och munnen ihop, bestämdt och käckt,
så självfve hin onde må bli förskräckt!»

»Det tar sig, har ingen fara!
Stor sak, om tröjan är litet knapp,
stor sak, om pälsen har lapp vid lapp,
god nog är alltid vår skara
att kämpa för rike och land likvisst;
den skrattar bäst, som skrattar sist.»

»I morgon med soln, kamrater,
vi bryta gladligen mangrant opp
med trumman i spetsen för vår tropp,
om än det snögar granater,
om kölden isar båd' blod och märg,
framåt öfver träsk och backar och berg.»

»Jag döljer det ej — det gäller
att hålla ut på ärligt sätt —
men raska karlar ta mödan lätt;
och när det så en gång smäller,
då taga vi, gossar, som svenske män
i Jesu namn vår skada igen.»

Det är på den blanka isen —
ett öfningsfält af ett sällsamt slag —
vid Växjö en smällkall vinterdag.
Nyss slutades exercisen,

nu stor revy till farväl det är,
på linje står uppställd den hela här.

Och generalen, som talar,
Måns Stenbock, Karl den tolftes man,
han själf det är och ingen ann',
frejdad kring berg och dalar,
med gammal heder från Fleurus,
vid Narva, Klissov betäckt med ny.

Från trupp till trupp han skrider
med stolt och hurtigt krigarskick,
åt alla har han en vänlig blick
och, hur i hans hjärta det svider,
dock alltid till hands ett kraftigt skämt —
det är en »så munter herre» alltjämt!

Det är en allvarlig herre
— i detta hufvud får mycket rum —
en handlingens man i hvarje tum,
och går det allt värre och värre,
han hittar dock råd, han vet, hvad han vill,
och viljans kraft har han därtill.

När Sveriges vapenlycka
har nyss haft sin Poltavadag
och lejonets ram måst släppa sitt tag,
när stormen hörs närmare rycka,
när rundt omkring re'n åskor det går;
då är det han, som upprätt står.

Då är det han, som vakar
för konung och folk och fosterland,
orubbligt lugn vid en afgrunds rand,
som allt för sig själf försakar,
men ser för alla, beräknar allt,
brinner af eld, men tänker kallt.

Då är det han, som danar
med snille, fyndigt och oförsagdt,
af intet en ny och kärnfrisk makt
och folkets samvete manar
att tro på sig själf i mörka dar,
som Arnljot Gellinas sed det var.

Ännu som i går allena
han stod där lämnad för vind och våg,
förbistring och lamhet, hvart han såg;
i dag — jag skulle dock mena —
han står i spetsen för en armé,
på isen vid Växjö, där kan du se.

Sant nog, ej förr såg Norden
just ofta en så fantastisk här.
Dock duga kan den, hurdan den är.
Han stampat den upp ur jorden,
han häxat den fram, vet själf ej hur,
så vild som den vuxit bland gran och fur.

Om blångarnspåse vid sidan,
om endast en repstump till bantler,
om fårskinnspäls eller jacka — hvad mer?
Blott klingan går raskt ur skidan,
om flintlåset blott slår ledigt an,
låt resten då vara, som den kan!

Gif akt, hör hornsignalen,
hör rundt omkring sjön, hur det eko ger!
Revyn är slut, man går i kvarter.
Helt tankfull står generalen
och följer med blicken hvart kompani,
där med flygande fana det drar förbi.

Till slut med ett moln på pannan:
»Pojkar och gubbar, backstuguhjon,

träskoryttare, stolt division!
I paltor hvar och hvarannan,
det är min armékår! Synd och skam!
Dock måste den fram, till seger fram.»

»Med mycket vi just ej börja,
mundering ingen och vägkost skral,
årstiden tämligen frisk och sval;
men tid är ej här att sörja,
och känner jag rätt det svenska blod,
änden på allt skall dock bli god.»

»Så viljom vi manligen tåga
med Herrens hjälp och med vilja fast,
för Sveriges sak stå vi än vårt kast!» —
När morgonens sol sågs låga,
var det framåt marsch ifrån Växjö torg.
Hvarthän? — Till triumfen vid Helsingborg.

O. P. Sturzen-Becker.

Karl 12 hos prästen Sören Hagerup i Norge, 1716.

Konungen är till sitt yttre alldeles lik sig, sådan han var år 1700, då jag såg honom i Halland, endast förändrad därutinnan, att han är fetare i ansiktet och att händerna äro alldeles bruna. Håret är tunnare, än det var då. På hjässan är det alldeles borta, och vid öronen börjar det gråna. Han är i sitt tal nådig mot alla; men det är svårt att förstå honom, ty han har ett tjockt målföre. Han småler alltid, hvadhelst han än talar om. Han visade gudsfruktan och andakt och gjorde knäböjande sin bön morgon och kväll. I hans yttre är föga kungligt att se. Man kan på kläderna icke skilja honom från den simplaste bland hans ryttare;

byxor, rock och kappa, de första af skinn, de senare af simpelt blått kläde, hade många hål. Ett hål på rocken, sade han själf, hade han fått af den norske öfversten Kruse, hvilkens tapperhet han högeligen berömde. Hans hofstat bestod af två kockar och en kammartjänare. Han är i hela sitt skick ytterst enkel. När han går, tyckes han snarare flaxa eller flyga, hvilket kommer däraf, att han aldrig aflägger kappan och att det ena låret är illa skadadt. Han är aldrig snygg om näsan, och hans sätt att äta är ej behagligt att åse, ty han slungar maten i sig, och hans åthäfvor äro, med förlof sagdt, snarare en galen människas än en konungs. Kl. 11 om kvällen åt han sin aftonvard tillsamman med generalmajor Delwig och öfverste Löwen, som båda voro hans gunstlingar. Kl. 1 lade han sig på litet halm, med stöflar och sporrar, kappa och värja. Han säges alltid ligga på det sättet och alltid hafva Delwig inne hos sig. Han drack i mitt hus endast kallt, okokt vatten, men han åt mycket. Kl. 4 om morgonen var han åter uppe. Detta försäkrar jag vara sanning.

Sören Hagerup.

Sverige under den stora ofreden.

Svenska folket hade under sina sträfvanden att inskränka den öfvermäktiga adelns makt och rikedomar slagit öfver sitt mål; det hade såsom motvikt skapat en enväldig konungamakt. Det hade bortgifvit alla sina gamla rättigheter, till och med den att själf beskatta sig. Karl 11 visste dock alltid att med en viss hofsamhet begagna sig af sin myndighet. Det blef först hans efterträdare förbehållet att låta nationen rätt tungt känna följderna af sin oförsiktighet att afstå från denna ett folks dyrbaraste rätt och kraftigaste tygel på sin styrelse. Karl 12, nästan genast vid sitt tillträde till regeringen invecklad i krig, såg snart de af fadern sam-

lade skatterna skingrade och det med så mycken möda ordnade statsverket i oreda. Den af Karl 11 år 1695 grundade enskilda skatt, som vid hans död 1697 utgjorde 1,200,000 daler silfvermynt, var redan 1698 förskingrad. Tvungen af behofvet, vidtog Karl 12 därför den vanliga utvägen att fylla bristen genom extraordinära pålagor. Dessa pålades dock nu, utan att någon riksdag sammankallades för att bevilja dem, blott genom konungens egen myndighet. Redan 1699 och alla följande år utskrefvos stora gärder öfver hela riket, hvilka till och med två gånger fördubblades. Dessutom betalades årligen stora durchtågs-, krigs- och magasinsgärder med flere dylika. Alla dessa stora skatter oaktadt, blefvo dock inkomsterna städse allt otillräckligare, på samma gång som landets förmåga att betala dem aftog. Äfven de ordinarie inkomsterna voro betydligt minskade, dels genom flere provinsers borttagande af fienden, dels äfven äfven i följd af de många ödeshemman, som genom skatternas och utskrifningarnas tyngd uppstodo. I påbudet till 1711 års kontribution klagar rådet, att »all näring och bärgning försvinna i följd af krig och hungersnöd», att »alla ränterier äro utblottade och riksens drätsel och inkomster med tullar och annat, genom de många bortmista länder samt all handels och seglations upphörande, förminskade äro». I följd däraf, tillägges det, kunde visserligen dubbel kontribution behöfvas, men den allmänna nöden och fattigdomen förbjöde att begära annat än en enkel. Konungen, ehuru långt aflägsen från sitt land, var dock icke okunnig om dess betryckta ställning. Rådet förklarar nämligen ofta i sina bref sin oförmåga att längre ur det utsugna landet skaffa tillgångar att uppehålla kriget. I lifliga färger skildrar det bristen på reda medel, som hvarken tillät de kungliga råden att uttaga något af sin lön eller att betala konungens utgifna skuldeförbindelser. Konungen däremot, som ej ville tro tillståndet så bedröfligt, ansåg felet ligga i bristande kraft och klokhet hos rådet. Också förebrår han det ofta därför, menar, att om rådet, i stället för att skrifva klagovisor till honom, ville med kraft och ständ-

aktighet gripa verket an, skulle allt ännu kunna gå väl. Dessutom borde det ej genom sin jämmerlåt göra rikets utblottade tillstånd allmänt kunnigt, utan i stället söka dölja det. Att landets hjälpkällor dag från dag försinade, insåg dock äfven konungen, och han sökte därför att genom nya beskattningsmetoder på en gång afhjälpa det onda och bereda sig själf nya vägar att åtkomma den nationella förmögenheten.

Alla dessa skattebördor, burna under en så lång följd af år, hade emellertid till det yttersta utarmat nationen. Lägger man därtill, att starka utskrifningar och smittosamma sjukdomar bortryckt en betydlig del af landets manliga befolkning, att allmänna missväxter samt handelns och näringarnas upphörande ytterligare ökade nöden, skall man lätt finna, huru otillräckliga landets krafter måste vara att motstå från alla håll påträngande fiender. Till hvilken grad denna brist på folk försvårade härens rekrytering, ses af åtskilliga konungens förordningar. Så skrifver han t. ex. till biskoparne: »Som vi förnummit, att det vid universiteten och gymnasierna uppehåller sig en hop lösa drängar, hvilka, under sken af att idka studier, blott föra ett lättjefullt lefverne, så hafva vi beslutat, att sådana skola vara till krigstjänst självskrifna.» Officerare skickades därför dit, hvilka af biskoparne erhöllo anvisning på sådana tjänliga soldatämnen. I Lund greps hela den studerande ungdomen af fruktan att tagas till soldater. Regementena voro utan kläder, vapen och ammunition; kassor, ränterier och magasin voro tomma, samt, hvad värre var, nationen var nedslagen och förtviflad, icke längtande efter något högre än efter en väl behöflig fred.

I detta tillstånd fann Karl sitt land, då han ändtligen efter fjorton års irrfärder återsåg det. Stor var den glädje, med hvilken han mottogs. Det nästan slocknade hoppet tändes å nyo; dock förespeglade det ej mera nya, glänsande segrar och eröfringar. Därtill hade man lidit för djupt. Man hoppades blott, att konungen med eftertryck skulle underhandla om fred för att sedan ägna återstoden af sin rege-

ring att hela de sår, ur hvilka hans land så länge blödt. Snart togs man dock ur denna villfarelse. Ännu var Karls envisa mod ej brutet; ännu ville han fortsätta kriget, om ock med uppoffring af sitt lands sista krafter.

Konungens första omsorg blef därför att skaffa sig kännedom om de tillgångar, som i riket ännu kunde finnas, och taga dessa i anspråk för härens och flottans behof. För dessas utrustning måste allt annat stå efter. Dock ville de betydligt hopsmälta inkomsterna ej ens till dessa utgifter förslå. Under denna förlägenhet var det som den alltför bekante holsteinske baronen Görtz visste att göra sig för konungen oumbärlig. Hans föga hedrande eller förtroendeväckande föregåenden hindrade icke, att han med välvilja och förtroende mottogs af kung Karl. Rik på snille och kunskaper, outtömlig på planer och förslag samt af inga betänkligheter hindrad att blifva ett despotismens verktyg, måste han naturligtvis blifva välkommen hos den af lika få betänkligheter bundne konungen. Rikets hela ekonomiska välfärd lades i händerna på en man af så tvetydig karakter, som dessutom icke ens var svensk medborgare. Besinnar man äfven, att så väl rådet som de gamla ämbetsverken hos Karl ägde alltför ringa anseende, är det klart, att denne man måste vinna ett obegränsadt inflytande på konungen, själf så benägen att lyssna till äfventyrliga förslag och van att fordra lika mycket af andra, som af sig själf. Det var således ej utan skäl, nationen fruktade, att den ännu ej uthärdat det svåraste.

Redan i Bender skall konung Karl hafva umgåtts med tankar angående möjligheten att ersätta bristen på penningar genom något slags nödmynt. Därvid hade det dock stannat, ehuru i början af 1715 ett stort steg till myntets försämrande gjorts genom kopparplåtarnas plötsliga höjande med 50 procent och däröfver. Detta hade dock äfven en annan orsak, nämligen att man ville hindra utförseln däraf, emedan det åsatta penningevärdet var mindre än kopparens eget värde. Snart togs dock steget fullt ut genom konungens bref till rådet att låta slå en millions värde »mynt eller

tecken» af koppar af ett femöres storlek, som skulle gälla en daler silfvermynt. Därigenom skaffade konungen sig medel att till en början bestrida de nödvändigaste utgifterna. Myntteckneu användes »till allehanda tarfvors betalning», när dessa tarfvor ej stego till högre summor. Dessa senare bestredos genom obligationer. Fattigdomen inom landet samt misstroendet mot regeringen och obenägenheten att med den inlåta sig voro dock alltför stora, för att obligationerna skulle med någon begärlighet eftersökas och köpas. Man tog därför sin tillflykt till ett tvångsmedel, och detta af den sorgligaste art. Konungen tillkännagaf 1716, »att vi, af skyldig omsorg om våra icke fullmyndiga undersåtars samt åtskilliga korporationers bästa, samt emedan vi ogärna förnummit, att deras kapital och intressen af bristande omsorg och säkerhet ofta blifvit lämnade ofruktbara, vilja anvisa dem ett medel att göra sin egendom fruktbärande med fullkomlig säkerhet.» Alla änkors och barns samt kyrkors, skolors och fattighus' medel skulle därför ofördröjligen öfverlämnas till kronan mot erhållande af hennes obligationer. Alla medel, som voro utlånade eller på annat sätt utestående, skulle genast uppsägas och senast inom sex månader öfverlämnas. Att detta påbud, hvarigenom konungen bemäktigade sig sina omyndiga undersåtars egendom, väckte stor oro och förbittring, kan icke förundra. Många vägrade att aflämna de medel, som funnos i deras vård. Trots förbudet mot undandöljande blef blott obetydligt konungen erbjudet, och för våldsamma steg tyckes han hafva skyggat.

Af mynttecknen hade en million blifvit slagen och efter hand utgifven. Men som de i början mottogos med tämligen stor begärlighet och utgifterna voro stora, befallde konungen, att ännu en million skulle slås, »så att två varda gängse, till dess vi finna för godt att inväxla dem». Mynttecknen skulle nämligen ofta ombytas för att förekomma förfalskning. År 1716 tillkännagafs utgifvandet af nya till inväxlingen bestämda mynttecken. Men de gamla mynttecknen aflystes ej på samma gång, utan fingo fortfarande gå jämte de nya. Genom att sålunda på en gång utsläppa hela den för inväx-

lingen bestämda summan af mynttecken, utan att i stället indraga lika många gamla, gjordes naturligen hela inväxlingen till ett narrspel och blott till en förevändning att oupphörligt öka massan af nödmynt. Under året 1718 voro nio särskilda slag af mynttecken, alla af samma valör, gängse i landet. Vid Karl 12:s död voro omkring 37 millioner mynttecken spridda i riket.

Myntt ecknens utgifvande, utan att dessa buros af det allmänna förtroendet, samt deras orimliga mängd medförde med nödvändighet, att de föllo i vanvärde samt, i följd däraf, ratades i handeln. Då detta slags mynt likväl var det nästan enda i landet befintliga, hotade all handel och rörelse att försvinna. Köpmannen brydde sig ej mera om att utifrån anskaffa varor för att sedermera nödgas sälja dem för ett mynt, hvarmed han i sin ordning ej skulle kunna betala sina förbindelser. Landtmannen föredrog att i ro själf förtära sina produkter framför att aflåta dem för mynttecken, hvilka han ej ens kunde använda vid sina kronoutskylders erläggande.

Att vår utländska handel genom de långvariga krigen hade aftagit, var naturligt, särdeles som den hindrades lika mycket genom konungens egna förordningar, som af den till sjös öfverlägsne fienden. Äfven den inre rörelsen var i följd af fattigdomen inom landet mindre betydlig. Men så länge det befintliga myntet ägde något värde, var det äfven begärligt. Genast däremot efter nödmyntets utkommande stego alla varor i pris. För att förekomma detta befallde konungen, att en viss taxa skulle sättas på alla för lifvets uppehälle nödiga varor. Men köpmännen funno snart medel att gäcka denna taxa, emedan hvar och en, som efter taxan ville betala sina varor, erhöll blott förskämda eller dåliga. För att förekomma detta lades böter på hvarje handlande, som vågade gäcka den bestämda taxan, och hvar och en tilläts att på egen risk låta undersöka köpmannens källare och visthus för att utröna, huruvida bättre varor funnes, än som till salu utbjödos. Om någon befanns rata något mynt eller värdera den ena sorten högre än den andra,

skulle han genast fasttagas såsom brottslig. Om den svårigheten skulle inträffa, att landtmännnen ej ville på sådana villkor inkomma till staden med sina varor, kunde den afhjälpas på det sätt, att man öfverenskomme med landshöfdingarne, att dessa måtte utse vissa socknar att turvis hvarje torsdag inkomma till närmaste stad och där försälja sina varor. För att förordningen säkrare skulle efterlefvas, borde i hvarje köpmans bod en person anställas, som noga upptecknade allt, som såldes, till hvilket pris och i hvilken myntsort detta skedde, samt sedermera hvarje afton inlämnade sin redogörelse därför. Alla dessa personer hade, för att göras så mycket uppmärksammare, ingen annan lön än halfparten af alla beslag och böter. Huru mycket missnöje dessa förordningar måste uppväcka genom det förhatliga spioneri- och prejerisystem, hvartill de gåfvo anledning, behöfver ej påpekas.

Konungens och Görtz' åtgärder tillkännagåfvo, att rikets tillstånd med hvarje dag blef bedröfligare, att nöden och den allmänna utmattningen stigit till den högsta grad. Och huru skulle det kunna annorlunda vara efter alla de oerhörda lidanden, landet under dessa olyckliga år utstått! De ovanliga och tryckande skattebördor, med hvilka nationen var belastad, ökades af inkvarteringarna och magasinsgärderna, som kanske ännu fördärfligare ingrepo i landets välstånd. Inkvarteringarna voro så stora, att flerstädes på två hemman lågo en ryttare och två soldater, hvilka dessutom förde ett sådant lefverne hos den fattiga allmogen, att till och med en med Görtz inkommen holsteinare ömmade därför och påminde, att man borde låta soldaterna veta, att de ej lefde i fiendeland. För fältmagasinens behof utskrefvos stora gärder af spannmål, hvilka ofta uttogos flere gånger om året. Den utskrifna spannmålen skulle bönderna forsla ända till de orter, där magasinen voro förlagda, så att ofta gärder utgingo från Östergötland och Småland, hvilka måste transporteras af dessa landskaps skattdragande ända till norska gränsen. Så väl för dessa transporter som för inkvarteringarna skulle väl betalning erhållas; men dels innehölls denna

af ämbetsmännen, dels voro alla dessa myntteckeu och sedlar bönderna en dålig ersättning för deras ihjälkörda kreatur och förspillda tid. Genom sådana bördor blefvo många hemman öfvergifna, och flerstädes lågo stora sträckor af välmående och odlade trakter obebodda och öde.

Till den nöd, som landets iråkade lägervall måste alstra, bidrog det öfverflödande nödmyntet och dess fullkomliga vanvärde. I synnerhet ledo städerna och de landskap, som ej alstrade tillräckligt för eget behof, en kännbar brist på lifsmedel, emedan, klagade de, allmogen hade så mycket penningar, att den ej vårdade sig om att sälja sina varor. Mest hotades bergslagen, sedan alla deras produkter blifvit dem fråntagna utan redbar ersättning, med den fullkomligaste undergång. Arbetsfolket skingrade sig åt alla håll för att annanstädes söka sin utkomst, och bruksägarne förlorade således både förmåga och lust att hindra bergverkens förfall. Med dessas undergång måste följa äfven de landsdelars, som af dem haft sitt uppehälle. Allt var också därstädes så borttaget, att allmogen icke hade annat att lefva af än mjölken af några öfverblifna kor; och äfven dessa måste den förlora, om utskylderna verkligen skulle utkräfvas. Folket åt visserligen bark, men därmed kunde ej åkrarna besås, så att det ej ens fick hoppas på bättre tider, om det under vintern kunde bärga sig för att svälta till döds. I de norrländska landskapen var bristen lika stor; intet fanns, hvarmed åkrarna kunde besås. Af brist på salt lågo fiskerierna nere, och folket hade till största delen flyktat till skogen, medtagande sin enda återstående egendom, några få kreatur, lika mycket af fruktan för uppbördsmännen som för fienden. Föga bättre var tillståndet i rikets öfriga delar. Där fanns väl öfverflöd på nödmynt, men med detta fingo åtskilliga skatter ej betalas, hvarför såsom säkerhet fråntogos allmogen kreatur och åkerredskap jämte annan dess dyrbaraste och oumbärligaste egendom.

Detta landets bedröfliga tillstånd var hvarken konungen eller Görtz obekant; men någon eftergift på skattebördorna var dock icke af dem att vänta. Tjänstemännen befalldes

däremot oupphörligen icke allenast att utan förskoning uttvinga de pålagda skatterna, utan äfven att uppfinna nya, ja, gjordes till och med för sin existens beroende däraf. Deras egen ställning var äfven föga afundsvärd, emedan de under dessa tider nästan aldrig utfingo något af sina löner. Från ämbetsverken klagades oupphörligen, att som ämbetsmännen intet erhöllo och heller ingenting kunde få låna, vore deras fattigdom så stor, att de af brist på kläder ej kunde lämna sina rum, hvarför de måste försumma sin tjänst. Detsamma var förhållandet med öfriga löntagare, så att de, som därtill ägde tillfälle, tvungos att genom försnillning och prejeri söka sitt uppehälle Hvad folket, sålunda öfverlämnadt åt ämbetsmännens godtycke, måste hafva lidit, behöfver knappt nämnas. Äfven i moraliskt hänseende måste nationen förlora genom de många tillfällen till bedrägerier, som regeringens förordningar gåfvo. Hvilket spionerisystem måste ej fostras genom beständiga uppmuntringar till angifvelse för brott mot oräkneliga och obilliga taxor samt genom dessa påbud om alla redbara medels utlämnande, genom hvilka man tvangs, antingen att gifva från sig sin egendom till ändamål, för hvilka man icke ägde något förtroende, eller att genom skamlösa meneder söka bevara den! Och hvilken ersättning ägde nationen för alla dessa lidanden och förluster? Hoppades den väl, att af dess stora uppoffringar skulle skapas en lyckligare framtid, eller hyste den till sin regering en kärlek, som kunde lätta dessa bördor? Intet af allt detta. Blott hat och förbannelser hördes öfver Görtz, denne främling, hvilkens fördärfliga rådslag bragt landet så nära dess undergång, och allmän var den öfvertygelsen, att detta var det medvetna målet för hans sträfvanden. Allt klarare började nu alla inse, att riket ej längre kunde vara till, om ej fred snart erhölles.

Men Görtz lät sig ej förskräcka, utan skämtade blott öfver »klagolåten». Hvad mängden af nödmynt beträffade, vore därmed ingen fara. Nödmyntet skulle han senast efter två års fred med England eller Ryssland förvandla i silfver, så att landet aldrig varit rikare, än hvad det då skulle

blifva. Till konungen skickade han äfven en berättelse öfver sin förvaltning, i hvilken omordades, huru hären och flottan blifvit förstärkta och beväpnade, konungens skulder betalda, bergverkens tillstånd förbättradt, med flere andra fördelar, och detta allt medelst några mynttecken och sedlar. Han uppmanade konungen att fortsätta kriget, emedan omständigheterna aldrig varit mera gynnsamma för att återvinna, hvad man förlorat. Alla de planer och förslag, som otvifvelaktigt blifvit förberedda för att sätta Sverige i stånd att begagna dessa gynnsamma omständigheter, afbrötos dock genom konungens plötsliga fall, hvarmed äfven följde envåldets och dess redskaps fall.

* * *

Den nya regeringens första och angelägnaste omsorg borde väl hafva varit att söka bota landets skador och hela dess sår. Men hvilken ville alltför hårdt döma, om begäret att straffa gjorde sig framför allt annat gällande, om det så länge undertryckta hatet gaf sig luft? Detta hat var inom alla klasser lika stort som allmänt, ty alla hade lidit af den förra styrelsens våldsamheter, till hvilka samtliga Görtz ansågs såsom upphofsman. Det blodiga straff, som öfvergick Görtz, har dock lika mycket ländt hans ära till fördel, som den skadat nationens; ty eftervärlden har så gärna velat glömma, huru länge svenska folket hade varit offer, innan det blef bödel.

De samlade ständernas svåraste arbete blef att befria landet från den stora mängd nödmynt, med hvilken det var öfverlastadt. Nästan alla öfverensstämde däri, att mynttecknen, som år 1719 till ett antal af ungefär 27 millioner voro utelöpande i landet, ej längre kunde få finnas i rörelsen. Svårigheten låg nu i att kunna, utan alltför stor orättvisa, indraga dem, emedan staten, oaktadt de af konungen gifna försäkringarna, ej ansågs kunna åtaga sig deras inlösen, i ty att statens skuld uppgick till öfver 60 millioner daler silfvermynt, en summa, som öfversteg värdet af landets hela

egendom. Efter långa och bekymmersamma öfverläggningar kom man slutligen öfverens om att nedsätta deras värde till hälften. Bondeståndet ensamt protesterade med förtvifians mod mot denna indragning; det visste ej, hvaraf det skulle lefva, ej heller, hvarmed det skulle betala sina utskylder. Bönderna förklarade, att de ej tordes återvända till sina hembygder, om de undertecknade ett sådant beslut. Alla protester voro dock fåfänga, och de fingo nöja sig med att underteckna en gensaga mot mynttecknens nedsättning.

Underrättelsen om denna nedsättning medförde i början mycken klagan och oro samt ökade ytterligare misstroendet. Mynttecknen mottogos därför ej ens till det fastställda värdet af 2 öre silfvermynt, utan föllo oupphörligt, så att de år 1730 gällde endast $^1/_3$ öre silfvermynt, hvilket dock betydligt öfversteg deras inre värde; ty af ett skeppund koppar, som värderades till 180 daler silfvermynt, slogos vanligen 30,000 stycken mynttecken, som hvart och ett skulle gälla 1 daler silfvermynt. Atgärderna för att återlifva handeln och rörelsen, det allt förlamande tvångets och de flesta taxornas borttagande framlockade dock snart de undangömda och utförda kapitalen och inkallade nya, så att mynttecknen småningom inflöto och uppsmältes. Snart tystnade äfven klagomålen öfver nöd och brist, och landet uppblomstrade åter. Fredens och frihetens välsignelser helade sålunda snart de blödande såren, och svenska folket glömde, hvad det lidit under sin tolfte Karl för att blott minnas den ära, det genom honom vunnit.

Efter J. V. Arnberg.

Per Nilsson Frimodig.

Berättelse från Sorunda socken i Södertörn.

Folk var duktigare fordom. Ja, det var då, när Karl den tolfte krigade med ryssar och polacker på en gång och det gick åt så mycket folk, så att Trollstaboarne på rust-

hållshemmanen här norr ut i socknen hade måst sätta upp sex karlar, en efter annan. Så kom det bud från kungen, att de skulle skaffa ny karl igen, ty den sjette hade blifvit skjuten, sade de. Då sade sonen i byn — han hette Per Nilsson — att nu ville han gå ut själf; var det skäligt det, att de skulle kosta på mera pengar längre; karlar togo på att bli dyrlejda, kan tänka. Ja, modern vardt illa vid, hon, och hustrun hans också, förstås — hon var nyss vorden gift — och de gräto och bådo, att han skulle stanna hemma. Men han var säker i bloden och tyckte som så, att det, som var sagdt, skulle stå vid makt; och nu ville han ut att kriga, och kvinnfolken finge råda för byn, bäst de gitte; fadern var för länge sedan död.

Så rustade han sig, och de lade ihop matsäcken åt honom, och så följde de honom till Frölunda väster-norr i socknen. Där hade de släktingar, och därmed tänkte de rasta där. Så var han inne i stugan en stund, och när han blifvit fägnad och skulle ut igen, tog modern fram en stor silfverbägare, som hon hade haft med sig, och den bjöd hon åt honom, blott han ville stanna. Men det var ingen vån längre, ty nu hade han satt sig i sinnet, att ut skulle han. Och de gräto och bådo, men det halp inte. När han så satt där i ridsadeln och hade fått fötterna i stigbyglarna, så kommo de ut, Frölundaboarne, för att gifva honom en färdknäpp, förstås, innan han gaf sig ut i tockna vidlyftigheter. Och när han satt där med brännvinsglaset i handen, sade han: »Ja, håller det här nu, så kommer jag tillbaka, men eljest blir jag nog borta.» Så söp han ut i ett tag och slog glaset i backen; och när de sedan sågo efter, så hade det hållit. Sedan red han i väg, och de hörde aldrig af honom på många Herrans år.

Så kom han ut i kriget till de andra där borta på andra sidan saltsjön. Och det första han gjorde, det var, att han träffade alla sina sex karlar; inte var det någon af dem, som var skjuten, inte. Det var lögn och påfund alltsamman, och det hade de sagt bara för att få mera folk. Men Per Nilsson var inte ledsen för det, han, ty glad och lättvindig

det hade han alltid varit. Så var det den första gången, han skulle ge sig i kast med fienderna. Han satt där på hästen med värjan i handen och visste inte riktigt, huruledes han skulle bära sig åt. Men bäst som det var, kom där en polack dängande på en black häst med sabeln i vädret och gaf honom en sittopp öfver stålhatten. Hatten höll, som lycka var, och därmed så högg han till polacken med sin värja. Och Per Nilsson var hittigare, han, ty han drog till nerifrån och uppåt, och så skar han af både käkremmen och halsen på polacken, så att han damp af hästen och låg där och gapade. Det tyckte kungen, och alla de andra för resten, var ett karlatag, och så fick han heta Frimodig, och kungen gaf honom ett helt hemman för att hjälpa upp rusthållet, och det behöfde han aldrig betala kronpengar för. Men nu tyckte kungen så mycket om honom, att han ej ville släppa honom ifrån sig, utan det töfvade aderton år, innan han kom igen.

Så var det en söndags förmiddag, folket satt i kyrkan, och prästen stod på predikstolen. Då, bäst som det var, kom där en krigsman inridande i kyrkan med värja i hand och stålhatt på hufvudet och red utefter stora gången rakt fram till altaret; och där vände han och red ut igen, och det midt under gudstjänsten. Det var Per Nilsson Frimodig, som hade kommit tillbaka. Men han hade fått ett sådant långt skägg och en sådan brynska i ansiktet, så det var ingen, som kände igen honom, inte hans hustru en gång. Men när sedan kyrkfolket kom ut ur kyrkan, så talade han om för dem, hvem han var; och det var ingen, som tilltrodde sig att göra något åt honom, fastän han hade ridit in i kyrkan, för det att han var så god vän med kungen. Sedan bodde han i Trollsta i många Herrans år, ända till dess han dog; och folk säger, att både järnhatten och järnrocken hans skola finnas kvar antingen i rustkammaren eller i kyrkan. Inte för att jag har sett dem, inte; men i Trollsta hafva de en stor bordskifva af sten och ett fasligt grant skåp, som han skall hafva köpt utrikes ifrån, säges det. Ja, Trollstaboarne räkna släkt med honom, de, och på kyrko-

gården ligger hans grafsten midt för grefvens graf på Follnäs, och på den står att läsa Per Frimodig.

G. Upmark.

Om kung Fredrik.

Kung Fredrik var icke lång till växten, men undersätsig, och en liflig, vänlig herre; han hade en belefvad enskild mans umgängsamma, otvungna sätt att vara, och man såg på honom, att han icke blifvit uppfostrad till att blifva konung samt att han i sin ungdom hade tjänat. År 1694, under kriget mot Ludvig 14, gjorde han sitt första fälttåg, som adjutant hos konung Vilhelm 3 af England, hvilken då förde befälet i Nederländerna. Han beskref denne herre som mycket hetlefrad. En morgon, när då varande prins Fredrik kommit till hufvudkvarteret för att aflägga sin rapport, kom konungens tjänare springande honom till mötes i dörren, och efter honom kungen med en käpp i handen. Då prinsen ville träda tillbaka, lugnade sig konungen och sade leende: »Jag var nyss litet sysselsatt med husliga angelägenheter; är det något nytt?»

Kung Fredrik brukade flere timmar å rad språka med sin omgifning och då berätta slika gamla händelser. En gång talade han t. ex. om sina blessyrer. I en batalj fick han en kula i bröstet. Hans adjutant sade honom, att det rann blod utefter ryggen. Fredrik märkte, att kulan gått tvärs igenom honom, och afvaktade nu det ögonblick, då han skulle mista sansen och falla. Då detta dröjde, repade han åter mod, red tillbaka och lät förbinda sig, hvarvid fanns, att kulan på ett nästan otroligt sätt gått genom hans kropp, utan att såra honom till döds. Emellertid höll han snart på att tillsätta lifvet för denna blessyr, då han några veckor senare i slaget vid Höchstädt, år 1704, blef så upphettad, att det blott halfläkta såret började starkt blöda. För att icke midt i fäktningen förlora tiden, lät han

pålägga ett beckplåster. Då detta sedermera skulle lossas, vållade det honom stora smärtor och äfven fara, emedan feber inträdde. I Norge blef han skjuten i höften. Då kulan skulle uttagas och prinsen vid hvart snitt, som läkaren gjorde, slog denne i ansiktet, så att han under sådana villkor icke kunde arbeta, lika litet som patienten kunde styra den helt och hållet ofrivilliga armrörelsen, hämtades en grenadier, som för några dukater lät slå sig, så länge operationen räckte.

I allmänhet talade konungen gärna om sina forna fälttåg, och alltid, trots sitt krigarerykte, med den största anspråkslöshet om sig själf. Då någon vid ett festligt tillfälle i ett tal vidrörde Hans Majestäts många segrar, sade Fredrik: »Den gode mannen vet förmodligen icke, att jag blott två gånger fört befäl och båda gångerna fått stryk.»

Regeringsgöromålen smakade honom icke. Därtill bidrogo de trånga gränser, som blifvit satta för hans konungamakt, något, hvaröfver han själf kunde skämta, som t. ex. då han på tal om en böneskrift, han mottagit, med påskrift: »Till Hans excellens, excellens, excellens konungen af Sverige», tillade: »Den narren har gjort mig till trefaldig excellens, och jag är bara en dubbel, då jag icke har flere än två röster i rådet.»

Han älskade jakt och sköt förträffligt; men jägarne hade mestadels inga goddagar på hans jakter, liksom icke heller läkarne hade, då han fick sina svåra sjukdomsanfall. Baron Höpken sade honom också en gång, att om han skulle önska sig något, vore det, att vara Hans Majestäts läkare, då han var på jakt, och hans jägare, då han var sjuk.

Minnet af kung Fredriks jakter har blifvit förvaradt af hans hofjägmästare, Andreas Schönberg, som öfver dem upprättade kartor, till hvilka han bifogade beskrifningar; genom muntlig öfverlämning har äfven ett och annat om dem blifvit bevaradt till senare tider. Konungens obestridliga mod anslog hans undersåtar, om de också icke kunde sätta honom högt som regent.

Okänd förf.

En karolins återkomst efter fångenskapen.

Vilhelm Maurits von Post var född 1668 och blef 1694 gift med Edla Kristiana Rosenstjerna. Deras äktenskap välsignades med tre barn, af hvilka den äldre sonen föddes 1695, den yngre 1699.

Men detta år skulle länge blifva deras lyckas sista. Året därpå måste von Post ut i fält, och vid Poltava blef han fånge. Släkten tyckes icke hafva haft någon vidare förbindelse med honom; om han lefde, hvarom man var osäker, var det i en fångenskap, i hvilken han icke kunde nås och ur hvilken man icke hoppades honom blifva fri.

Åren gingo; det var nu 1735 i mars. En gumma i Almunge klockaregård, öster från Uppsala, såg en dag i denna månad två män komma gående på landsvägen. Det var den länge saknade von Post och en hans vän Stern, som från början varit hans tjänare, men genom gemensamma lidanden blifvit förbrödrad med honom. De samtalade med hvarandra, och von Post yttrade, att, ju närmare han kom det forna hemmet, dess mera svek honom modet att fråga, om hans hustru lefde. Uppmuntrad af Stern, frågade han till sist gumman på stället, om fru von Post på Fornby lefde.

»Ja», svarade gumman. »Min svärmoder är hos henne; hon har nyss fått en son, den åttonde. Jag tror, där äro tre fröknar.» Förundrad frågade von Post, om frun var gift för andra gången, men gumman upplyste då: »Nej, det är unga frun, som har så många; den andra, gamla frun på Årby, lär aldrig få se sin man mera. Han är fången.»

Af detta svar blef von Post så gripen, att han icke förmådde mera än bedja Stern skaffa dem hästar. Sorg och lidande äro svåra, men häftig glädje verkar ock på krafterna, det kände nu von Post, och han trodde sig knappt komma att lefva länge efter en sådan sinnesskakning. Emellertid ansåg han, att hans hustrus känslor äfven borde skonas,

och på det hans uppträdande ej måtte blifva för plötsligt, sändes bud till henne, att hennes man vore i annalkande. Budet blef klockaren i Rasbokil, som ilade i väg och snart stod inför frun. »Jag kommer med glada tidender», sade han, »nådig herrn lefver!»

»Hur vet du det?» frågade fru von Post.

»Jo», svarade klockaren, »två stycken karlar voro hos mig och sade, att han snart skulle komma efter.» Gubben blef nu undfägnad med vin och ansatt med många frågor, som han icke kunde besvara. Medan frun talade, såg hon ut genom fönstret och varseblef två karlar, af hvilka den ene släppte gårdens två bandhundar lösa. Det behagade henne icke. Men mannen steg på in i huset och öppnade där burarna för fyra fåglar i rummet. Med tårade ögon sade han: »Min vän, när man varit fången i tjugufem år, kan man icke se fångar.»

Efter igenkänning och förklaring, som skola varit högeligen rörande, skickades bud efter barnbarnen; sonen lagmannen var på ting och kunde ej nu hinnas. Samtliga begåfvo sig till kyrkan, där man gjorde bön, hvarefter alla, åtföljda af prästen, återvände till hemmet. Klockaren fick en liten åker vid kyrkan i gåfva, till minne af hans glada budskap.

Hemma upprepade von Post sina ord om fångars öde. »Lofva mig», sade han med samma ord som förut, »att aldrig fängsla någon; intet är så svårt som att vara fången!» Han föreställde vidare sin vän Stern för de sina. »Här sen I», sade han, »min vän, honom, som i början var min uppassare. Han halp mig att göra skor; jag göt äfven klockor, större och mindre, men alltid var han ett kraftigt stöd, när mitt mod sviktade; och då längtan kom på mig att komma hem, bemannade han mig. 'Vi skola ej göra fångenskapen värre', sade han; 'ty om vi vilja fly, få vi det svårare.' Han har älskat mig, och, vid Gud, I skolen aldrig öfvergifva honom.» Stern åter svarade, att han ingen hade att vända sig till; »men min älskade Posts barn och barnbarn», tillade han, »skall jag dö hos, och de skola tillsluta mina ögon, och

mitt stoft må få hvila vid deras. Jag skulle aldrig kunna lefva, om jag icke finge vara med dem; de äro mig alla så kära.»

Därefter frågade von Post sin hustru om deras barn och åtskilligt om husets ekonomi och fick höra, huru hon lyckats med lånta pengar köpa Årby. Hon var en förståndig kvinna, som styrde allt med en ordning, som fortplantades på barn och barnbarn och vid hvilken de blefvo så vana, att litet kunde räcka för dem. Lagmannen och hans hustru hade elfva barn, som fingo en vårdad uppfostran och kommo till mogen ålder. Lyckan började nu le mot den gamle, hårdt pröfvade von Post. Från Årby begaf han sig till Stockholm, där han mottogs väl af de maktägande. Han började ock stiga i graderna och hann till generalmajor. Hans vän Stern blef befordrad till kapten. v. Posts aning, att han icke skulle lefva länge, slog emellertid in; af den sinnesskakning, han erfarit, väl också till följd af föregående lidanden, afled han redan 1737. Hans förträffliga hustru följde honom efter få år. Kapten Stern åter uppnådde hög ålder, och då han genom giftermål kommit till en liten förmögenhet, kunde han, trofast till det sista, göra testamente till sin väns son och barnbarn.

Efter anteckningar i en familjekrönika.

Linnés resa i Lappland.

År 1732 i början af maj månad erhöll den 25-årige studenten Carolus Linnæus af Vetenskapssocieteten i Uppsala ett anslag af 400 daler silfvermynt för en vetenskaplig resa i Lappland. I sin till samfundet inlämnade ansökan redogör han för de undersökningar, som man i Lappland hade att göra, och för de frukter, som af en dylik resa borde kunna vinnas. Han uppräknar de nödiga egenskaperna hos den

person, som skulle företaga en sådan färd, och finner dem vara följande: han bör vara *infödd svensk*, så att främlingar ej tillvälla sig, hvad andra bekostat; han bör vara *ung och lätt*, att han dess vigare må röra sig uppför branta berg och åter ned i djupa dalar; han bör vara *frisk*, så att han med större lätthet och nöje må kunna dagligen idka sitt föresatta arbete; *oförtruten*, som ej genom alltför goda dagar blifvit maklig, ty här fordras mestadels gående, lutande, hettas och törsts utstående, med många andra svårigheter, som ej göra en lustresa för en kavaljer; han bör vara *utan ämbete*, ty har han en bekvämare tjänst, så vet han nog att välja det, som lättare är; han bör vara *ogift*, så att han må töras låta flotta sig öfver stora floder m. m., utan att behöfva tänka på faderlösa barn; han skall vara *naturkunnig* och därjämte *läkare*, så att han i alla dessa delar må hafva bättre förstånd; han måste *känna naturens tre riken*, och en sådan tör vara svårare att finna än paradisfågeln; han bör vara *född till naturforskare* och ej ensamt genom studier därtill gjord, ty det är märkligt, huru mycket de skilja sig från hvarandra, när de komma till praktiken; han bör vara *ritare*, för att kunna afteckna, hvad märkvärdigt som visar sig. Att finna en person, som ägde alla dessa egenskaper, vore alltför svårt, om icke omöjligt. Han anbefallde sig till erhållande af reseanslaget, om ingen värdigare funnes, ty ehuru han ej till fullo kunde uppvisa alla dessa egenskaper, besutte han dock de förnämsta. Han vore nämligen *svensk*, *ung*, *frisk*, *orädd för besvär*, *utan ämbete, utan familj, han studerade naturalhistorien och medicinen, han hade från barndomen haft ett hjärtligt nöje af naturalhistorien.*

Redan den 13 maj lämnade han Uppsala till häst och styrde kosan mot norr. Det var hans första mera betydande resa. Hans skildringar från denna lämna oss ett utmärkt tillfälle att lära känna hans ungdomliga hänförelse, hans brinnande kärlek för sin vetenskap, hans klara och öppna blick för naturen samt hans glada lynne och lekande penna. Linné förde under sin resa en ganska fullständig dagbok:

han var hela sitt lif en mycket flitig antecknare. Dagboken är skrifven på en med latin blandad svenska och innehåller en mängd teckningar. Linné var ingen konstnär, men han ägde en mästerlig förmåga att framhålla det väsentliga och att icke rita mer, än hvad nödigt var. Detta dyrbara arbete blef ty värr icke tryckt, och det medföljde de öfriga af Linnés handskrifter, som, efter Linné den yngres död, år 1784 såldes till engelsmannen J. E. Smith. Denne utgaf dagboken år 1811 i en engelsk öfversättning, som genom utgifvarens obekantskap med svenska språket och svenska förhållanden innehåller många fel.

Linné reste till häst och ensam. Förutom de kläder, han hade på sig, medförde han två skjortor samt en käpp, som kunde användas till mätstock, och en liten ränsel med papper och pennor. Genom Gestrikland, Helsingland, Medelpad, Ångermanland och upp till Umeå följde han kustvägen. Därefter lämnade han denna för att efter Ume älf söka sig fram till Sorsele vid öfre loppet af Vindelälfven, Ume älfs största vänsterbiflod. Men han måste till följd af oöfvervinneliga naturhinder vända vid Jukta älf, som inkommer på vänster hand i Ume älf, nedanför sjön Stor-Uman, och nedresa samma väg till Umeå.

Därifrån följde han kusten till Piteå och Luleå, hvarifrån han åter ställde kosan åt väster till Kvikkjokk, vid öfversta loppet af Lilla Lule älf, och vidare öfver Pite lappmark till norska kusten. Sedan vände han sig till Torne lappmark och därifrån åter till Kvikkjokk, hvarefter resan gick på Lule älf till staden Luleå och sedan kustvägen till Torneå. Därifrån gjorde han vidsträckta färder uppåt både de svenska och finska lappmarkerna. Hemresan skedde genom Finland öfver Åbo och Ålands haf till Uppsala, dit han återkom den 10 oktober. Han hade då, enligt sin egen uppgift, tillryggalagt 633 svenska mil.

Otaliga voro de faror och äfventyr, som på dessa vägar mötte honom. Då han i sällskap med ett par bönder besteg Skuluberget i Ångermanland, »hade han på ett hår när varit olycklig, i det att bonden, som klef före honom, ref

en klippa lös, som slog ned just på den plats, där Linné skolat stå, om denne ej en handvändning tillförene ändrat sitt steg efter den andra bondens steg». På vägen från norska kusten sköt en sjöfinne på honom, lyckligtvis bom; men då Linné drog sin jaktknif, tog finnen till flykten. En annan gång föll han ned i en klyfta i snöfjällen och slog sig illa i högra låret samt måste med ett rep dragas upp. Då han midt i natten kom till Purkijaur i Lilla Lule älf, företog han sig att bygga en flotte för att på denna komma öfver sjön. Men dimma uppstod, och »vädret och strömmen hulpos åt att draga honom på sidan, så att han med största nöd undslapp forsen».

De största svårigheterna synes han dock hafva mött i Ume lappmark. Han hade följt Ume älf och kommit ungefär 20 mil från kusten, då han vek af mot norr inåt landet för att öfver en ofantlig skogsmyr söka komma fram till Sorsele. Alla ansträngningar att få en kunnig vägvisare hade misslyckats. Där marken ej var frusen, sjönk han för hvart steg ned i den sanka jorden. Till slut måste han dock stanna och sända lappen bort för att skaffa en bättre vägvisare och för att söka få mat, något, som de ej hade medfört. Lång blef nu hans väntan. Hans belägenhet blef bekymmersam, och själf tyckte han det vara hårdt, om han på detta ställe måste förgås. Han skrifver härom följande.

»På eftermiddagen återkom lappen, alldeles utmattad af ansträngningar. Han hade i många lappkåtor gjort de begärda förfrågningarna, men förgäfves. Han åtföljdes af en person, hvilkens utseende var sådant, att jag i början ej rätt väl visste, om jag skulle betrakta densamma såsom man eller kvinna. Jag tror knappt, att någon diktad skildring af en furie skulle kunna gå upp mot det begrepp däraf, som denna lappska skönhet ingaf. Lätteligen kunde man tänka sig, att hon var af äkta underjordiskt ursprung. Hennes kroppslängd var ganska liten, ansiktet var genom rökens inverkan af mörkaste bruna färg, ögonen voro mörka och gnistrande, ögonbrynen svarta. Hennes becksvarta hår hängde löst kring hufvudet, på hvilket hon bar en platt röd

mössa. Kjorteln var grå, kring lifvet bar hon en gördel och på fötterna ett par halfstöflar [lapp-pjäxor].

»Hennes första åsyn ingaf mig afsky. Men ehuru en furie till utseendet, tilltalade hon mig i en ton af medlidande, blandadt med förbehållsamhet, i följande ordalag:

»'O, du stackars karl! Hvilket hårdt öde har fört dig hit till en plats, som ingen före dig besökt? Det är första gången jag ser en främling. Du stackars varelse, hvarför kommer du hit, och hvart ämnar du gå? Ser du, hvilka hus och hem vi hafva och med hur stor svårighet vi färdas till kyrkan?'

»Jag bad enträget, att hon skulle visa en väg, på hvilken jag kunde åt något håll fortsätta min resa, utan att nödgas återvända samma väg jag kommit.

»'Nej, karl', sade hon, 'du har endast att gå samma väg tillbaka, ty älfven flödar så mycket, att det ej är för dig möjligt att gå vidare i denna riktning. Af oss har du ingen hjälp att vänta, om du fortsätter; ty min man, som skulle kunnat hjälpa dig, är sjuk. Du kan bedja vår närmaste granne; han bor fem mil härifrån. Om du finner honom, kan han kanske hjälpa dig. Men jag tror ej, att det står i hans makt.'

»Jag frågade, huru långt det var till Sorsele.

»'Det veta vi ej', svarade hon; 'men under vägarnas nuvarande tillstånd är det åtminstone sju dagsresor härifrån, såsom min man har sagt mig.'

»Min hälsa och styrka voro vid denna tid väsentligt försvagade. Då jag vadat genom träsk af sådan utsträckning, belastad med kläder och packning, ty lapparne hade tillräckligt arbete med att draga båten; då jag gått hela nätterna igenom, den ena efter den andra; då jag på lång tid ej smakat kokad mat och druckit en stor mängd vatten, emedan intet annat fanns att tillgå, samt ätit endast fisk, osaltad och krälande af mask: kunde jag hafva satt mitt lif på spel blott för ett stycke torkadt och saltadt renkött, sådant som min snälla värdinna, prostfrun i Lycksele, gaf mig. Dock hade denna föda utan bröd visat sig vara ohälsosam och osmältbar. Huru längtade jag ej att en gång

komma tillsamman med människor, som lefva af supanmat! Jag frågade denna kvinna, om hon kunde gifva mig något att äta.

»'Ingenting annat än fisk', svarade hon. Jag såg på färskfisken, såsom den kallades; men då jag märkte, att hans mun var full af mask, förlorade jag all min matlust. Ehuru den sålunda minskade min hunger, kunde den dock ej återställa mina krafter. Jag frågade, om jag kunde få någon rentunga, som vanligen torkas till afsalu och serveras äfven på de stores bord; men svaret blef nekande.

»'Har ni ej någon renost?' frågade jag.

»'Jo, men den är en mil härifrån.'

»'Om den vore här, skulle ni låta mig få köpa något?'

»'Jag önskar ej, att du skall dö i min bygd af brist på föda', svarade den goda gumman. Då jag kom fram till hennes kåta, såg jag tre ostar, som lågo under ett skjul utan väggar. Jag tog den minsta af dem, och efter någon öfverläggning tillät hon mig köpa den.»

Han slapp således att här dö af hunger. Däremot blef det honom omöjligt att komma längre mot väster, och han måste uppgifva hoppet att på denna väg få se något af den verkliga fjällnaturen, ehuru så kort del af vägen återstod. Lycksmyren, på hvilken han befann sig och hvilkens namn han, med anledning af de där utståndna vedervärdigheterna, ändrade till *Olycksmyren*, är belägen mellan Jukta älf och Vindelen. Den äger en ofantlig utsträckning och håller sannolikt 10 svenska mil i omkrets. Den, som i våra dagar besöker denna trakt, får tillfälle att pröfva de svårigheter, med hvilka en vandring på denna myr ännu är förenad. Är marken upptinad, nedsjunker foten för hvart steg djupt i den af järnhaltig ockra färgade gyttjan. Det är i sanning underbart, att Linné med sin utrustning kunde taga sig fram så, som han gjorde. Hade han stannat där ännu någon tid, till dess det öfversvämmande vattnet upptinat den frusna marken, så hade det nog för honom blifvit omöjligt att komma därifrån. De naturförhållanden, han från detta ställe skildrar, öfverensstämma fullkomligt med de nu-

varande. Lycksmyren är fortfarande en stor, glest skogbevuxen, sumpig slätt, med enformig flora och myggfauna. Här och där vid horisonten synas ofta vissa, liksom af tätare skog bevuxna ställen, som locka vandraren med hoppet om en mindre besvärlig väg; men då han framkommit dit, upplöser sig skogen i samma enformiga slätt, och ett nytt narrspel visar sig på ett annat ställe vid horisonten.

Många andra faror och äfventyr skildrar Linné från denna tid, då han måste »lefva som en lapp med lapparne» samt »på deras nåd och onåd, utan att kunna tala med dem, begära mat eller vägvisning, i villa skogar, bland vildt folk, lefva som de utan bröd, dricka och salt, endast af färsk fisk».

Under den första månaden af resan blefvo hans vetenskapliga skördar jämförelsevis ringa, ty våren var ännu föga framskriden. I Umeå afrådde man honom att så tidigt begifva sig till Lappmarken; men han påskyndade likväl sin resa för att så fort som möjligt nå det okända land, som så lockande hägrade för hans lifliga sinne. Då han båtledes färdades uppför Ume älf, var marken ännu delvis snöbetäckt, hvarför han stannade och gjorde sina undersökningar och anteckningar endast på de ställen, där forsar lade hinder i vägen för båtfarten. Med begärlighet hvilade han då, hvarhelst en grön fläck tittade fram, så vida icke hans följeslagare — vanligtvis en lapp, som bar båten — brådskade för mycket. Han skildrar passerandet af Tuggens vattenfall i Ume älf sålunda.

»Min följeslagare lämnade allt mitt tillbehör åt min egen vård, och därpå tog han sin ränsel på ryggen, vände båten uppåt och lade de båda årorna längs efter båten och tvärs öfver sätena. Årorna hvilade då på hans armar, medan han bar båten öfver hufvudet, och sålunda skumpade han i väg öfver berg och dalar, så att hin onde själf ej kunde följa honom.»

När Linné på nedresan passerade förbi detta ställe, hände honom den olyckan, att hans båt kantrade och han blef sittande på en klippa i forsen.

Bland de växter, som han här vid Tuggensfallet iakttog och i dagboken antecknade, förekommer äfven Linnæa borealis. Det är första gången, som detta namn förekommer i Linnés skrifter.

Föremål för hans uppmärksamhet under denna resa voro naturens alla tre riken. Det är svårt att afgöra, om han mera ägnat sig åt botanik eller zoologi. Inom botaniken sysselsatte han sig förnämligast med fanerogamerna, men äfven med de lägre växterna. Af fanerogamerna tilldrogo sig i synnerhet de små täcka fjällväxterna hans uppmärksamhet, ty dessa hade han förut icke sett. Så fullständigt uppsökte han dem också, att senare i Lappland resande botanister endast högst obetydligt kunnat öka deras antal. Inom zoologien sysselsatte han sig mest med fåglar och fiskar, men äfven med däggdjur och ryggradslösa djur, i synnerhet insekter. Inom mineralogien var han, såsom han själf medgaf, mindre bevandrad, men ägnade likväl ganska mycken uppmärksamhet åt de stenar, han anträffade, och under sitt uppehåll i Kalix lärde han sig af bergmästaren Svanberg »på två dagar och en natt» proberkonsten.

De beskrifningar, han i sin dagbok lämnat, vittna om hans oöfverträffade förmåga att skilja det olikartade äfven där, hvarest skiftningarna äro de finaste, och att uppfatta det hos ett föremål betecknande i motsats mot det mera tillfälliga.

Såsom ett prof på Linnés sätt att iakttaga och skildra skola vi taga ett par stycken ur hans beskrifning öfver »renarnas bromskulor».

»Jag märkte, första dagen jag var kommen till fjällen, på den renen, som bar matsäcken och leddes af tolken, huru han otaliga gånger under resan stannade tvärt af, blef så stilla som en stod, med upprest hufvud, uppspända ögon och öron, utan att han med något dragande, hot eller stryk ville gå ur stället. Men litet därefter började han gå af sig själf. Om andra morgonen, sedan jag kom på fjällen och fått mitt sofställe eller säng utanför en lappkoja, mellan två renskinn, emedan jag ännu ej blifvit van vid den lukt, som

var i kojan, drefvos renarna fram helt bittida, inemot tusen stycken, af hundar och pojkar och mjölkades både af gamla och unga, män och kvinnor. Här fick jag se, huru renarna plågades af en osynlig fiende. Alla reste upp hufvudet på en gång, spärrade ut ögon och öron, sparkade med fötterna, stodo helt ystra och stilla någon liten tid, men begynte därpå å nyo sin rörelse så hastigt och samtidigt, att ett kompani soldater aldrig skulle kunna snabbare och färdigare göra sin exercis: sålunda buro de sig åt öfver hundra gånger. När jag nu sådant hade åskådat två gånger å rad, frågade jag lapparne, hvad det var, som kom åt renarna. De svarade, att det var flugorna, som oroade dem. Ändtligen, sedan jag länge och granneligen spanat därefter, blef jag varse några flugor, som svingade sig i luften fram och tillbaka; ty tog jag mig före att taga fatt på dem. När lapparne det sågo, kommo de mig till hjälp, så att jag på en liten stund fick 4 à 5 stycken. Strax satte jag mig ned att sönderstycka och beskrifva dem, då lapparne ställde sig omkring mig och storligen undrade på mitt papper, penna, bläck och skrifsätt.» Därefter följer en beskrifning öfver denna insekt, och slutligen säger han: »Stjärten räckte icke utom kroppen; han hade hvarken tagg eller någon dylik skrämmande hvasshet; icke heller fanns i munnen någon gadd. Ty föll jag i förundran, huru det kom till, att renarna skulle med sådan fasa rymma undan för sådana, som dem inte såra kunde. Två dagar därefter, då jag hade skärskådat renarnas ryggar med deras många bromskulor, blef jag varse, att alla bromskulorna voro midt uppå öppna genom ett trindt hål, som var så stort, att man lätteligen kunde träda en gåspenna däri, om icke något annat innantill stått emot.»

Genom att nu trycka på dessa bromskulor lyckades det honom att utklämma några puppor, hvilka han lade i en ask jämte litet renhår, då han om några dagar fann dem utvecklade till nyssnämnda insekt. Vidare fortsätter han:

»Sedan märkte jag på renen, hvar dag vi reste, att denna flugan följde oss hela 3 till 5 timmar i sänder och alltjämt flög mot renens rygg eller strax efter honom. Hon höll

stjärten stilla uträckt och förde på dess yttersta ände ett hvitt ägg, så stort som ett litet senapskorn. Jag hade min största fägnad att hela dagen igenom se denna flugan såsom min trägna följeslagarinna ofta tröttna upp förr än jag, särdeles om luften var kall. Hon var så varsam och rädd om sitt ägg, att hon ingalunda tordes släppa det från sig ned på renen, om han icke stannade och stod stilla. Så envis var hon att följa efter renen, att hon omsider tröttnade alldeles bort och föll af matthet ned på snöbergen, då hon kunde tagas med händerna, såsom om hon varit alldeles död. Men genast därefter, då hon allenast legat på snön och flåsat som ett trött bi, flög hon upp till nästa gröna fläck, där hon hvilade sig vid pass halfannan minut, innan hon åter flög upp och började följa sin kära ren i hamn och häl efter. Ingen lapp visste, att dessa flugor voro vållande till renarnas kulor.

»Här kunde man med förundran skåda Skaparens stora mästerstycke: huru han värnat dessa flugor och gjort dem ludna, liksom lappen i sin mudd, att de icke måtte frysa ihjäl på dessa kalla nordländska och snöfulla berg; huru Gud tillagat en ymnig föda för deras små ungar hela vintern igenom, den de få af renens varma blod, liksom ett foster i sin moders kved; huru Gud innästlat dessa usla kräken i vinterläger på ett så lämpligt sätt, då han satt dem inom huden och utom musklerna på kroppen, det är på ett ljumt ställe, där hvarken för stark värme eller köld finnes; huru Gud utkorat renens rygg därtill och icke dess sidor eller buk, att han ej skulle kunna lägga sig ned och sålunda klämma dem sönder; huru Skaparen däremot klädt renen med så täta hår, att intet kreatur fått dem tätare, hvaraf kommer, att då håren om sommartiden äro längst och skola gå af, alla stå upprätta på ryggen och lossna här och där från huden. När flugan då släpper ägget på renryggen, faller det, mellan de upprätta håren, ned på hullet. Där kläckes det småningom ut, såsom en liten gnet, hvilken sedan sakta gnager sig in, till dess den kommer mellan hull och skinn, där den omsider skall stanna. Just på denna

tid äro renhornen nyss utvuxna, ännu ludna och på ändarna alldeles mjuka och så ömma, att renen icke tål, att man på något sätt rör vid dem; mycket mindre kan han med dem bortrifva eller bortskudda denna gnagande masken.»

Linné försummade ej något tillfälle att i den fria naturen studera sin vetenskap, så väl i regn som i solsken. Söndagsförmiddagarna utgjorde dock härifrån ett undantag. Anmärkningsvärd är den djupa fromhet, som i hans anteckningar röjer sig. Hans vetenskapliga undersökningar ledde alltid hans tankar till Skaparens storhet och allvishet, och ofta finna vi vid hans naturbeskrifningar sådana tillägg som detta: »Den, som betraktar naturen, ser med beundran, att hela världen är full af Guds ära.» Huru han förnam den nordiska sommarens skönhet, se vi af de ord, med hvilka han inleder midsommardagens anteckningar:

»*Välsignad vare Herren för vårens och sommarens skönhet och för det, som här har nått större fulländning än någon annanstädes i världen, luften, vattnet, ängarnas grönska och fåglarnas sång!*»

Men icke endast på naturföremålen riktade han sin uppmärksamhet. Äfven af folket, dess seder och bruk, lefnadssätt, handel och näringar m. m. har han lämnat högst intressanta och värderika skildringar. Linnés dagbok är ännu i dag en af de bästa beskrifningar öfver Norrland och Lappland. Han genomgår, bland annat, utförligt alla de nitton olika sätt, hvarpå man i Norrbotten använder och tillreder mjölk. Äfven de obetydligaste saker undgingo ej hans uppmärksamhet. Så antecknar han om Luleå gamla stads kyrka: »Inne i kyrkan finnes en gammal altartafla, prydd med bilder af martyrer, hvilkas hufvud äro ihåligheter för vatten med aflopp till ögonen, så att dessa figurer kunde gråta, när prästerna sådant funno lämpligt.»

Han studerade omsorgsfullt äfven de mest gängse sjukdomarna, så väl hos männniskor som hos djur, och på denna resa synes han också för första gången hafva försökt sig som läkare. För ett litet barn, hvars ögon hade en onaturlig ställning uppåt, så att endast halfva pupillen syntes, före-

skref han, att barnets vagga skulle vändas med fötterna mot fönstret, så att det småningom kunde vänja sig att rikta blicken mot ljuset, »ty medelst upprepade försök blifver allt ock möjligt».

Linné.
Efter gravyr af Bervic. Målning af Roslin.

Särdeles stora blefvo de vetenskapliga frukterna af hans resa. Utom dagboken, hvilkens titel är Lachesis Lapponica, kunna såsom omedelbara resultat af densamma räknas Flora Lapponica och Florula Lapponica, en mängd smärre uppsatser — »om renarnas sjukdom, om lappska limmet, om

snösparfven, om fjällmössen eller de djur, som sägas komma ned ur skyarna» o. s. v. — förutom många uppgifter i hans senare arbeten, där man tydligen kan finna, att han tillgodogjort erfarenheter från denna resa.

Väl hände det någon gång, att han genom de många svårigheter och mödor, han fick utstå, icke var synnerligen belåten; men sådana tillfällen voro få. Hans anteckningar vittna däremot ofta om, att han med glädje och friskt mod hälsat hvarje dag, som resan gaf. Till dessa dagar förlade han ock sedermera sina käraste minnen, hvilka han ännu i sin ålders höst gärna framkallade jämte de väna bilderna af de Floras barn, som han då för första gången fått lära känna. Så skref han i slutet af år 1773 till en bekant, som, efter att hafva varit bosatt i Lappland, då skulle flytta därifrån:

»I bjuden nu de majestätliga fjällen farväl. Faren nu väl, I menlösa, täcka fjällblommor: Andromedæ, Saxifragæ, Diapensiæ, Dryades etc.! I fån sedan aldrig se dem mer. Hälsen dem från mig med det yttersta farväl!»

Efter Axel N. Lundström.

Frihetstidens statshushållning.

Staten hade sedan frihetstidens början allt mera och mera tagit ledningen af hela den enskilda hushållningen i stort och smått om händer. Det var ej nog, att den i handels- och skråförordningar uppdrog bestämda gränser mellan särskilda arter af handel och slöjder och genom en oaflåtlig bönhasjakt noggrant bevakade dessa gränser; icke heller nog, att den genom vederbörande köpmanssocieteter och skrån bestämde, huru många och hvilka skulle få utöfva ett visst yrke, och, genom kommerskollegium, huruvida och hvarest en ny påtänkt fabrik finge anläggas; det var ej ens nog, att den i de minsta omständigheter bestämde vissa fabrikats

tillverknings- och behandlingssätt — staten sträckte sin hand in i själfva familjernas hushållning, och detta ej blott genom öfverflödsförordningar. Det har sålunda funnits en tid, då man till den svenska pappersfabrikationens befordran vid böter ålagt hvarje husmoder i Sverige att låta tillvarataga och till kommissionären för den fabrik, under hvilkens lumpdistrikt socknen blifvit lagd, försälja ylle- och linnelappar och gammalt papper enligt en af staten uppgjord specificerad taxa och att vid mantalsskrifningen uppvisa intyg om att denna plikt blifvit uppfylld — en tid, då till borstbinderiets och andra handtverks fromma alla de svin, på hvilka ryggborsten ej före juli månad blifvit utryckt, förklarats förbrutna.

Det lyckades ock att med förvånande hastighet uppbringa Sverige till en betydande industriell verksamhet. Då man i hvarje stad såg fabriker af de mest skiljaktiga slag uppstå, såg en liten bondby i hast utveckla sig till en rörlig och folkrik fabriksort, vändes hela folkets sträfvan åt samma väg, där styrelsen föregick. Allt skulle tjäna ekonomien. Ultuna landshöfdingeboställe var af ständerna upplåtet åt en Andreas Duhre endast mot det, att han skulle uttänka mekaniska maskiner; det indrogs år 1731, då han haft det i sju års tid förgäfves. Icke mera uträttade Blackwell på säteriet Ållesta, som blifvit honom förlänadt, för att han skulle anställa rön i landthushållningen. Naturvetenskaperna utbildades i ekonomiens tjänst. Bergmästaren Schwab gjorde på allmän bekostnad ständiga resor för uppsökande af malmstreck; Hårlemans, Kampes, Hagströms och framför allt Linnés resor i flere af Sveriges landskap, till hvilkas vetenskapliga kännedom de lade grunden, hade egentligen en ekonomisk uppgift. Manufakturkontoret utfärdade Linnés reseinstruktion. Botaniken kom såsom läroämne vid universiteten och gymnasierna till heders egentligen för sin nyttas skull och anbefalles af självfe Linné »såsom första grunden till all privatekonomi, som» — enligt hans åsikt — »är och bör vara hvart och ett rikes, hvart och ett lands, ja, hvart och ett samkväms första och sista ändamål». Det var en-

ligt denna uppfattning af statens ändamål, som 1760 års projekt till ny skollag ville föreskrifva, att nationalekonomiens grunder skulle meddelas på gymnasierna och dessas ungdom tillhållas att under ferierna studera hvar sin landsorts hushållning. Lunds universitet fick sin första professor i naturalhistoria, med skyldighet för honom att företrädesvis föreläsa botanik. Denne skulle hafva varit alldeles utan lön, om han icke, för det att han åtagit sig leda plantagerna i Skåne, haft ett betydligt anslag af manufakturfonden. Den ekonomiska ifvern, ensidig som den var, har efterlämnat skapelser, som sedermera fått den största betydenhet, ehuru af helt annan art än den, som ursprungligen varit åsyftad. Vetenskapssocieteten i Uppsala hade från början till sin förnämsta uppgift att anställa sådana fysiska försök, »som äga någon nytta i det allmänna lefvernet». De flesta föredrag i Vetenskapsakademien hade i öfverensstämmelse med dess plan länge en ekonomisk riktning. Till och med de vid universiteten studerande nationerna sysselsatte sig med ekonomiska föredrag, till omväxling med de politiska. Hushållningsprojekten voro under sådana förhållanden otaliga; man förordade till och med införandet af förnuftiga fastor — icke af kyrkliga skäl, utan för att uppmuntra fiskerierna och spara slaktboskapen. Lustslotten hade sina schäferier. De förnäma damerna skulle enligt konungens önskan bära endast svenskt siden, liksom hela arméen skulle vara klädd endast i svenskt kläde. Korteligen: det blef ett mod, att hvar i sin mån skulle sträfva efter att uppnå det stora patriotiska mål, hvilket ständigt visade sig så nära, men ständigt vek undan — »svensker man i svensker dräkt». Tillverkningarnas massa steg; de voro öfver allt till fångs, och välmåga, ja, yppighet syntes råda. Alltför snart skulle det dock visa sig, att den blomstring, som fägnat ögat, var feberns rodnad och ej hälsans.

Den nya industrien lefde ej ett själfständigt lif; den upprätthölls med konstlade medel på folkets och statens bekostnad. Redan genom de höga tullsatserna och de talrika införselförbuden drogos kapital och arbetskraft till stads-

näringarna från landtbruket, till hvilket de eljest skulle hafva vändt sig, så länge detta ännu icke tillfredsställde ens de nödvändigaste behofven. Offentligen uttalades glädje däröfver, att till följd af ständernas anstalter 50,000 människor voro genom fabriker sysselsatta, hvilka eljest skulle sin tid »frukt- och lönlöst förnöta», under det samtidigt den klagan förspordes, att landtbruket tynade af brist på arbetande armar. Undan krigstjänst och flere personliga pålagor sökte och fann mången också ett otillåtet skydd vid städernas manufakturer, som voro befriade från dem. Sedan man förgäfves sökt hämma detta svek, blefvo de nämnda förmånerna sent omsider upphäfda. Stockholms yppighet och sedeslöshet lockade äfven många af landsbygdens arbetsföra ungdom. Därtill kom, att tidehvarfvets industriella missriktning gripit äfven allmogen. För att blott taga ett exempel, hade Skånes och Västergötlands bönder på flere trakter börjat odla tobak för de närmaste städernas tobaksspinnerier. Ja, om vissa delar af sistnämnda landskap utbrister Linné: »Denna vetenskapen hade äfven smittat själfva torparne, att de anlagt för sig själfva tobak, hvarigenom de hade tillräckligt åtminstone till husbehof.» Betraktare, utbildade i den tidens ekonomiska skola, gladdes väl åt hoppet att snart få se hälften af den tobak, som hittills tyngt vår handelsvåg, hämtad ur egen jord och att med tiden kunna undgå att hämta tobaksblad från Holland, England och själfva Virginien. Men deras glädje stördes ständigt däraf, att sädesodlingen härför försummades och åkern lämnades ogödd. Staten, som i början af frihetstiden uppmanat hvarje landtbrukare att åtminstone till husbehof odla tobak och beså någon del af sin åker med hampa, måste efter några årtiondens förlopp gifva plantager, anlagda på stadsjord, stora företräden för att inskränka dem till sådan jord. För att de gynnade stadsnäringarnas idkare skulle få sitt bröd så billigt som möjligt, var ock all spannmålsutförsel förbjuden; häraf ledo de orter, som alstrade säd till öfverlopps, mera, än det öfriga landet vann genom sänkta pris. Alstren af Skånes landtbruk och ladugårdsskötsel fingo blott inom landet söka sin

afsättning; följden säges hafva blifvit, att mellersta Sveriges jordbrukare klagade öfver en täflan, i hvilken de ej kunde bestå, och gärna vände sig till annan sysselsättning. Större delen af den behöfliga säden måste fortfarande hämtas från utlandet. Lifsförnödenheternas dyrhet höjde naturligtvis priset på de inhemska slöjdernas alster, och med dessa, fastän ingalunda i godhet jämförliga med utlandets, måste folket, där ej lurendrejaren gäckade lagen, tillfredsställa sina behof. Skråordningar och förbud mot landsköp hade icke ens lämnat de husslöjder i fred, hvilka i Sverige med dess långa vinter äro för landtmannens välmåga oumbärliga. Utvandringar till Ryssland och Danmark togo en oroande utsträckning. Så utarmades allt utom städernas gynnade manufakturer, och hvarest skulle då dessa till sist finna afsättning för sina alster?

N. Tengberg.

K. V. Scheele.

Karl Vilhelm Scheele var född i det då svenska Stralsund den 9 december 1742, den femte i ordningen af en talrik syskonkrets. Fadern var en föga bemedlad handelsman, som icke hade råd att bestå någon lärd uppfostran åt sonen Karl Vilhelm, hvilken för öfrigt, som det berättas om Linné och Berzelius, i sin ungdom skall, helt och hållet anlagd, som han var, för de fysiska vetenskaperna, hafva visat så ringa fallenhet för de klassiska skolstudierna, att han var i fara »att bland likar anses för den enfaldigaste». Platsen på gymnasiet i Stralsund utbyttes därför snart mot en plats som lärling hos en apotekare i Göteborg. Här uppehölls Scheele ej länge med underordnade bestyr och mekaniska handarbeten, utan fick för sin uppmärksamhet och flitiga läsning af författare i kemi tillträde till självfva laboratoriet, där han utmärkte sig genom noggrannhet och flit i

framställande af de preparat, som tillhörde apoteket, och där han, ofta i tysthet om nätterna, anställde försöksrön. Han hade kommit på sin rätta skolbänk och lade nu, oförvillad af teorier och hugskott, grunden till de insikter och den färdighet i handgrepp, som en gång skulle göra hans namn så ryktbart.

Scheeles bildstod i Stockholm.

Af J. Börjeson.

Efter den sexåriga lärotidens slut stannade Scheele ytterligare tre år i Göteborg, hvarpå han 1765 mottog anställning på ett apotek i Malmö. Därifrån flyttade han tre år senare, 1768, till Stockholm. Enligt en trovärdig uppgift skall Scheele redan vid den tiden hafva gjort flere betydande upptäckter, utan att dock lyckats vinna något omedelbart

erkännande för de rön och försök, han med anledning häraf inlämnade till Vetenskapsakademien. Härtill kom, att den anställning, han erhållit i hufvudstaden på apoteket »Korpen», ej behagade honom, emedan han där icke fick ägna sig åt laboratoriet. Lockad af Torbern Bergmans berömda namn, flyttade han därför 1770 till Uppsala för att öfvertaga laboratoriet på ett af de betydliga apoteken där.

Under sin vistelse i Stockholm hade Scheele till Vetenskapsakademien inlämnat några kemiska afhandlingar, hvilka likväl, efter inhämtadt utlåtande af Bergman, icke blefvo antagna till tryckning. Det påstås till och med, att den lärde Uppsalaprofessorn icke ansett det mödan värdt att genomläsa apotekarlärlingens uppsatser. Till en början lär därför en viss kallsinnighet varit rådande mellan dessa två män, af hvilka den ene var och den andre snart skulle blifva erkänd som ett af århundradets största vetenskapliga snillen. En tillfällighet förde dem likväl snart tillsamman, och den kyliga stämningen gaf nu vika för en ömsesidig vänskap och beundran, om hvilka bådas skrifter och talrika bref från Scheele till Bergman bära vittne. Detta goda förhållande blef af stort och fruktbringande inflytande på bådas vetenskapliga verksamhet. Den skarpsinnige experimentatorn, upptäckaren Scheele, behöfde, för att göra sig gällande, stöd af Bergmans anseende och omfattande lärdom, och Bergmans ordnande snille kom genom Scheeles upptäckter i beröring med nya, af andra vetenskapsidkare förut oberörda forskningsområden.

Från Uppsala offentliggjorde Scheele (1770—75) flere af sina viktigaste undersökningar — t. ex. den om flusspatsyran, om brunstenen, om arseniksyran, om luftens sammansättning — och förvärfvade sig härigenom nästan med ens ett stort anseende bland så väl Sveriges som utlandets vetenskapsmän. Han blef ock snart på ett af Bergius (1774) afgifvet förslag vald till medlem af Vetenskapsakademien, i hvilken krets apotekareleven ägde rätt att uppträda jämbördig med rikets förste män. Från den tiden blef den unge kemisten af detta vetenskapliga samfund omhuldad på ett

sätt, som alltid skall utgöra ett af dess vackraste minnen och som knappast under likartade förhållanden så tidigt kommit honom till del i något annat land. Det bevisar orimligheten af den ofta upprepade berättelsen, att Scheele varit så okänd för de ledande vetenskapsmännen i Sverige, att en utmärkelse, som Gustaf 3 tillämnat åt honom, af misstag tillfallit en annan person med samma namn.

Från och med år 1777 erhöll Scheele af akademien ett årsanslag af 100 rdr specie (400 kr.) till understöd och uppmuntran vid sina kemiska undersökningar. Akademiens sammankomster bevistade han likväl endast en gång, i oktober 1777, då han med ett föredrag om »Sätt att tillreda Mercurius dulcis på våta vägen» höll sitt inträdestal. Dagen förut hade han undergått apotekarexamen hos Collegium medicum samt, efter aflagd ed, erhållit »öppen fullmakt att, efter magistratens kallelse och ingifna handlingar om äganderätt till därvarande apotek, vara apotekare i staden Köping».

Längtan efter en egen, självständig verkningskrets hade nämligen förmått Scheele att hösten 1775 lämna Uppsala och flytta till Köping för att som provisor öfvertaga apoteket där, hvilket tillhörde en ung, barnlös änka efter den föregående ägaren. Från den tiden förflöt Scheeles lif lugnt i denna stad utan afbrott af några märkliga tilldragelser med undantag af den nämnda resan till Stockholm och ett öfvergående oväder, framkalladt däraf, att en köpare anmälde sig till inlösen af det apotek, Scheele förestod. Med anledning af detta köp fick Scheele röna talrika prof af vänskap och aktning. Gahn föreslog honom att flytta till sig; Bergman erbjöd honom en plats vid sitt bord under afvaktan på någon tjänlig syssla; Linné, Vargentin, Bäck, Schultzenheim, Alströmer och bröderna Bergius tillbjödo honom ett apotek med tjänligt laboratorium och flere förmåner i Alingsås. Andra ville anställa honom som »Chemicus regius» i Stockholm eller göra honom till direktör för ett nytt bränneriverk. På förslag af den namnkunnige d'Alembert hade han erhållit kallelse till Berlin med löfte om en aflöning af 1200 rdr specie, och äfven till England sökte man locka honom

med löfte om en högre aflöning — 300 pund sterling — men Scheele afböjde dessa anbud med de för hans anspråkslösa fordringar betecknande orden: »Jag kan icke mera än äta mig mätt; om detta går an i Köping, behöfver jag icke annanstädes söka det.» Snart nog befriades han från att välja, därigenom att borgarne i Köping och i stadens närhet boende herremän förklarade, att de ingen annan ville hafva till apotekare än Scheele, hvarjämte de erbjödo sig att i nödfall skaffa privilegier och anlägga ett apotek för hans räkning. Striden afgjordes så, att Scheele fick behålla sin plats som föreståndare för apoteket i Köping ända till sin död. Han afled den 21 maj 1786 efter några månaders sjukdom, sannolikt ådragen genom arbete i kalla laboratorier, under sysselsättning med för hälsan skadliga ämnen. Tre dagar före sin död gifte han sig med sin företrädares änka.

På rådstugan i Köping förvaras bouppteckningen efter den store kemisten. Man får visserligen genom den en inblick i anspråkslösa förhållanden; men den tillkännagifver tillika ordning och ett visst välstånd och visar, att den fattigdomsgloria, med hvilken man sökt omgifva Scheeles minne, ingalunda öfverensstämmer med verkliga förhållandet. Som betecknande för obetydligheten af de litterära hjälpmedel, som stodo Scheele till buds, förtjänar anföras, att han vid sin död ägde en boksamling af endast 12 medicinska och kemiska arbeten, till hvilka kommo några andra »svenska, tyska och franska böcker», som värderades till 6 specier (24 kronor).

Scheele beskrefs som en man af medelmåttig längd och stark kroppsbyggnad. Hans anspråkslösa väsende och redbara karakter tillvunno honom snart deras vänskap, med hvilka han kom i beröring. Bäst tyckes han hafva trifvits i Köping, hos hvars invånare han åtnjöt stort anseende, på samma gång de undrade öfver hans rön och försök. I staden fortlefver ännu minnet af den utmärkte mannen. Man talar om att det stenlejon, som bildar apotekets skylt, af Scheele blifvit förgylldt på ett så utmärkt sätt, att det aldrig behöf-

ver förnyas; att Scheele förfärdigat en flagga till kyrktornet, som utan åskledare skyddar mot åskslag; att han försökt göra guld och för detta ändamål sysslat så mycket med spanskgröna[1], att det vållat hans död o. s. v. Utbytt mot vetenskapens språk, må det heta, att han lämnat banbrytande bidrag till kemien, hvilka genom det inflytande de utöfvat på industrien, metallurgien och åkerbruket mäktigt ingripit i vårt släktes utveckling.

Scheele är upptäckaren af syre, klor, mangan, baryt och flere andra af de grundämnen, af hvilka, enligt den nutida kemiens läror, materien är bildad; upptäckaren af luftens sammansättning, af ett stort antal af de viktigaste gasarter, af en mängd förut okända oorganiska syror, af glycerin, cyan, svafvelväte, blodlutsalt, med flere numera så väl för den teoretiske som tekniske kemisten oumbärliga kemiska föreningar; — den förste, som gjort iakttagelser rörande solspektrets kemiska verkningar, rörande gasernas osmos, rörande vätskors sterilisering vid upphettning i slutna kärl, rörande fosforns allmänna förekomst och viktiga plats i naturens hushållning — den förste, som lärde oss bereda detta nu så oumbärliga ämne fabriksmässigt; — den förste, som införde fullt exakta metoder för den analytiska kemien; — grundläggaren af den organiska kemien; — oöfverträffad, när det gäller att genom skarpsinnigt uttänkta, skickligt utförda och snillrikt tolkade experiment aflocka naturen dess hemligheter; — oöfverträffad bland alla tiders och alla länders forskare i vikten och antalet af stora epokgörande upptäckter — oöfverträffad också i ädel kärlek till den vetenskap, åt hvilken han offrade hvarje från näringsomsorger fredad stund, barnets lekar, ynglingens nöjen, mannaålderns förvärfsbegär.

Den 9 december 1892, 150 år efter Scheeles födelse, invigdes i Humlegården i Stockholm hans staty, modellerad af Börjeson. Bilderna af honom och hans samtida Linné vittna där om vårt folks tacksamhet för det viktiga bidrag de två gifvit till att vi vunnit erkännande som ett kulturfolk.

Efter A. E. Nordenskiöld.

[1] Scheeles-gröntt, arseniksyrlig kopparoxid.

Från en svensk landsort under Gustaf 3:s tid.

Under det första årtiondet efter Gustaf 3:s uppstigande på tronen var sinnesstämningen i allmänhet, åtminstone inom Vermland, ganska religiös, fastän starkt uppblandad med vidskepelse och öfvertro. I de flesta hus gjordes ordentligt bön med husfolket hvarje afton. Gudstjänsten bevistades allmänneligen och flitigt alla helgdagar, hvilka den tiden voro mångfaldigt flere än nu. Samtalsämnena bland ståndspersoner, som fått någon litterär bildning, hade som oftast en religiös riktning och voro antingen ett slags undersökning om rätta meningen af mörka bibelspråk eller hågkomster och citat ur andliga skrifter, sådana som biskop Spegels *Guds verk och hvila*, Olof Kolmodins *Kvinnospegeln* och dylika.

De äldres förmaningar till ungdomen uppehöllo sig merendels omkring den gamla, så ofta förgätna satsen, att gudsfruktan är vishetens begynnelse. Grofva eder ansågos högeligen ogudaktiga, men brukades dock af mindre bildade människor, förnämligast inom militären, som med få undantag var i allt, utom sin tjänst och ofta i den, ganska okunnig, hvadan man om en okunnig yngling brukade säga: »Han duger ej till annat än att kastas i knekthopen.» Några få funnos dock bland denna samhällsklass, som så högt afskydde svordomar, att de aldrig tilläto sig en ed. Så fanns det en gammal humoristisk major, hvilkens högsta bedyrande var: »Jag vill aldrig väl» eller »Gud låte mig aldrig få räf, om» o. s. v. — Det grofva svärjandet aftog bland herrfolket, då det började anses oanständigt; fruktan för sällskapskretsarnas ogillande har ofta varit större än för Guds vrede.

Tron på spöken och trolldom var allmännelig, icke blott hos allmogen, utan äfven hos de mera upplysta folkklasserna, och om någon enda fanns, som ej delade denna tro, ansågs han för en fritänkare, en benämning, som väckte fasa hos

den öfriga världen. Då nu tillgången på roande böcker för ungdomen var så godt som ingen, är det lätt begripligt, att behofvet af någon själsnjutning under de långa höst- och vinteraftnarna skulle samla den omkring de äldre för att

Gustaf 3.
Efter porträtt af ELIAS MARTIN.

af dem höra berättelser och sagor, hvarvid de rysligaste alltid väckte det största intresset.

I politiskt hänseende voro tänkesätten nästan helt och hållet öfverensstämmande. Med undantag af några få s. k.

partigängare ansåg sig folket lyckligen anländt från ett brusande haf i en säker och lugn hamn. Den 19 augusti 1772 hade satt en gräns för all den inbördes osämja, de korsande ränker, den osäkerhet till välfärd och egendom, det partiagg, som ej sällan ägde rum mellan föräldrar och barn, man och hustru, syskon och släktingar, hvarunder landet suckade under den föregående s. k. Frihetstiden. Ett allmänt jubel uppsteg från berg och dalar, och Gustaf 3 nämndes med förtjusning och omfattades med innerlig kärlek af den stora delen af nationen. Jag påminner mig väl, hur jag, då ännu barn, tilläts och anmodades af gubbar och medelålders män att med min späda röst instämma i de sånger, som vid bålen eller ölkannan uppstämdes till den unge konungens lof. I alla muntra lag hördes *Gustafs skål, den bästa kung, som jorden äger!* och *Kära bröder, drickom Gustafs skål!*

Lärdom var i högt anseende, äfven den så kallade flinthårda, för hvilken ägaren ensamt har att tacka ett godt minne och envis ihärdighet. Män med djupa, väl ordnade kunskaper och förmåga att meddela och göra dem för världen gagneliga skördade ett anseende, en beundran och kärlek, nära gränsande till dyrkan. Så var man färdig att lyfta på hatten, när namnen von Linné, Vallerius, Ihre, Rosén von Rosenstein uttalades. Man skröt af deras personliga bekantskap eller af äran att hafva varit deras lärjunge under akademitiden. Man drack deras skålar och önskade dem en lång lifstid till fäderneslandets gagn och ära. Linnés unge son besökte under denna tid Vermland och emottogs och hyllades öfver allt som en kronprins.

I boksamlingar hos herremän, där någon litterär bildning var att förvänta, såg man, utom böcker, som tillhörde deras yrken, såsom teologiska hos präster och lagsamlingar hos jurister samt de grekiska och romerska klassikerna, sällan andra författares arbeten än Holbergs, Runii och von Dalins. Romaner funnos ganska få och dessa af ett slag, som föga skulle behaga den närvarande tiden: *Caloander och Leonilda*, *Den asiatiska Banise*, Mörks *Thekla*, med

några andra af lika halt. Af främmande språk förstodo några få karlar tyska, nästan ingen franska, men alla latin. Hvart samtal karlar emellan späckades med sentenser ur detta språk; äfven några fruntimmer hade, för att bättre förstå herrarnes jargon, skrifna samlingar af latinska ordspråk, öfversatta med motsvarande svenska. Jag fick i min första ungdom en sådan till skänks af min mor, som var prästdotter och ganska fullkomligt hade lärt sig den utantill. Fruntimmers kännedom om andra språk än deras modersmål kom den tiden aldrig i fråga. Några få år längre fram i Gustafs regeringstid gaf hans förkärlek för det franska språket en hastig fart åt dess allmänneliga lärande.

Smaken för den sköna litteraturen låg ännu i sin linda. Runius och von Dalin voro af inhemska skalder de äldres högsta ideal, medan ungdomen med begärlighet och förtjusning läste och reciterade de få då ännu allmängjorda poemen af Creutz och Gyllenborg, den förres *Atis och Camilla* och den senares *Världsföraktare.* Bellmans sånger flögo i handskrift, alltsom de föddes, kring landet och sjöngos i alla muntra samkväm, på värdshus, på vägar och stigar.

Härvid påminnes jag lifligt om en tilldragelse, som mycket och länge roade mina föräldrar och deras vanliga sällskapskrets. En af husets vänner hade nämligen roat sig med att lära mig, då en liten en af omkring 7 års ålder, Bellmans *Gubben Noach.* Emedan jag som barn hade godt gehör och god röst, framhades jag stundom att för främmande sjunga, hvad jag kunnat lära. En förmögen bonde och hedersman gjorde en dag sitt kärkomna besök och inkallades efter vanligheten i mina föräldrars rum för att där på bästa sätt undfägnas. Gubben, i mycket lik Cornelius Tratt, särdeles däri, att han nyttjade damasker och trifdes vid glaset och kannan, hade en karg hustru, som ofta stängde honom från de senare. För honom blef jag nu befalld att sjunga den nya visan, jag lärt. Ganska uppmärksam och tyst vid de första verserna, tycktes han komma helt och hållet ur fattningen vid den om gumman Noach:

»Aldrig sad' hon :|:
Kära far, nå, nå,
sätt ifrån dig kruset!
Nej, det ena ruset
på det andra :|:
lät hon gubben få.»

Hastigt reste han sin långa figur, sträckte den stora handen mot min mor och utropade med tåradt öga: »Ja, min själ, var det en hedersfru!»

Lefnadssättet var ganska enkelt och sparsamt, utom vid kalas, bröllop och begrafningar, hvilka däremot framvisade högsta öfverflöd och räckte i flere dagar. I de flesta herrskapshus intogs middagsmåltiden kl. 11 f. m. och aftonmåltiden kl. 7, hvarvid aldrig i hvardagslag framburos flere än två tarfliga rätter. I de hus, där barn uppväxte, skulle dessa i ordning efter ålder vid måltiderna läsa högt hvart och ett sin bordsbön. De fingo ej heller sitta till bords, utan stodo. Vid större bjudningar och då vin iskänktes, drack värden till en början alla gästernas skål, hvilken då desse samfäldt besvarade. Tal vid skålarna, långa eller korta, dumma eller kvicka, hördes icke af. Man talade, man höll ej tal; en sed, som om den nu åter komme i bruk, troligen skulle komma många kalas att torka in hos värdar, som hjärtligt älska att öfva sig i denna snillebragd. När bålarna inkommo, uppstämdes sången, som vanligen var ett lof öfver den älskade konungen eller en af Bellman nyss författad visa eller ett vänskapens och endräktens beröm, t. ex. »Du ljufva vänskap, som gör glädjen af vårt lif». Barnen hade vid dylika tillfällen vanligen i samma rum sitt eget bord, som kallades spelmansbordet, hvarest härskade ej mindre munterhet. Mot aftonen uppstämdes dansmusiken af en, högst två fioler. Balen öppnades af de gamla med menuetten. Bruket härvid ville, att det fruntimmer, som varit uppbjudet, skulle i sin ordning uppbjuda någon annan herre än den, som senast fört henne i dansen. Dansören var alltid nödsakad att hålla sig på tämligen stort afstånd från sin dam, hvars nedre

hälft enligt den tidens klädsel var dubbelt bredare än naturen format den, hvilket härrörde från så kallade *pocher* och *konsiderationer*. Menuetten, nu nästan alldeles förgäten, var en sirlig paraddans i $^3/_4$ takt. Kadriljer, då kallade kontradansar, eller angläser, då kallade långdansar, voro på landsbygden sällan i bruk. Valsen var ännu ej uppfunnen. Efter menuetten uppstämdes polskan till ungdomens stora tillfredsställelse och förfriskning.

* * *

Landet var ännu litet odladt. Där nu stora åkerfält synas, voro då skogar, kärr eller moras, till och med små sjöar eller tjärnar. Potatisodlingen var alldeles okänd, och blott på någon enda herrgård kunde man i trädgården finna en liten jordfläck upptagen af denna härliga växt. Hvad under då, om hunger och elände under somrarna som oftast hemsökte orten! Allmogen måste för det mesta använda barkmjöl för sitt uppehälle. Stora flockar af uthungrade människor kringströko, och det hände ej sällan, att sådana funnos vid vägen liggande döda på sin tomma tiggarpåse. I mina föräldrars hus kokades för kommande tiggare i en särskild gryta, som af tjänstfolket för dess storleks skull kallades kalfhagen. Smittosamma sjukdomar af flere slag, i synnerhet rödsot, utbredde sig och gjorde en otrolig förödelse. Under missväxtåren 1772 och 1773 utdogo på flere smärre hemmanslotter och torp alla inbyggarne. Så bortburos till grafven från ett torp under min fars gård, inom fjorton dagar, husbonde, matmoder, dräng och piga samt två fullvuxna döttrar.

Folkets lynne var ännu krigiskt. På mod och kroppsstyrka sattes mycket högre värde än i våra dagar, och rättvisan och lagarna blundade mera än nu för yttringar af näfrätten. Sällan instämdes för domstolarna obetydligare slagsmål än sådana, där lif eller lem varit i fråga. Det ansågs nästan för skamligt att inför rätta beifra andra anfall än försåtliga, emedan det låg en nesa i den kroppsliga vanmakten till försvar, då anfallet var öppet och antalet af de stridande

ej för mycket olika. Denna råhet i tidens lynne och tänkesätt yttrade sig i alla större folksamlingar och samkväm, i synnerhet där spirituosa vankades. Men icke nog med att benägenhet till handgemäng förefanns hos den mindre upplysta folkklassen, där den ofta ännu finnes; äfven bland herrfolket var en kämpe i dylika bardalekar ej utan sitt stora anseende, och de bragder, som nu med rätta skulle ådraga sig högsta ogillande och förakt, ansågos då såsom prof på raskhet och duglighet. På bröllop, begrafningar och kalas föreföllo ofta blodiga strider, hvilka dock mycket sällan hade lagligt åtal till följd. Så litet hade, enligt hvad en gammal man i mina yngre dagar berättade, förmildringen i seder och tänkesätt ännu i början af 1760-talet stigit, att då värden på en begrafning, sedan de andra gästerna bortrest, tog afsked af modern till den aflidne, hon väl förklarade sin tillfredsställelse öfver det förda värdskapet, men var högeligen missnöjd öfver det lugn och den fridsamhet, i hvilka allt under tre dagars tid aflupit. »Jag vet», sade hon, »att här icke varit minsta brist på välfägnad så i våto som torro; jag har själf sett, det ni så väl förestått ert värdskap, att den mängd yngre män, som här varit samlade, hvar och en haft sitt tillbörliga rus; och detta oaktadt är ingen värja blottad, ingen örfil utdelad, ingens kläder sönderrifna, inga blånader eller blodviten synliga, knappast ett dussin glas sönderslagna; och det är på sådant folk vi hädanefter måste lita, då land och rike tarfva försvar!» Den gamla goda frun grät härvid bittra tårar öfver ett förvekligadt släkte.

Knut Lilljebjörn.

Karl Mikael Bellman.

Yfverborna diktens svan,
klöf han på sin fria ban
etervågors rike,
blott sin egen like;

styrd mot ljuset,
än i ruset
aldrig sjönk hans flykt till gruset.
Bassariders[1] fosterson,
Pindar och Anakreon
lärde han förena
i sig själf allena;
och det vilda
med det milda
visste han till samklang bilda.
Ej någon död
snillet förtär;
Deliern[2] bjöd:
skalden är här,
lefvande som konstnärns tanka.
Hjässan strålar glans
genom lagerns krans,
höljd af murgrön och af ranka.
Sverige skalden bar;
sådan — sådan var
svenska dityrambens far.

J. D. Valerius.

* * *

För ett rättvist uppskattande af Bellmans personlighet får man icke ett ögonblick lämna ur sikte, att hos honom skalden och människan sammanfalla såsom hos få. Då de flesta skalder erbjuda för betraktelsen äfven andra sidor än blott den poetiska, då många äfven inom andra lifsområden varit verksamma, så var Bellman så uteslutande skald, att han, som mången skulle vilja säga, icke dugde till annat, var oförmögen till snart sagdt hvart slag af prosaisk verksamhet. Sällan har väl Norden frambragt en mera ensidig, men just därigenom så utomordentlig skaldenatur. Bellman hade blott en lifsuppgift: den att sjunga. Och han sjöng

---

[1] Bassarider: de kvinnor, som ledsagade Bacchus.

[2] Deliern: den deliske guden eller Apollo.

som »fågeln på gren», ty det var för honom ett villkor för att lefva. Liksom han, enligt berättelsen, såg sömnig ut, då han icke var inspirerad, så lefde han endast ett halft lif under sångens mellanstunder, under de ögonblick, då hans skaldenatur hvilade, då han hvarken sjöng vid sin mandolin eller fröjdade sig åt lifvet och naturen omkring honom. Utrustad

Karl Mikael Bellman.
Efter ett utkast af ELIAS MARTIN.

med det finaste och känsligaste skönhetssinne, gick han glad genom lifvet. Världen var för honom en skönhetens värld, och hvart föremål, på hvilket hans blick föll, biktade för honom sitt väsendes hemlighet. Så var hans lif en inspirerad sångares. Den nordiska naturen ville en gång i ord uttala sin egen skönhet, och hon skapade sig en stämma i Karl Mikael Bellman.

Att han, så uteslutande ett fantasiens barn, icke skulle finna sig till rätta i de prosaiska bestyren, i den förståndsmässiga verksamheten, kan väl detta förundra? Just de egenskaper, hvilka där gälla mest, saknade han; han var, som han själf säger, »en herre af mycket liten djupsinnighet». Som de, hvilka lefva mest i sina drömmar, var han omisstänksam och menlös —

»Med hjärta utan minsta svek och utan förbehåll förtrolig,
jag anser lifvet för en lek och är bland glada vänner rolig.»

Han ägde en utomordentligt liflig och rörlig känsla, ett det ömmaste hjärta. »Hans sinnelag», säger Giörwell, »var det allra bästa mot andra, alla tjänte han, alla gaf han med sig.»

Med detta medborgarskap i fantasiens värld öfverensstämmer äfven »det luftiga, det fina, det skygga», som utmärkte icke blott hans yttre, utan äfven hela hans väsende. Denna finhet gjorde, att han undvek beröringen med den för honom så främmande, äflande människovärlden, endast trifdes bland vänner och var svårtillgänglig för främlingar. Skygg såsom ett barn för obekanta, kunde han som barnet vresigt afsnäsa dem, som genom efterhängsenhet voro honom till besvär; för sina vänner var han eftergifven och kunde af dem lätt ledas. Han var hela sitt lif igenom ett barn. Med den mognade mannens världsåskådning förenade han det barnsliga sinne, som af ingenting tager anstöt, som glädes åt allt, älskar allt, emedan allt är så godt, så vackert eller så roligt.

Närmast tillhör Bellman vår sköna hufvudstad. Stockholm och dess omgifningar äro hans hela värld, och ingen kan rätt fatta vissa af Bellmans stycken, utan att vara väl bekant med hufvudstaden och dess nejder. Men Stockholmsnaturen är en äkta svensk natur, är en brännpunkt, i hvilken den nordiska naturens skönhetsstrålar löpa samman. Den svenska naturens och det svenska lynnets motsägelser framträda hos honom med mera styrka än hos någon annan bland våra skalder. Inga dikter finnas, i hvilka denna

underbara blandning af liflighet och dysterhet yttrar sig med ett mera svenskt skaplynne än i hans. Detta så äkta svenska lynne hos Bellman visar sig ock i en varm kärlek till fosterjorden, dess ära och minnen. Det är denna svenskhet, som gör, att Bellman är fullt njutbar endast för svenskar och de med dem så nära befryndade skandinaviska folken, hvilka senare i hans sång med lätthet uppfatta den allmänna nordiska tonen. Det är därför Bellman kunnat slå an på de mest skilda naturer, så att nästan alla riktbegåfvade, finbildade män, hos hvilka det svenska lynnet kommit till kraftigt uttryck, mötas i beundran för Bellman, hur olika de än sinsemellan äro. Däremot är han svårfattlig för främlingen, därest ej denne tillägnat sig vårt språk och satt sig in i våra förhållanden. Bellmans diktarområde är ett geografiskt begrepp; där man upphör att förstå honom, där går Skandinaviens gräns.

G. Ljunggren.

Om slaget vid Porosalmi den 13 juni 1789 och om Georg Karl von Döbeln.

Karl Adolf Brakel hette en finsk gosse, som vid utbrottet af kriget mellan Sverige och Ryssland 1788 var 14 år gammal. Han hade året förut, således vid 13 års ålder, blifvit antagen som korporal vid Björneborgs regemente, men vid mönstringen, då fälttåget öppnades, blifvit mot sin vilja af öfversten hemskickad, såsom varande alltför ung. Han fyllde år 1789, det andra krigsåret, 15 år, och han fick då af sina föräldrar tillstånd att inträda i tjänstgöring. Då han inställde sig vid regementet, förklarade öfversten, att barn vore oskickliga till korporaler, och ville hemskicka honom. Men gossen var ifrig och försäkrade, att han trodde sig duga, samt bad, att öfversten ville pröfva honom, innan han afvisade honom. Den gamle öfversten smålog och an-

tog honom till sergeant på extra stat. Han befanns inom kort vara af rätta slaget och blef befordrad till ordinarie korporal. I den första träffning, i hvilken han deltog, vid Kyrö den 11 juni, räddade han under reträtten kompaniets fana, då den korporal, som bar henne, blef skjuten. Han var då, såsom sagdt är, 15 år gammal. Denne käcke gosse blef sedermera en käck officer och deltog äfven i 1808 års krig. Han kvarstannade i Finland efter freden 1809 och har upptecknat sina minnen från de krig, i hvilka han deltagit. Det är han, som berättar följande.

»Vägen från Villmanstrand öfver Kristina till S:t Michel bevakades i början af juni 1789 af en finsk afdelning, emedan ryssarne väntades där skola framtränga. Lokalen vid Porosalmi erbjöd det fördelaktigaste pass, som kunde väljas för en mindre trupp att försvara sig mot en större: en hög ås med sjöar på båda sidor och ett litet sund, som afskar åsen, hvarigenom tvenne betydliga höjder bildades, i synnerhet på den sidan, som af oss skulle försvaras. En bro ledde öfver sundet. Utmed åsens rygg gick landsvägen till Kristina, hvarifrån ryssarne väntades. En skans med två små kanoner var uppkastad på yttersta höjden, där sluttningen mot sundet började. All skog var bortrensad i fronten, men den var bibehållen på flyglarna och i ryggen för att dölja våra truppers rörelser och styrka. I denna ställning stodo ungefär 600 man och väntade anfallet af 6000 fiender, som kommenderades af tre ryska generaler, af hvilka en var den förre svenske undersåten Göran Magnus Sprengtporten.

»Kl. 12 om natten mellan den 12 och 13 juni blef vår fältvakt tillbakaträngd, hvarpå bron öfver sundet af oss förstördes. Den ryska förtruppen marscherade ned och tänkte vada öfver det smala och grunda sundet, men blef kastad tillbaka. Sedan fiendens artilleri hunnit fram, började en kanonad, som efter hand alltmer ökades, och slutligen flögo från kastpjeser bomber och granater; men lyckligtvis voro alla så illa riktade, att de gjorde ringa skada. Våra små kanoner räckte ej till fiendens på afstånd ställda grofva pjeser; men de hindrade likväl, jämte elden från handgevären,

alla försök att tränga öfver sundet. Efter flere timmars skjutande blef det slut med vår ammunition, reträtt befalldes, kanonerna fördes bort, och vår trupp drog sig tillbaka. Nu stormade ryssarne öfver sundet, sprungo fram utmed båda sjöstränderna och voro snart på den vänstra i bredd med oss. Öfversten hade fått en svår blessyr, öfverstelöjtnanten och majoren kunde ej mer sammanhålla folket, som började fly i oordning. Men kapten Grönvall med sin ovanliga rådighet skyndade sig efter björneborgarne och ropade: 'Halt!' Han blef lydd. 'Låten ej skamligt fånga er!' skrek han; 'vänden om, vi skola slå fienden!' Dessa ord verkade. Vända om och med blixtens hastighet kasta sig på ryssarne var ett ögonblicks handling. Med bajonetter och gevärskolfvar möttes de uppför backen sträfvande ryssarne. Intet skott hördes. Det var ej mer någon vanlig strid. Döde högades som vedtrafvar eller kastades trillande ner i sjön. Medan man sålunda tumlade om på vänstra flygeln, kom underrättelse, att savolaksarne ej mer förmådde försvara den högra. Ingen egentlig förstärkning var möjlig att få från de stridande till vänster. Lyckligt undsluppen den första trängseln, dit jag som ett agn blifvit medförd, hörde jag major Jägerhorn ropa efter hjälp till höger. Det lyckades mig att samla en liten hop. Med Jägerhorns bifall och uppmuntran skyndade jag till savolaksarne. Ännu yrande af den strid, från hvilken jag kom, kastade jag mig med min lilla trupp i fullt språng på ryssarne. Denna ringa hjälp var nog för de tappra savolaksarne att åter med kraft angripa. Efter en stunds strid drogo ryssarne sig tillbaka öfver sundet.

»Då jag ej mer visste, om jag längre borde stanna kvar, lämnade jag mitt folk hos savolaksarne, tog grenadiermössan af en slagen ryss, satte den på min hatt såsom ett segertecken och gick, af oförstånd eller rättare i yrsel, rakt genom skottlinjen, uppför den flacka backen, till skansen för att lämna min rapport. Jag mottogs med välvilja af de officerare, som sutto där, men fick af kapten Grönvall en allvarsam förebråelse, för det jag gjort mig till skottafla. Han

ryckte grenadiermössan från mitt hufvud och slungade bort den. Några herrar togo sig en sup ur en fältflaska; den räcktes äfven åt mig jämte en bit knäckebröd. Så godt brännvin har jag aldrig smakat, så godt bröd aldrig ätit. Under detta betraktades jag skarpt af en officer, som tycktes vara mycket vaksam. Jag blef kvarhållen i skansen och använd som springpojke med order till flyglarna och rapporters framförande till dragoner, som sutto färdiga att framföra dem till brigadchefen Stedingk i S:t Michel. Då jag en gång återkom från en sådan beskickning, väcktes min uppmärksamhet på samme officer, som förut betraktat mig. En granat passerade nära öfver skansen, och folket hukade sig ner för det fräsande ljudet. 'Huken er inte!' skrek herrn. Jag gapade på. Strax därefter träffades min man i pannan af en förlupen gevärskula, som studsade ur såret. En ström af blod flöt ut. Med ena handen slog han sig för pannan, den andra kastade han om min hals. Jag fattade honom om lifvet, och utan att vackla sprang han med mig ur skansen. Jag förde honom vidare ned till en däld, där jag visste en fältskär vara sysselsatt med att förbinda sårade. Under vägen mumlade han något för sig själf, en bön eller en välsignelse, såsom jag tyckte. När jag skildes från honom, kramade han min hand och sade: 'Tack, min vän! Om jag lefver, skall jag minnas er.' Sådan var min första bekantskap med då varande brigadadjutanten, den blifvande generalen von Döbeln.

»Affären fortfor alltfort till solnedgången, då ryssarne drogo sig undan till Kristina, och segern var vår.

»Vid högkvarteret fick jag den oväntade utmärkelsen att som kurir framföra till konungen rapport om Porosalmisegern. Min kappsäck hade gått förlorad vid Kyrö. De kläder, som jag hade på mig, voro ohyggligt nedsmutsade; man kunde ej se, hvilken färg de gula benkläderna hade. Ingen rock, ingen väst, och den blå syrtuten nedsudlad, i synnerhet af von Döbelns blod. Jag ville såsom en godhet undanbedja mig denna beskickning; men kapten Grönvall försäkrade, att i det ärende, hvari jag var stadd, vore jag

bäst klädd sålunda. Jag följde hans råd och mottog depescherna jämte penningar till resan. Konungen vistades i Borgå, dit det var 25 mils resa. Den 14 juni f. m. började jag min färd, ridande på träsadel eller utan, om ej sådan strax var till hands. Den 15 kl. 6 om morgonen klappade jag på dörren till det rum, som beboddes af konungens betjänande herrar. Man affordrade mig mina depescher. Jag vägrade lämna dem i andras händer än i Hans Majestäts egna. Herrarne, som förmodligen funno mig löjlig, började skratta. Detta retade mig. En af dem sade, att konungen sof och att jag ej kunde få företräde. 'Om det så är', var mitt svar, 'blifver det på herrarnes ansvar, om det dröjer med de underrättelser, jag har att meddela.' Man fann för godt att anmäla kuriren från brigadchefen Stedingk, och jag blef strax införd.

»Konungen låg på sin säng; en vink tillsade mig att träda fram, sedan min följeslagare aflägsnat sig. Jag aflämnade brefvet och återvände till dörren. Efter en stunds läsning syntes en eldblick af förnöjelse i konungens ögon. 'Stedingk skrifver om en lysande seger, som han vunnit. Kom närmare, och svara på mina frågor!' Dessa gjordes hastigt och på hvarandra. Efter mer än en timmes förhör fick jag afträda, med befallning att därute gifva till känna, hvart jag gick. Jag återvände till det rum, hvarifrån jag kommit, och sade, att jag på gästgifvaregården skulle invänta Hans Majestäts befallning. Man skrattade ej mer åt mig. Jag omringades af nyfikna, som ville veta, hvad nytt jag medfört. Jag teg och ville gå, men hindrades af en vänlig tillsägelse att äta, innan jag gick. Detta anbud kunde jag ej motstå. Ett frukostbord inlyftes, man täflade att servera mig, och jag betalade maten med mina nyheter. Mot aftonen kom en hoflakej med befallning att åtfölja honom. Jag återfördes till konungen, som nådigt tilltalade mig med följande ord: 'Stedingk har i sin rapport nämnt er med beröm. Ni är fänrik. Fortfar att vidare göra er förtjänt af min nåd!' Från ett bord tog Hans Majestät en kokard, som han räckte mig, sedan en rulle med 20 dukater i guld. 'An-

vänd dessa till er ekipering!' Så stor nåd var öfver min väntan. Jag teg och bockade; men jag var pojke, och ögonen började tåras. Hans Majestät såg mildt på mig och sade sitt adjö. En af herrarne gaf mig de depescher, jag skulle återföra. Jag gick, och den 17 spisade jag middag vid general Stedingks bord. Jag hade medfört brigadchefens utnämning till Svärdsordens stora kors.»

* * *

»Under den långvariga fred, som följde, var jag ej i tillfälle att träffa von Döbeln förrän 1807 i Tammerfors. Han var då chef för nyländingarne. Han fick veta, att jag var i staden, och lät kalla mig till sitt kvarter. Af bindeln kring pannan hade jag lätt att känna öfversten, men öfversten kände icke mig; den 15-års pojken, som han sett, hade blifvit ett hufvud längre. Då jag nämnde mitt namn, omfamnade han mig och började strax tala om Porosalmi. 'När ni lämnade mig, fick jag första förbindningen och fördes sedan på en bondkärra till S:t Michel. Mitt sår var smärtsamt, men ej så mycket som ryssarnes ankomst dit. Jag hade besök af general Rautenfelt, men besvarade hans artigheter mindre artigt. Jag var så förbittrad på ryssarne. Det dröjde länge, innan min panna läktes, och slutligen blef jag trepanerad, då flere benskärfvor uttogos. Nu är jag frisk; endast detta märke finnes kvar, som denna bindel betäcker.' Han vek upp den svarta bindeln och visade ett djupt ärr. Vi träffades sedermera ej förrän under Pyhäjoki-affären under 1808 års krig.

»Jag hörde omtalas, att han var ansedd som besynnerlig; man ville tillskrifva Porosalmi-kulan orsaken därtill. Jag tror det icke. Aldrig föreföll han mig så besynnerlig som vid Porosalmi, innan han träffades af kulan.»

K. A. Brakel.

Minnesskål, ägnad konung Gustaf 3, då hans stod aftäcktes i Stockholm 1808.

I en talrik samling af denne konungs forne tjänare.

Med den samma bilden i vårt sinne,
som är här vårt ögas föremål,
helgom åt den store kungens minne,
vi, som sett hans storhet, denna skål!
Re'n med de sublima anletsdragen
reser hjältestoden sig i dagen,
lika evig med hans ryktes röst.
Läggom till de offer åt hans ära,
snillet, klippan och metallen bära,
känslans offer inom våra bröst!
I, som stått i purpurn vid hans sida,
minnens statsmans och regentens glans!
I, som följden, då han gick att strida,
minnens hjälten, prydd med segerns krans!
Alle I, hvars forna år förflutit
i hans tjänst, i värf, som han beslutit,
minnens, hur han var med kärlek lydd,
och vi andra — minnoms, hur vi njutit
hans välgärningar och hans beskydd!
Minnoms, huru Sverige bland nationer
under honom återtog sin rang;
hur han agg och yrande faktioner
under band af lagligt välde tvang;
hur en flotta, hvaraf böljan täcktes,
uppstod lik en borg kring våra skär,
medan handelns flagg kring hafven sträcktes
och bar hem en skatt, som spriddes här;
hur han gaf åt konsterna ett tempel,
bronsens minnesprakt åt våra torg,
tände snillets lif med sitt exempel,
gaf det näring genom sin försorg;

hur han, ömsom Demostheners like,
högt från tronen af ett stormigt rike
hvälfde sinnena med mäktig röst,
ömsom vid ett enskildt aftonmöte
nedsteg älskansvärd i lugnets sköte,
öppnande för vänskapen sitt bröst!
Minnoms, hur hans konungsliga välde
var det milda väldet af en far;
hur han därför ock, när nöden gällde,
fann i folkets kärlek sitt försvar!
Minnoms honom oförskräckt och härdig
i de stunder, faran förestod;
se'n hon vikit, stor af ädelmod,
till försoning och välgärning färdig,
äfven då han flöt uti sitt blod!
Minnoms honom ädel, stark och god!
Varom hvar och en hans minne värdig!
Bärom djupt i hjärtat härifrån
vördnaden för tredje Gustafs dygder!
Råde den i svenska bröst och bygder,
och från fader gånge den till son!

K. G. af Leopold.

Sveaborgs fall.

Vid ryssarnes infall i Finland 1808 var förnämsta uppmärksamheten riktad på Sveaborg, som nu för första gången skulle visa sin kraft att motstå fientligt angrepp. Amiral *Karl Olof Cronstedt*, som var befälhafvare på fästningen, hade underlåtit att vidtaga åtgärder att försvara Helsingfors eller att förstöra staden, hvarför denna, då ryska trupper den 2 mars nalkades, nästan utan motstånd föll i fiendens händer och förvandlades till vapenplats för hans belägringstrupper. Likaså försummade Cronstedt att göra ut-

fall från fästningen, hvilket kunde hafva skett med framgång under belägringens början, när de ryska trupperna ännu icke voro talrika, då de åter senare ökades till 10,000 man. Däremot visade Cronstedt stort nit att förbättra försvarsverken, där de voro bristfälliga.

Belägringsarbetena leddes af generallöjtnanten Paul van Suchtelen, som bemäktigade sig en del af isfältet mellan staden och fästningen och på fastlandet lät uppföra batterier, från hvilka ryssarne den 20 mars började beskjuta fästningen. Fästningen svarade med en liflig eld, af hvilken de i staden lägrade ryssarne i icke ringa mån oroades. Detta gaf van Suchtelen anledning att börja underhandlingar med Cronstedt. Han föreslog honom nämligen, under föregifven önskan att rädda staden från förstöring, att upphöra med beskjutningen, mot förbindelse, att ryssarne icke skulle anlägga batterier på stadssidan. Härtill biföll Cronstedt, ehuru den fördel, som genom öfverenskommelsen bereddes ryssarne, hvilka numera med trygghet kunde begagna sig af den på sätt och vis neutral blifna staden, var ögonskenlig. Under de samtal, som med anledning häraf ägt rum, hade van Suchtelen märkt, att, såsom han själf säger, »den moraliska kraften hos några af de svenska befälhafvarne icke svarade mot fästningens materiella försvarsförmåga». Denna upptäckt »tjänade honom till ledtråd för de åtgärder, genom hvilka han påskyndade fästningens uppgifvande». Hans förnämsta medhjälpare därvid var hofrådet Hagelström, som, född svensk, ingått i rysk tjänst och af gammalt torde hafva haft förbindelser bland fästningens officerare. Fru Helena Charlotta Reuterskjöld, som var gift med befälhafvaren på en af fästningsöarna, Lilla Öster Svartö, kaptenen Karl Vilhelm Reuterskjöld, förmådde många officerare att handla mot pliktens bud.

Medan kanonaden fortsattes, dock utan att skada fästningen, sökte fienden oroa besättningen genom små, men larmande skenangrepp, som skedde i synnerhet nattetid i afsikt att uttrötta manskapet. Tillika sändes oaflåtligt från det ryska högkvarteret till kommendanten dagblad och under-

rättelser, som meddelade nyheter om Sveriges olyckor. Tillkännagifvanden från ryska hären, kungörelser, bref från öfvergifna familjer och allt, som kunde skaka sinnena, spredos dagligen i fästningen och lästes med nyfikenhet. Snart skydde man icke ens att utdela betydliga penningesummor bland officerarne, i synnerhet bland regementscheferna. Hvilka de män voro, som sålunda sålde sitt lands starkaste fästning och sin egen heder, har icke blifvit yppadt, men klart synes vara, att den ledande personen bland de ryska anhängarne i fästningen var öfverste *Fredrik Adolf Jägerhorn*, en begåfvad man, broder till den Johan Anders Jägerhorn, som 1788 flytt till Ryssland, 1789 såsom öfverstelöjtnant tjänat i den ryska här, som inföll i Savolaks, och 1790, frånvarande, blifvit i Sverige dömd förlustig lif, adelskap och heder. Jägerhorn var sin frände Cronstedt oaflåtligt följaktig och spelade i allt rollen af hans betrodde rådgifvare. Hans namn häntyder därpå, att ett omedelbart samband fanns mellan förräderiet på Sveaborg och självständighetsplanerna från 1780-talet. Cronstedt, som sedermera blef belönad af ryska regeringen, synes icke hafva mottagit penningeskänker under belägringen; men det fanns andra medel, som kunde bringa honom att vika. van Suchtelen begagnade sig skickligt af att Cronstedt af gammalt var missnöjd med Sveriges bestående regering och med det politiska system, denna följde, till att bringa den vankelmodige mannens trohet att vackla. Han uppskrämde honom äfven genom hotande föreställningar om den förstörelse, som en fortsatt kanonad skulle åstadkomma i fästningen, och om det öde, som skulle drabba hans egna i fästningen inneslutna anhöriga.

Sedan sinnesstämningen i fästningen blifvit tillräckligt bearbetad, sände van Suchtelen den 3 april en parlamentär för att uppmana Cronstedt till dagtingan, sålunda, att stillestånd mellan belägrarne och de belägrade skulle äga rum till den 3 maj, då fästningen skulle uppgifvas, om ej undsättning dessförinnan ankommit. Då detta förslag samma dag framlades inför det hufvudsakligen af regementscheferna bestående krigsrådet, gjorde några af de närvarande invänd-

ningar, men afbrötos af kommendanten, som med ifver framhöll fästningens svåra belägenhet, dess otillräckliga krutförråd, truppernas bristande öfning samt fiendens allt häftigare angrepp. Det var tydligt, att hans lifligaste önskan var, att kapitulationen skulle ingås. Afgörandet uppsköts likväl till följande dag, då öfverstarne Värnhjelm, Gutoffsky och några andra ville motsätta sig förslaget, men häftigt nedtystades af kommendanten och öfverste Jägerhorn. Den sistnämnde hotade med laga ansvar, i händelse kapitulationen icke bifölles. Under sådant tryck af chefen och dennes mest betrodde man antogs förslaget i princip, hvarefter de erbjudna villkoren i detalj upptogos till granskning. Cronstedt sökte bevisa omöjligheten af, att undsättning från Sverige skulle kunna anlända till den 3 maj, och genomdref genom sitt inflytande denna hufvudpunkt. Ännu större blef oron, då kommendanten meddelade fiendens begäran, att fästningens mindre öar, Långörn, Lilla Öster Svartö och Väster Svartö, omedelbart skulle afträdas såsom underpanter för stilleståndet. Äfven nu kväfdes dock allt motstånd genom Cronstedts och Jägerhorns kraftiga ingripande. Krigsrådet bragtes sålunda att ingå på den ryske befälhafvarens villkor i deras helhet, hvarefter endast kapitulationens underteckande återstod, hvilket skedde den 6 april på holmen Lånnan utanför fästningen. I händelse att den 3 maj kl. 12 på dagen icke hjälp af åtminstone fem linjeskepp hunnit anlända till Sveaborgs hamn, skulle fästningen öfverlämnas åt de belägrande; tillika skulle de nämnda mindre öarna omedelbart uppgifvas.

Hafvet utanför Sveaborg är sällan fullt öppet före den 3 maj, och det var sålunda knappt möjligt, att en svensk flotta till denna dag skulle hinna fram till fästningens hamn. Fördraget var därför liktydigt med fästningens uppgifvande. Också tänkte Cronstedt och de med honom lika sinnade numera icke på försvar, utan endast på att hindra sina underlydande att bryta öfverenskommelsen. Sinnesstämningen bland det lägre befälet och bland manskapet blef nämligen allt bittrare, ju mera dagen för fästningens öfverlämnande nal-

kades. Bland officerarne var flere gånger fråga om att göra myteri och arrestera kommendanten; men det anseende, denne af gammalt åtnjöt, och brist på enighet hindrade verkställandet. De sista dagarna kunde kommendanten endast genom talrika arresteringar upprätthålla sin myndighet. Slutligen uttågade trupperna den 4, 5 och 6 maj. »Förtviflan och sorg», säger ett åsyna vittne, »voro målade i mängdens ansikten. Alla gräto, befäl, manskap och hustrur.» De svenska krigarne gjordes till krigsfångar, medan däremot de finska fingo återvända till sina hemorter. Antalet manskap, som sträckte gevär, uppgick till 6000—7000. 2000 kanoner jämte stora förråd af ammunition och proviant tillföllo ryssarne. Cronstedt hade till och med, i strid mot sin instruktion, underlåtit att bränna upp den i hamnen liggande skärgårdsflottan, hvarför 110 krigsfartyg blefvo deras byte.

I Finland och Sverige mottogs underrättelsen om denna händelse med bestörtning och förbittring. Cronstedt anklagades inför krigsrätt, men inställde sig icke och försökte förgäfves i en matt försvarsskrift förklara sitt förhållande. Han lefde sedermera till sin död på Hertanäs vid Helsingfors, nedböjd af den missaktning, för hvilken han var föremål. I Petersburg firades en högtidlig segerfest med anledning af Sveaborgs dagtingan. Peter den stores verk hade blifvit fulländadt, då nyckeln till Finland fallit i ryssarnes händer.

M. G. Schybergson.

General von Döbeln upplöser den finska hären i Umeå den 8 okt. 1809.

Freden i Fredrikshamn mellan Sverige och Ryssland ingicks den 17 september 1809. Generalmajoren von Döbeln, som förde befälet öfver de svenska och finska trupperna i Umeå, hade att meddela dem underrättelsen om fredens ingående och att hemförlofva dem. Han uppställde dem omkring sig den 8 oktober och höll till dem följande tal:

»Soldater!

»Jag har samlat arméen för att tillkännagifva, att en preliminär fredsafhandling blifvit gjord mellan den svenska och den ryska makten. Denna fredstidning slutar ett förhärjande krigs alla olyckor. Den bör visserligen vara ett gladt budskap, helst Sveriges uttömda källor icke tillåta

G. K. von Döbeln.

fortsättning af en strid, som börjats af politiskt misstag och som i två hela år förtärt alla dess krafter. Men Finland frångår Sverige — riksgränsen är Torne älf. Finnar, vid denna fred förloras tredjedelen af svenska kronans område; Sverige förlorar den stolta finska nationen, sitt kraftigaste stöd! Ej nog härmed: svenska arméen förlorar kärnan och

den betydligaste delen af sin krigsmakt. Moderlandet är krossadt, försänkt i sorg och saknad öfver oersättliga uppoffringar; men den visa Allmakten har beslutit våra öden, de måste emottagas med tålamod, med undergifvenhet.

»Soldater! Kamrater! Bröder! I, som under det nyss slutade kriget med så mycken trohet och mandom, trots fientliga härens talrikhet, med vapnens sinnliga styrka vid Siikajoki, Revolaks, Pulkkila, Lappo, Kauhajoki, Alavo, Lappfjärd, Etseri, Nummijärvi, Jutas och Idensalmi besegrat fiender; I, som på egen hand återtogen halfva Finland; I, som slutligen öfvermannats att lämna finska gränsen; I, som sedermera med ståndaktighet hafven stridt för moderlandets svenska jord — I härvarande ären dyrbara kvarlefvor af den stolta finska nationen och dess tappra krigsfolk. Det är till eder jag bör och jag skall, med upprördt hjärta, förkunna konungens, riksens ständers, svenska folkets, svenska arméens, mina medbröders, min egen — det är allas uppriktiga tacksamhet.

»Konungens nådiga välbehag, riksens ständers ömmande välvilja, svenska folkets beundran, svenska arméens vänskapsfulla högaktning, mina medbröders erkänsla, min egen tillgifvenhet för eder äro det offer, som åt eder helgas och af mig frambäres.

»Finnar! Bröder! Edra bedrifter äro stora, och den tacksamhet, som jag å allas vägnar förkunnar eder, är i lika förhållande. Till denna tolkning fordrades en vältalares hela förmåga; men jag är soldat — soldat! — hvilken stolt benämning, då jag har denna titel af eder, för eder och med eder. Emottagen då ett upprördt hjärtas okonstlade tankar! Och I, svenska trupper, som vid detta sorgbundna tillfälle ären närvarande, varen vittnen till det svenska moderlandets oinskränkta tacksamhet! Svenskar! Varen stolta att hafva sett dessa finska kvarlefvor, minnens dem, högakten dem, sen deras aftynade kroppar, deras bleka ansikten! De bära vedermälen af deras trogna, änskönt fruktlösa bemödanden under förflutna år! Ack, I finnar! När I återkommen till fosterbygden, så framfören det svenska folkets tacksamhet till eder nation! Veten, att I återvänden med

utslitna kläder, med stympade eller genomskjutna lemmar; men I medfören en rättrådig krigsmannasjäls synbara prydnad. Fiender till det svenska moderlandet kunnen I aldrig blifva, därom är jag förvissad; men förblifven i alla tider dess vänner! Skulle det nya herraväldets makt hindra er önskan och er viljas utöfning, så låten med hjärtats och tankens tysta språk välsignelsen tilldelas moderlandet! Påminnen edra barn därom! Vi skola från släkte till släkte välsigna er, högakta er.

»Ett ber jag eder: när I nalkens de ställen, där vi besegrat våra fiender, och när I där sen den sandhög, som betäcker våra stupade kamrater, gifven deras stoft välsignelsens suck; de hafva dött som hjältar, och deras aska vårdas af ärans vålnader! I kännen människohjärtats mångfaldiga nycker, dess anlag att hastigt välja föremål, som det tror sig aldrig förgäta; men knappt äro några veckor förflutna, förrän ostadigheten gjort ett annat val. Tiden förändrar allt, med den glömmes allt; men det försäkrar jag, och I skolen själfva finna det, att krigsmanna-samband, knutet vid strid, faror, blod och död, upplöses aldrig. Således äro vi och I förvissade om hvarandras kärlek; krigsmanna-broderskapet räcker lefnadens tidslängd, och den tacksamhet, jag er förkunnat och nu förkunnar, har med detta vårt samband en oupplöslig förening. Finnar! Bröder! Kunde mina ord beseglas med blodstårar från mina ögon, så skulle de strömma och hvarje droppe försäkra eder om min vördnad och min vänskap.»

Det var ett eget skådespel, då detta tal hölls. Svenska trupperna på den ena sidan, de finska på den andra, i öppen fyrkant. De förra välklädda, lifgrenadiererne till och med lysande; i motsats hvartill de senare hade utslitna, trasiga kläder, utmärglade kroppar, krutstänkta, svartbleka ansikten, stympade, genomskjutna lemmar. Den i en gammal, grå, blodbestänkt syrtut klädde, välkände, ofta bepröfvade von Döbeln med sin lika beskaffade stab midt i fyrkanten.

Så snart han blifvit med lika frivilliga som lifliga fröjde-rop hälsad och högtiden med styckedunder, flygande fa-

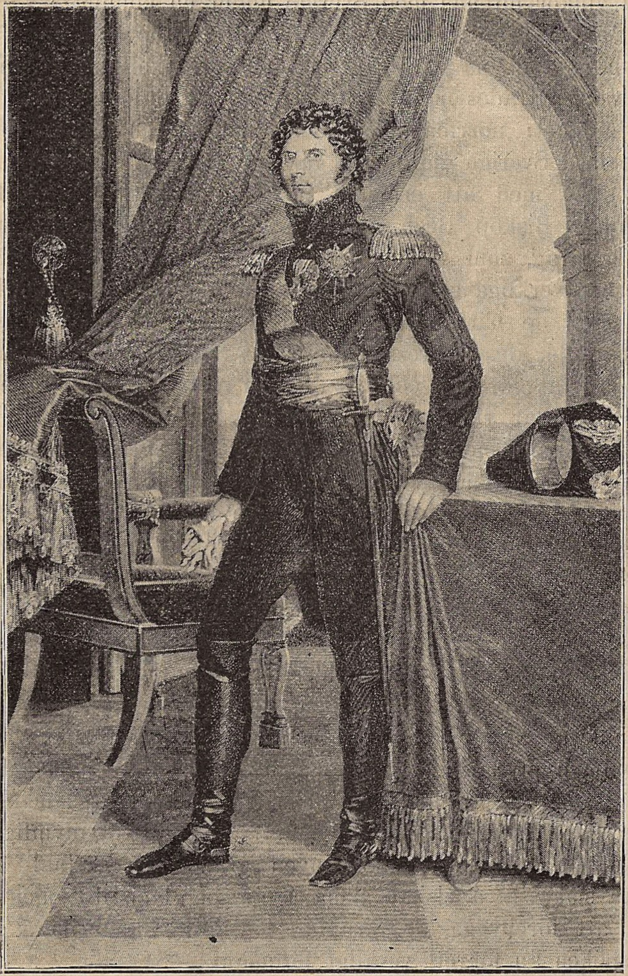
nor och klingande spel tillkännagifven, blottade talaren sin hjässa med det svarta bandet om den genomskjutna pannan och sökte med sin genomträngande stämma öfverrösta dagens storm, i det han med sorgbundet hjärta och tårfulla ögon förkunnade de märkvärdiga, vemodsfulla tacksamhets- och afskedsorden. Dessa voro också de enda bevis af erkänsla, som den tappra återstoden af den finska hären fick mottaga af moderlandets regering.

Ej att den väntade eller ens borde vänta någon annan belöning än den, som utgör den mest varaktiga för alla människor, nämligen det egna medvetandet att hafva fyllt sina plikter. Men det utgör en dyrbar och ovansklig vinst för samhället att så erkänna och belöna hvarje fosterländsk förtjänst och i synnerhet hvart offer för det helas själfbestånd, ära och frihet, att samtida och efterkommande uppmuntras och lifvas däraf till att, under lika olyckliga händelser, ådagalägga lika beskaffade ansträngningar, med samma uppoffringar till fäderneslandets försvar.

G. Montgomery.

Norges förening med Sverige.

Den 20 oktober 1814 var den viktiga dag, på hvilken Norges öde skulle afgöras och lott kastas, antingen föreningen med Sverige skulle af stortinget beslutas eller en blodig handske kastas till en fiende, som, med öfverlägsen makt och förstärkt af de viktigaste europeiska staternas utlofvade bistånd, hotade att förnya ett krig, som hvars förspel sommarens krigiska men icke mycket blodiga scener kunde anses. Innan stortinget skred till att afgöra saken, framställdes den frågan: »Kan närvarande storting, med anledning af konung Kristian Fredriks aflämnade afträdelseakt, anse sig berättigadt att taga hvilket beslut det vill och finner gagneligt för riket med afseende på ett nytt konungaval?» Denna fråga blef efter namnupprop, mot en enda

Karl 14 Johan.
Efter gravyr af Chr. Forssell. Målning af Gerard.

röst, besvarad med *ja*. Därefter skred man till att afgöra hufvudfrågan: »Skall Norge som ett självständigt rike under vissa villkor förenas med Sverige under en konung?»

Med anledning häraf yttrade sig 18 representanter, af hvilka 14 läto sina yttranden tagas till protokollet. I flere af dessa tal yttrades modlösa tvifvelsmål om föreningens ändamålsenlighet; norrmännens gamla hat till en nära förbindelse med Sverige gjorde sig gällande i starka ordalag; men alla slöto med att erkänna nödvändigheten af en sådan förening. Biskop Bech öppnade denna öfverläggning med ett föredrag, som genom den klokhet, klarhet och insikt i sakernas verkliga ställning, som talaren ådagalade, utmärkte sig bland de bättre. Sedan han visat, att hvarken Norges krafter eller dess intresse gjorde det rådligt att upphöja det till en stat för sig och att Norges motståndskraft i detta ögonblick var ringare, än den varit några månader förut, och nationens meningar i detta fall delade, besvarade han de inkast, som, hämtade från Sverige själf, kunde göras mot föreningen. I Sveriges eget intresse fann han en garanti för föreningens lycka och säkerhet, och i ett fast vidhållande vid den Eidsvoldska konstitutionen ett värn mot inflytelsen af Sveriges och Norges olika institutioner. På Norges anspråk borde i detta fall intet afdrag göras: »Den konung, vi välja, måste erkänna och förbinda sig att uppfylla dessa, liksom äfven Sveriges konung tydligen i den under den 14 sistlidne augusti i Moss afslutade konventionen har förklarat sig vilja uppfylla dem. Måtte man», slöt han, »endast finna en lika pålitlig förmur mot *det* slags adelsvälde, som obildade och omoraliska penningmän ty värr hafva myndighet att utöfva och för hvilket ingen gräns kan sättas! Det andra slaget af adelskap skola Norge och konstitutionen väl veta att förebygga, och fruktan för detta liknar mera den för spöken än för ett verkligt föremål.»

Häftigare lyda andra representanters ord, om de ock i hufvudsaken pekade åt samma håll. I representantens från Nedenæs amt, prästen Reiersens, tal förekomma följande uttryck: »Vill Sveriges konung icke detta» — nämligen en

förening med Norge, öfverensstämmande med norska nationens behof — »då äro hans afsikter icke redliga, och norrmännens undergång är bestämd. Då, landsmän, då låtom oss uppbjuda allt, hvad kränkt ära, frihetens förlust och rasande förtviflan ingifva oss! Icke frukta de faran, icke frukta de död och uppoffring, som sändt mig till denna församling; detta skola de visa eder på stridens dag.»

I mildare toner uttryckte sig andra representanters patriotiska känslor. Representanten från Porsgrund, Jörgen Aall, som redan på Eidsvold hade visat sig beredd till de största personliga offer för att understödja fäderneslandets sanna väl, höll ett varmt föredrag, hvari han erkände nödvändigheten af en förening med Sverige, när den kunde ske på hederliga villkor och Norges självständighet försäkras genom Sveriges erkännande af den på Eidsvold antagna konstitutionen. I fall kriget å nyo skulle utbryta, därför att de svenska kommissarierna föresloge andra bestämmelser än dem, som detta storting ansåg öfverensstämmande med grundlagens ande, så ginge han i god för, att de städers borgare, som hade sändt honom, skulle offra en betydlig penning på fäderneslandets altare till bestridande af krigets bördor. Själf erbjöde han 200 tunnor korn, som till detta bruk skulle ligga färdiga på hans magasin. »Hvad min person angår», tillade han, »så, fast detta må hända blefve det minst gagnande offer, jag i detta fall kunde gifva mitt fäderneslаnd, känner jag likväl den starkaste kallelse att erbjuda äfven den till dess tjänst.» Han erbjöd sig att öfvertaga ett litet kommando, helst vid Telemarkens regemente, och lofvade att icke lämna denna post, förrän antingen fienden erbjöde fred eller döden blefve hans lott som Norges försvarare.

Grefve Vedel slöt denna följd af tal. Hvad han hade haft i sinnet att till stor del föredraga på Eidsvold och där redan framlagt för sina vänner, men af aktning för den rådande meningen hållit inne, föredrog han nu, lämpadt efter senare inträffade händelser och landets nuvarande ställning. Nu vågade han med klara ord uttala idéer och

meningar, som han sedan länge hade hyst och med hvilka han, före Norges genom Kieltraktaten förändrade ställning, stått snart sagdt allena bland sina landsmän.

Efter att hafva afhandlat styrkan af landets sjö- och landmakt, tillade han: »Resultatet af allt detta är, att vi på sjön skulle göra motstånd med en styrka, som icke är hälften så stor som den svenska, och att vi med ungefär 20000 illa klädda och födda soldater skulle möta en krigsvan armé på omkring 40000 man, som med tillhjälp af engelska subsidier är i det yppersta skick, som har ett förträffligt artilleri och rytteri, och som anföres af Sveriges kronprins. Utgången kan man lätt beräkna. Norges lilla här vore lycklig, om den utan alltför stor förlust och utan att afskäras från sina förråd kunde uppnå fjälltrakterna. Denna framställning af händelserna är fotad på den förutsättningen, att hären besjälas af en enda ande. Men den svenska härens goda uppförande, den måtta, med hvilken kronprinsen nyttjat sina vunna fördelar, konung Kristian Fredriks afresa samt sju års ständiga oro och brist hafva betagit en stor del af arméen lust att inlåta sig på den så litet lofvande strid, som några tyckas önska. Det fattas icke de norska trupperna mod och kraft; men de vilja veta, för hvilket ändamål de skola uppoffras och landet ödeläggas. Händelserna under denna sommars korta fälttåg tyckas gifva denna förmodan styrka, för att ej tala om allmogens ovilja att utgöra vidare skjuts, hvilken snart skall nödvändiggöra militäriskt tvång, hvars följder man lätt kan beräkna.» — »Men, mina herrar», fortfor Vedel, »dessa svårigheter, huru stora de än förefalla, äro likväl icke de största. Från finanserna, denna Pandoras ask, framstiger en ny svärm af bekymmer och olyckor.» Sedan han därpå anfört storleken af den löpande sedelmassan och den betalningsbörda, som genom den låge öfver landet, fortsatte han: »Under sådana omständigheter inser man lätt, att sedlarnas redan sjunkna värde måste minskas i betydlig grad samma ögonblick fientligheterna utbryta, äfven om icke tillverkningen fortsättes; men sker detta, skola sedlarna snart icke

blifva annat än makulatur och sålunda få samma öde som Frankrikes assignater. När således denna från den danska regeringen oss testamenterade, inbillade rikedomskälla upphör att flyta, upphöra tillika medlen att aflöna arméen och anskaffa dess förnödenheter. Vi hafva hört, att krig kostar 3 till 4 millioner i månaden, hvaremot de ordinarie statsinkomsterna knappt utgöra 200 000 riksbanksdaler månatligen, under det krig hämmar handeln och skeppsfarten. Skulle alltså kriget fortsättas, måste skatter och utgifter blifva åtminstone tjugu gånger större, än de nu äro. Men jag frågar, om nationen kan och vill bära denna börda. Svaret kan enhvar gifva sig själf. — Jag tror det vara alldeles öfverflödigt att anföra mera till bevis på, att Norge, utan föreningspunkt, utan allierade, utan öfvade generaler, utan handel, utan skeppsfart, utan finanser, icke kan utstå krig med Sverige, understödt af Europas största makter.»

Han öfvergick därpå till att undersöka, hvilken politisk förening vore önsklig för Norge, då det bevisligen icke kunde bestå som ensamt rike. Han uppställde det spörsmålet: med Danmark? — och gaf därpå följande svar: »Näppeligen kan någon norrman på allvar hysa tanke på en förening med Danmark, hvars regeringsform är den despotiska, där kungen är lagens begynnelse och ände, hvars läge hindrar all ömsesidig hjälp, hvars förstörda finanser länge varit ett ordspråk och hvars invecklade kollegiiväsende dräper allt friare lif. Då tala vi icke om, att de makter, som framkallat skilsmässan, nog skulle hindra återföreningen.» Föreningen med Ryssland trodde han icke kunde utgöra föremål för någon allvarlig tanke, och om än föreningen med England af många kunde anses önsklig, vore likväl religion, lagar och inrättningar alltför olika, för att föreningen kunde bära lycka med sig. Norge skulle genom sin fattigdom i förhållande till Englands rikedom blifva betraktadt och behandladt som en koloni. Därom kunde dessutom icke vara tal, då England hade garanterat föreningen.

Han gick därpå öfver till föreningen med Sverige. Han ansåg denna önsklig, därför att den var naturlig med hän-

syn till belägenhet, gemensamt ursprung, gemensam religion, gemensamma seder, gemensam tapperhet, gemensam frihetskärlek, gemensamma gamla lagar, gemensamt gammalt språk, fast renare i Sverige än i Norge, gemensamma politiska och handelsintressen. Han bemötte därnäst de invändningar, som blifvit gjorda mot föreningen, nämligen att Norge hade att frukta den svenska adeln; men dennes rättigheter vore i sig själfva icke farliga, och Norges konstitution uteslöte dem. Den svenska regeringens lust till krig och eröfring trodde han vara dämpad genom bittra erfarenheter, och det berodde på Norge att inskränka krigsmaktens användning till den skandinaviska halföns försvar. Icke heller hade man att frukta, att svenska regeringen skulle missbruka sin makt till att undertrycka Norge, då säkerheten däremot måste sökas i egen kraft. Den invändningen ändtligen, som hämtades från nationalhatet, fann han särskildt oanvändbar, då ett sådant oförnuftigt och okristligt hat måste försvinna vid förnuftig eftertanke, vid närmare bekantskap i framtiden och en god behandling från regeringens sida. Han kastade därpå åter en blick tillbaka på föreningen med Danmark och framhöll i skarpa drag alla de lidanden och förolämpningar, som Norge måst genomgå under denna förening.

»Af denna jämförelse», fortfor grefven, »mellan Norges tillstånd under danskt herravälde och dess ställning i förening med Sverige, vill jag blott draga den slutsatsen, att, om än denna förening icke i alla hänseenden skulle uppfylla norrmännens önskningar, skall likväl Norge vinna oändligt på bytet.» — »Således har jag», slöt han, »med den öppenhet och den kalla öfverläggning, som jag är skyldig sakens vikt, min ära och mitt samvete, framlagt min mening om den viktiga sak, vi förehafva. Nu skall er vishet afgöra, om I, genom att förklara Norge och Sverige förenade under en konung, med förbehåll af Eidsvolds-konstitutionen och den i Moss afslutade konventionen, viljen befästa Norges konstitutionella frihet och självständighet, eller om vi skola utsätta oss för att genom krig blifva ett underkufvadt folk, som ej har annan vilja än eröfrarens godtyckliga bud; om

åt Norge, som i sju år suckat efter lugn, skola återgifvas den gyllene freden, handel, skeppsfart, näringar, öfverflöd — eller om vårt kära Norge skall gifvas till pris åt alla de rysligheter, som krig, borgerliga oroligheter, brist och hämmade näringar medföra. Den, som väljer krig, må väl betänka, huru många olyckligas suckar skola tynga hans samvete i hans sista stund och huru många förbannelser han tager med sig i grafven. Må han betänka, om han för den Allsmäktiges domstol kan försvara, att han i dag afkunnat dödsdom öfver tusentals oskyldiga, som skola blifva krigets offer!»

Vid omröstning besvarade 72 af de närvarande 77 medlemmarne frågan om *Norges förening med Sverige* med *ja* och 5 med *nej*, och de senare afgåfvo sitt nekande svar på ett sätt, som gick ut på ett jakande.

Efter Jakob Aall.

Jöns Jakob Berzelius.

Lärare som få med sina skrifter, är Jöns Jakob Berzelius lärorik äfven genom sitt lif, som visar, att de svåraste förhållanden och hotfulla motgångar kunna öfvervinnas med arbete och försakelse. Man kan invända: ja, när en Berzelii snille kommer till. Men därtill kan svaras, att ej ens snillet kommer någon vart utan arbete, och Buffon säger till och med, att geni *är* arbete. Berzelius miste vid fyra års ålder sin far, kollegan i Linköpings skola Samuel Berzelius, och vid nio år sin mor, som ingått nytt äktenskap. Gossens styffader var kyrkoherden Ekmark, från tyska församlingen i Norrköping snart befordrad till Ekeby pastorat, en välvillig man, som tog sig an sina två styfbarn, Jakob och en hans syster. Ekmark ingick efter deras mors död nytt gifte, som medförde ännu ett styfbarn, hvadan från tre håll »sammanbragta barn» träffades i huset.

Stugan blef likväl nu för trång, och de två barnen Berzelius öfverlämnades till en deras morbror, en fattig löjt-

nant med sju egna barn. Huru välmenande denne fosterfader än var, blef vistelsen i hans hus tryckande för Jöns Jakob, hvarför det kändes som en lättnad för denne, när han fick inträde på Linköpings gymnasium. Den plats, han fick på läroverket, motsvarade icke det kunskapsmått, han

J. J. Berzelius.
Efter oljemålning af O. J. Södermark.

besatt, och följden blef, att han under tre års tid lärde så godt som intet. För att slippa återvända till morbroderns hus antog han informatorsplats hos en hemmansägare nära Norrköping. Hans elever voro halfvuxna drängar, som arbetade på åker och äng, och äfven den unge läraren deltog i deras arbete; sin ved måste han hugga själf, emedan han

därför, att hans rum fick någon värme, hade att tacka den omständigheten, att det tillika var potatiskällare. Kroppsarbetet verkade emellertid fördelaktigt på Berzelii förut klena kroppskrafter, och när han återvändt till morbrodern, kunde han i fejderna mot sina syskonbarn hålla dem från lifvet.

Under sin vistelse hos hemmansägaren återsåg Berzelius en af sina informatorer i Ekmarkska huset, nu anställd i Norrköping. Denne intresserade sig för naturalhistorien, i synnerhet entomologien, och under hans ledning gjorde Berzelius exkursioner i trakten. Hans håg vände sig alltmera afgjordt till naturvetenskaperna, och under det han förut ämnat likt far och farfar gå den presterliga vägen, bestämde han sig nu för läkarbanan för att få ägna sig åt dem. Under en lektor Hornstedts lektioner lifvades på gymnasiet ytterligare hans håg för naturstudier, och sådant var det allvar, hvarmed han tog dessa studier, att han afskref största delen af Linnés fauna, då han icke hade råd att köpa den.

Emellertid blef det vitsord, han 1796 medförde till Uppsala, föga förmånligt: han kallades däri »en yngling af tvetydigt hopp». Blott ett år kunde han använda vid universitetet, och det förgick, i öfrigt föga fruktbärande, till större delen till inlärande af moderna språk; men året därpå måste han åter ut på kondition. Genom ett litet stipendium blef det honom möjligt att återvända om hösten 1798, och med detta år börjar en ny period af hans lif, emedan han nu började ägna sig åt kemien.

Under fortsatta kemiska studier, som alltmera antogo karakteren af själfständiga forskningar, aflade emellertid Berzelius sina akademiska examina. Mediko-filosofiska examen tog han om hösten 1798. Vid tentamen yttrade professorn i kemi, att Berzelius icke förtjänade admitteras, men att han för sin del ej ville hindra examen, i fall medlärarne icke hade något däremot. Efter nya godtyckligheter tilläts Berzelius aflägga den farmaceutiska examen 1801, licentiatexamen tog han om hösten samma år, och 1804 blef han promoverad till medicine doktor. Han hade nu vunnit det erkännande, att han kallades till första he-

dersrummet vid promotionen, hvilket emellertid efter öfverenskommelse tillföll en annan, sedermera lifmedikus Ekströmer.

Vi kunna ej vidare följa honom på hans af motigheter understundom afbrutna bana till lycka. Ej litet torde han känt sig sårad däraf, att flere afhandlingar, han inlämnat till vetenskapsakademien, såsom en om Porlavattnet, hvars märkliga egenskaper han upptäckt, icke fingo rum i akademiens handlingar, utan i tyska journaler, eller trycktes i en samling afhandlingar, som han utgaf jämte den berömde Hisinger. Emellertid blef han 1808 medlem af samma akademi och två år därefter hennes preses. Professorn blef något senare adlad och på sin bröllopsdag friherre. Sällsamt torde det för den en gång så berömde mannen hafva känts vid jämförelsen med hans kärfva ungdom och många misskännanden. Han åtnjöt till sist ett utomordentligt anseende. Hans ära sträckte sig öfver hela världen; hans namn hade fått en snart sagdt sagolik ryktbarhet, och flere ännu gängse anekdoter, både från in- och utlandet, framställa honom mera i dagern af en trollkarl än af endast en stor vetenskapsman. Inom fäderneslandet erhöll han efter hand alla de hedersbetygelser, som kunde gifvas. Hans stora »lärbok» öfversattes till sju språk o. s. v. Men äfven hvilket arbete! Utom den nämnda »lärboken», 10 band, utgaf han en djurkemi i två, ett mineralogiskt system, en bok om blåsröret, 27 band om framstegen i fysik, kemi, mineralogi och geognosi och därtill 214 olika afhandlingar. Det finnes ingen gren af kemien, som han icke bearbetat. Icke nöjd med att hafva upptäckt de stora naturlagar, för hvilkas kännedom vi hafva honom att tacka, fortfor han under hela sin lefnad att söka nya bekräftelser på deras sanning. En ringa del af de otaliga detaljupptäckter, han därunder gjorde, skulle varit tillräcklig att förvärfva sin upphofsman ett frejdadt namn. Men fliten ensam hade ej varit tillräcklig, om den ej varit förenad med ordning och ihärdighet. Han öfvergaf aldrig en började undersökning, förrän den fört till något resultat.

Berzelii språk är enkelt, klart och nyktert. Han var

en mästare i att muntligen och skriftligen framställa vetenskapliga ämnen på ett lättfattligt sätt, och äfven i strängt vetenskapliga afhandlingar var hans regel att ej låta en sak blifva svårfattligare, än dess natur föranleder. Klart som han tänkte, uttryckte han sig äfven; klarhet och lättfattlighet voro ock, hvad han oeftergifligen fordrade af andra.

Berzelius kom tidigt till hedersplatser, men icke så till inkomster. Största delen af hans lif förflöt under ganska små omständigheter. Men han förstod konsten att vara fattig och att med små medel uträtta stora saker. Han brukade ofta säga, att »den kemist, som ej laborerar utan laboratorium, han laborerar ej heller, om han får ett». Hans eget laboratorium, från hvilket så många härliga upptäckter utgått, var af den yttersta anspråkslöshet. Rikliga inkomster fick han först genom författarearfvodet för de utländska upplagorna af läroboken i kemien och genom den summa, som rikets ständer vid 1840 års riksdag anslogo åt honom såsom en nationalbelöning.

Hans karakter bestod af de bästa af mänskliga egenskaper: heder och tro; allvar i vilja, kraft i handling; styrka i motgången, sans i medgången; vänfasthet, obegränsad tacksamhet för bevisade välgärningar, hjärtegodhet och fromhet. Alla dessa dygder hade samma rot som hans stora värde såsom vetenskapsman, nämligen hans kärlek till sanning; ty den, som rätt älskar sanningen, han kan ej annat än äfven älska dygden.

Den sjuklighet, som till slut förde Berzelius i grafven, synes hafva blifvit grundlagd år 1834, Sveriges första och förfärliga koleraår. Han förkylde sig, då han såsom medlem af Adolf Fredriks församlings i Stockholm sundhetsnämnd bevistade en begrafning af några koleralik. Han fortfor ännu i tolf år att arbeta i laboratoriet och vid skrifbordet, och det än trägnare än förut, men hans hälsa var för alltid undergräfd. I december 1847 nedlades han på sin sotsäng efter ett häftigt slaganfall; men befrielsen från sina lidanden fick han först i döden, den 7 augusti 1848.

Jämför man den inverkan, som Berzelius utöfvat på den

allmänna bildningen i Sverige, med Linnés på densamma, måste sanningsenligt dömas, att Linnés inflytande varit långt betydligare. Men Linné var lärare vid ett universitet; Berzelii lärjungekrets var ringa. Måste det därför beklagas, att han ej var anställd vid något af Sveriges universitet, så må det ock ihågkommas, att han i en sådan ställning kanske ej blifvit allt det, som han blef för vetenskapen. Hvad Sverige måhända förlorat, det har världen vunnit. Berzelius var i själfva verket genom sina skrifter *allas* lärare.

Efter P. A. Siljeström.

Byskomakarens minnen.

Hvar husfader skulle vara skollärare; men detta åliggande kom dock för det mesta på mors lott, och sedan förhördes barnen af eller togo examen för far. Det var vanligt att se mor vid spinnrocken och barnet där bredvid med boken i hand.

På sommaren 1819 kom en skolmästare till vår socken, Högsby vid Emån i Småland. Han var från ungdomen fördärfvad af värk och kunde med möda släpa sig fram mellan stugorna. Han talade slarfvigt och kunde nätt och jämt bruka händerna till att äta och föra pennan. Sedan kom en annan, som hade en god handstil. Han kunde spela fiol, och då äfven jag kunde detta, blef det ofta vår sysselsättning att dra på med våra fioler, så att det hven om det, och den öfriga massan till att dansa. Sedan kom åter en annan. Äfven han var i ungdomen fördärfvad af värk. Han nyttjade alltid hälsningsordet *goddag*, som vi icke voro vana att höra, och därför kallade vi honom »lille gudda» (lilla goddag), ty våra hälsningsord voro »gumåra», »gumedda», »gukväll» (god morgon, god middag, god kväll), och det vanliga svaret var »gusinne» (Gud signe).

Dessa tre skolmästare voro måhända själfva icke skollärda, om de ock af naturen hade fallenhet för saken, och de sökte på detta sätt sin utkomst, hvar de kunde få den. Åtminstone vet jag, att de icke förstodo räknekonsten eller kunde sätta upp ett litet siffertal. Mäster Sjögren i Högsby var den bäste af alla, ty han var stadsbo född och hade själf gått i skola. Han var bagare till yrket; men när han kom till Högsby, lade han ner detta yrke och blef skollärare. Han gick icke omkring i bygden, utan de, som hade råd eller voro mera måna om sina barns undervisning, skickade dem till honom. Allt detta var på 1820-talet.

På 1830-talet inrättades i Högsby socken en lankasterskola. Lärarne hade inga löner, utan fingo betinga sig en viss afgift för vecka af hvart barn, ty ännu stod det fritt för allmogen att hålla sina barn i skola eller själf lära dem. Men så kom 1840-talet, som var fattigt på bröd och arbete, men rikt på nya inrättningar och författningar. Bland dessa inrättningar voro äfven seminarierna, som släppte ut den ene examinerade seminaristen efter den andre, och de intogo platserna alltmer. Nu, de sista dagarna af 1870-talet, fattas i vårt land icke mycket, att alla socknar äro försedda med ståtliga skolhus och ordentligt aflönade skollärare.

På 1820-talet var det många gamla, som icke kunde läsa i bok, utan endast kände några böner och verser, som de lärt utantill af sina föräldrar; men somliga af dem voro likväl fromma människor och hade samma tillgång till nåden som de lärda, ty de voro trogna i det lilla. På 1830-talet funnos ännu många okonfirmerade; men emedan skolorna voro mera i gång och bildningen hade stigit, fanns det för dessa ingen ursäkt, utan det måste räknas dem till last såsom vårdslöshet eller ovilja.

Jag vill också nämna något om min egen skola. Då jag år 1819 fyllde 7 år, kunde jag läsa obehindradt i hvilken bok som helst och kunde katekesen utantill. Så föll mig i hågen att få lära mig skrifva. Men därtill tycktes far vara trög, ty han sade, att det tjänar oss fattiga till ingenting, ty vi blifva ändå icke annat än fattiga arbetare.

Men min enträgenhet verkade likväl på honom, så att han af en, som samlade lump till pappersbruken, köpte åt mig ett ark papper och skaffade litet bläck på apoteket. Så skref Maja Stina Ringberg för mig det första alfabetet och sedan Nils Ringberg det andra, och så skref jag mellan raderna och åter emellan, så länge det fanns rum för en bokstaf. Och när jag kunde få fatt på någon papperslapp, gjorde jag på samma sätt. Vintern 1821 kom en sjöartillerist och höll en barnskola. Då fick jag sex ark papper på en gång och gick till honom i middagsrasten och fick förskrift. Men så tröt papperet, och han gick till sitt regemente i Karlskrona, och nu var min skolgång slut för alltid.

Sedan hörde jag talas om räknekonsten och såg någon sätta upp siffror, och jag grubblade mycket på, huru detta tillgick. Men så kom Petter Samuelsson till min by och brukade en hemmansdel i tre år, och honom gjorde jag mycket besvär med min räkning. Det skedde för det mesta med krita på en brädlapp eller en husvägg, ty jag var alltid försedd med en kritbit, hvarhelst jag träffade honom. Dessemellan arbetade jag själf därmed, men råkade ofta ut för krångel, som jag ej kunde reda, och så satte jag upp detta på en näfverlapp och bar den i fickan, tills jag träffade honom. På detta sätt arbetade jag, tills jag tämligen redbart kunde räkna de fyra enkla räknesätten, och mitt lefnadsbehof har sedan aldrig affordrat mig någon vidare öfning. Jag har efteråt tyckt mig förstå, att det besvär, som jag gjorde honom, var honom med det samma ett litet nöje, ty här var sedan i hela trakten ingen, som förstod något i denna konst, mer än han och jag.

Du tröga och lata ungdom, som nu låter truga på dig kunskaper, se här, huru jag och flere i den tiden fingo leta och kämpa för en liten obetydlig smula sådana, och likväl var jag före mängden af mina jämlikar i denna väg!

Papperet var mycket dyrt, ty både gråpapper och skrifpapper kostade 18 skilling (36 öre) boken, jämt så mycket som 4½ kanna mjölk och likaså 4½ kanna smultron eller hallon, ty båda delarna kostade 16 styfver (8 öre) kannan.

Ofta hörde vi de orden sägas: »Vi skola gömma papperslappen; han kan bli nyttig till någonting.»

* * *

Det faller mig många gånger besynnerligt, när jag jämför det gamla med hvad som nu är — allt är förvandladt. Hela den nu verksamma befolkningen var då ofödd, och jag lefver nu ibland ett nytt folksläkte med nya klädedräkter, nya hus, nya åktrossar, nya seder, talesätt och talämnen. Den gammalmodiga sången af människoröster ottor och kvällar från alla håll är nu nästan tyst; likadant med de muntra, bullrande trösklogarna, likadant med djuren. Det välbekanta grofva och ihåliga tjutet af vargarna är helt och hållet tyst; räfven, som skulle försöka skälla som en hund, men ej lyckades, ty han var för mycket hes, låter nu högst sällan höra sig. Det samma är fallet med fåglarna af alla slag, som uppfyllde luften med sina olika läten, det samma med bockhornet och märeskarran (hästskrämman, harskramlan). Det enda, som intager samma plats, är den organlösa metallen i de bullrande bjällrorna, den tid de begagnas.

* * *

Skogarna äro bortröjda, och gårdar och torp, som förr voro undangömda i skog, synas nu på långt håll; vattenstånden äro utgräfda; vattnet i Emån är betydligt minskadt, hvilket härleder sig från alla odlingarna; kärr och mossar, där fiskaren gjorde god fångst, arbetas nu med plog och harf. Och allt detta på ett halft århundrade! Bondbyarna, som då voro hopknubbade på en liten, trång areal med alla sina gammalmodiga hus och små kåltäppor, äro nu utspridda. Och mycket mera, som nu blott hör till minnet.

* * *

Sedan jag började förstå något, har jag väntat på, att trädplantering och trädgårdsanläggning skulle taga fart; men detta är en trög industri: endast en och annan vill ägna sig

något litet däråt. Om jag talar till en torpare därom, så har han ingen lust, ty han har ett så hårdt kontrakt, att om han råkar falla i ogunst, är han flyttbar på dagen. Hvar och en har sin olika ursäkt. Talar man till arrendatorn eller hälftenbrukaren, är det på samma sätt. Mot och icke bot.

Skolgången har gjorts till tvång, och jag förutser, att det kommer att gå så äfven med trädplanteringen. Men då den icke pådrifves af myndigheterna och allmogen däri är mycket trög, ville jag, om jag vore egendomsägare och hade undersåtar, ålägga dem enligt kontrakt att hvart år plantera och vårda ett fruktträd, som lämnades af min egen trädskola och som sedan komme innehafvaren till godo; vidare två vilda träd af alla sorter, som passade för jordmånen och öfver hvilka jordägaren sedan skulle förfoga. Och som det i torparhagen sällan finnes något träd af värde, ville jag på torpets område utsätta ett litet antal vackra träd af åtskilliga slag, som jordägaren skulle fridlysa för åverkan. Detta skulle blifva den strängaste punkten i kontraktet. På detta sätt skulle parker och alléer så småningom uppstå. Det är oförlåtligt tanklöst, att gårdar och torp stå nakota och fattiga, utan skydd, utsatta för köld och vindar på vintern och solens hetta om sommaren. Hvarför kunde ej torpställena vara inneslutna af vackra lundar och bördiga trädgårdar så väl som herrgårdarna? Detta är mera jordägarens fel än torparens.

Vi hafva nu i några tiotal skördat ett rikt arf af skog efter våra förfäder, men vilja icke uppoffra något för våra efterkommande, utan alla svara, att vi icke hafva råd eller tid till sådant arbete och sådan uppoffring. Men i mitt tycke är trädgården en stor rikedom, ty när matmodern kommer i skafferiet, stå där burkar och lådor med syltade, saltade och torkade frukter af alla slag att taga till. Jag må här tillägga ett dussin korkade buteljer, fyllda med hallonsaft från trädgården, och dessa äro goda att hafva vid sina tillfällen. Och när mor kommer i källaren, ligga där stora högar af kålrötter, morötter, palsternackor, kål-

hufvud m. m., och hvad som blifver öfver af potatis är alltid efterfrågadt på våren och gäller som pengar. Dessutom, kreaturen få alltid sin goda del från trädgården. Men ännu äro de flesta af allmogen trädgårdslösa, och köket är fattigt.

Efter JONAS STOLT.

Erik Gustaf Geijer.

Det är i historien blott det *mänskliga*, som intresserar mig — karakterer, seder, lagar, samhällsförhållanden; allt,

E. G. Geijer.
Efter teckning af MARIA RÖHL.

äfven det minsta drag, i bilden af ett mänskligt tillstånd är mig naturligen viktigt, och jag skyr ingen möda att uppspana det. Hvad som ej låter bringa sig i ett sådant sam-

manhang, är mig likgiltigt, tills vidare. Det nakna faktum existerar för mig ej. Jag har öfveröst mig med sådant af plikt. Det fastnar ej. Det mänskliga samhället i alla sina likheter och olikheter under särskilda odlingsgrader och omständigheter har alltid varit mitt älsklingsämne. Det närvarande, det förflutna, allt är mig i detta hänseende intressant. Jag är därför ock en bland de flitigaste läsare af resebeskrifningar.

* * *

Hvad som nu i världen föregår, är arbetets befrielse. Denna frihet är detsamma som oordning, ropa tusen röster. Hon är tvärt om en ny sig utvecklande ordning, därmed trösta sig andra, verksammare, visare. Friheten, om hon ock för en tid och öfvergångsvis medför oordning, följer dock sin egen ordning och utvecklar ur sig själf sin egen af Skaparen inplantade lag.

* * *

Man deklamerar så mycket mot en öfverhandtagande materialism. Jag tror ej, man tyder den rätt. Vid 55 års ålder tackar jag Gud, att jag ser himmelen öppnare öfver jorden än äfven i min ungdoms drömmar.

* * *

Lycka söka, oro vinna
är så mångens lefnadsstig.
Vara stilla, god och trogen
är för lyckan vara mogen;
därför skall du henne finna,
om hon re'n ej funnit dig.

* * *

Jag är i skogen födder
bland berg och sjöar blå,
sedan så blef jag nödder
att bo vid Fyris å.
Med kornet rågen på slätten
frodas än så väl;
till skogen, vågen och bergen
trår min själ.

E. G. Geijer.

Esaias Tegnér.

Esaias Tegnér.
Efter teckning och gravyr af G. Ruckman.

Dikta må skalden ej blott, ej endast bilda det sköna,
tänka skall han också, ty folkets medvetande är han,

kungen i andarnas värld; han skall fästa sitt öga, som solen,
på hvad helst, som lefver och rörs, utvecklas i tiden.
Skald skall leda sitt folk och visa det ej blott hvad skönt är,
men därjämte hvad rätt. Förstånd höfs skalden för alla.

* * *

Jag Svea sjungit, jag har Fritjof sjungit,
natur och Gud och mänskor sjöng jag glad:
egentligt lefde jag, blott då jag kvad.
Från norr till söder vinden ofta sprungit,
och mången tagg mitt arma hjärta stungit,
men mången ros ock läkt mig med sitt blad.
Jag vet ej rätt, så som min lefnad skridit,
om mer jag fröjdats eller mer jag lidit.

Den dag skall komma, då utur min aska
en skald skall uppstå för att sjunga ut
i slag, som klinga, uti toner raska,
hvad jag ej hunnit, förr'n min kraft tog slut,
hvad stort och ädelt i det nordanländska,
som återstår ännu, det väldiga, det svenska.

E. Tegnér.

Missionären.

Min far, förut anställd vid ett silfververk i Västerbotten, som förfallit och snart blef öfvergifvet, skulle sedan blifva nybyggare, men misslyckades alldeles i sitt företag och råkade i den yttersta fattigdom. Hvarken han själf eller hans hustru hade det slags skicklighet, vana och öfning, som fordrades, och till att leja saknades tillgångar och äfven folk. Det påbörjade nybygget måste öfvergifvas, och han bosatte sig på Arjeplogs kyrkoplats [1] samt företog sig att koka lim

[1] Vid södra änden af sjön Hornavan.

af renhorn, hvilket inbragte mera. Under allt detta blef han änkling och trädde i nytt gifte, 1799, med en fattig nybyggardotter, som då var 40 år gammal, under det han själf var öfver 50. Af detta äktenskap föddes Lars Levi Læstadius, sedermera pastor i Karesuando[1], och jag.

Vid början af detta nya äktenskap gjordes åter ett försök till nybygge. Min far bosatte sig på ett ödestående bergfrälsenybygge vid västra änden af sjön Hornavan, kalladt Gäckvik. Det är ett rysligt ställe, beläget vid baksidan af ett skyhögt fjäll, Pelje-Kajle. Jordmånen består af idel små stenhällar och nästan ingen mull; rundt omkring äro kalla myrar. Här synes vara myggornas hufvudstad och rätta fädernesland. Milliarder svärma omkring i luften och bilda ett slags sammanhängande dimma under den korta sommartiden, och första höstafton uppstiger en kall dimma att breda en svepduk af rimfrost öfver växtligheten. Sex förfärliga mil är det till kyrkoplatsen, och ingen människa i vägen. Sommartiden är ibland svårt att komma fram för storm; om vintern är det nästan omöjligt att kunna köra med häst för den djupa snön eller det upplupna vattnet på Hornavans is. I detta Hades satte sig mina föräldrar ned att bo; men det visade sig snart, att man omöjligt kunde lefva där — en erfarenhet, som flere åboar gjort förut. Min far var frånvarande större delen af vintern, sysselsatt med att med renar föra nedåt landet det lilla, som kunde vara att aflåta, och tillbyta sig hvad som behöfdes, såsom salt och spannmål.

Man besinne nu en kvinnas öde, som skulle sitta nästan ensam med små barn i detta skuggornas rike, utan att ens kunna komma till kyrkan eller få tala med någon vän eller frände. Ingen människovarelse finnes i denna dödens bygd under hela vintern eller passerar den ens som vilsefarande. Grafvens tystnad härskar öfver hela nejden, om ej till äfventyrs vargarnes tjut eller ufvens hemska läte från bergen afbryter den. Här skulle hon vara allt i allom: sköta barn,

[1] Sveriges nordligaste socken.

hushåll, boskapen och göra allt, som kunde förefalla. Om nu en sjukdom inträffat! Därför öfvergafs Gäckviken, sedan vi där tillbragt ett par vintrar. Lars Levi var där född. Sedan tillbragte vi en vinter i Buokt, en mil från kyrkoplatsen, hos en beskedlig nybyggare där, och här föddes jag.

Mina föräldrar bosatte sig följande året på Arjeplogs kyrkoplats. Här uppehöllo de sig med fiske, limkokning och en liten boskapsskötsel. Min mor bärgade, dels med handskära, dels ock med blotta handen, mellan stenarna de grässtrån, som andra lämnat, eller slog hon med lie på oländiga och ofruktbara myrar, som ingen brydde sig om, den glesa starr, där kunde finnas, och förmådde därigenom på detta för foderbrist kända ställe underhålla två kor samt några getter och får. Det hö, hon om sommaren bärgat, måste hon om vintern själf draga hem. Ved måste också dragas hem och fisket skötas.

Barnen måste då hela dagen lämnas ensamma i huset. Vi blefvo fastbundna, den ene vid bordsfoten, den andre vid spiselstolpen, hvilken åtgärd var ganska nödvändig. En gång, när vi blifvit lämnade lösa, fann hon vid hemkomsten det yngre barnet på golfvet, med ett stort brännsår på halsen och badande i tårar, men det äldre försvunnet. Han hade i oförstånd öst het aska på den yngres hals; men när han såg verkan, hade han af fruktan för aga velat hålla sig undan och fanns igen i mörkret därigenom, att man fick höra hans snyftande bakom en gärdesgård, där han låg och grät. Dylika händelser inträffade flere än en gång.

Huru olika äro icke människors öden och omständigheter! På den tiden voro alla nybyggare i Arjeplog stadda i stor fattigdom, och de voro få, som kunde sägas hafva dagligt bröd. Deras barn uppfostrades också i armod och fattigdom; men så föraktade och uttrasiga som vi, funnos inga i hela socknen. Vi voro de ringaste bland alla; oss ville ingen vidkänna sig stå i något förhållande till. Hvilka öden jag än vidare i världen må komma att genomgå — i ett urhålkadt trä var mitt första läger, liksom mitt sista blifver i fyra bräder. Men hurudana än de yttre omstän-

digheterna må vara, känner själen ingen vanbördighet och en tänkande ande ingen fattigdom.

I allt sitt armod, i allt sitt sträfvande för lifvets allra nödtorftigaste uppehälle, glömde våra föräldrar icke att lära oss läsa. Då vi knappast kunde tala, lärde oss redan vår far böner. De skulle vara hvarje morgon det första och hvarje afton det sista. Vår moder hade all möda osparad att lära oss läsa i bok. Vid fem års ålder kunde jag redigt läsa i hvilken svensk bok som helst och vid sex år gifva enfaldiga svar i kristendomens hufvudstycken. De till formen vackraste predikningar göra väl aldrig den verkan, som hennes enfaldiga undervisning och förmaning gjort på mig; och om det eljest är sant, att vi lära för lifvet, ej för skolan, har jag bland alla mina lärare, hvilka jag alltid ihågkommer med tacksamhet och aktning, likväl henne mest att tacka för. Frid öfver hennes minne!

»Kommen, och jag vill göra eder till människofiskare!» sade Han, som kallade Petrus och Andreas; något dylikt vederfors ock mig. Min äldste broder, Karl Erik Læstadius, hade redan fullbordat sina studier och blifvit promoverad till filosofie magister vid samma tid, som jag föddes. Han hade börjat sina studier i Piteå skola, medan min far ännu var kvar vid silfververket och omständigheterna voro bättre; sedan han kommit till Hernösands gymnasium, hade han fått hjälpa sig fram själf med att konditionera, och redan som student i Uppsala hade han understödt sina fattiga föräldrar. Att än vidare och bättre kunna göra detta torde hafva ingått i de bevekelsegrunder, som förmådde honom att återvända till Lappland. Det aflägsna Kvikkjokk, dit han blef befordrad som komminister, förblef den inskränkta verkningskretsen för hela hans lefnad och blef slutligen hans graf. År 1808, då han hunnit bosätta sig i Kvikkjokk, hämtade han oss, sina bröder, till sig, underhöll och undervisade oss i åtta år, till 1815, då han afsände oss till Hernösands gymnasium. Han dog 1817 från hustru och sex små barn, som lämnades i stor fattigdom.

Efter elfva års frånvaro återsåg jag Kvikkjokks icke

utan orsak för sin naturskönhet prisade nejder, där jag tillbragt en del af min barndom och blifvit uppfostrad, icke blott till studier, utan ock till arbete och härdighet, hvilket så väl kommit mig till pass. Den kommande lefnadens hälsa och styrka grundas mest af den uppfostran, man får i barndomen. Karl Erik Læstadius, själf en man af järn, talade aldrig om försiktighet, men väl om klemighet och ömtålighet. Pojkarne fingo springa barfota genom snödrifvorna, om de så behagade; inga bekvämligheter i deras kammare. Tidigt om morgonen kom han alltid själf med en eldbrand i handen, kastade den i spiseln och ropade: »Upp, gossar!» Inne i rummet var då ibland så kallt som ute på marken. Bläcket, det enda våta, som där vanligen fanns, var stenfruset och rimfrost på sängkläderna, där man andats. Gossarne fingo likväl stiga upp genast och göra upp eld åt sig själfva. Förmodligen gick han just därför själf och väckte, att ingen af barmhärtighet måtte göra upp eld åt oss. Att hugga ved, arbeta i åker, fiska, bärga hö, med ett ord allt slags arbete i orten fingo vi grundligen öfva oss i. Om hösten vadade man i iskallt vatten och slog starrängar; det var ofta isskorpa på vattnet om morgonen — dock vadade vi barfota. Det var en plantskola för missionärer i Lappmarken.

* *
*

Allhelgonadag instundade, och jag skulle till Arvidsjaur[1] att förrätta gudstjänsten. Sjöarna voro tillfrusna, men farliga att färdas. Hade jag haft skridskor, hade färden varit lätt, ty jag hade en omätlig skridskobana för mig. Men i Arjeplogs »stad» fanns blott *en* skridsko, den min far i yngre dagar begagnat; den andra var bortkommen. Att taga denna ena skridsko ansåg jag vara utan ändamål; jag rustade mig att gå. Jag klädde mig i full vinterdräkt med en stor renskinnspäls, tog skinnsäcken på ryggen och yxa i hand. Men som jag sedan första året jag

[1] Socken och kyrkby vid Byske älf i Pite lappmark.

reste som missionär, då jag en gång spottade blod, icke tålde att hafva säckbanden fästa i kors öfver bröstet, såsom eljest är brukligt, utan måste hafva dem helt korta, blott öfver axeln, var jag nu, då renskinnspälsens yfvighet gjorde rummet trångt, så ovig i min packning, att jag icke på annat sätt kunde få af mig den senare än genom att taga af mig självfva pälsen med. Jag kände mig liksom bunden och yttrade därför, när jag gick: »Far jag nu ned i isen, då är det för sista gången.»

Under sorgliga aningar skildes min hustru vid mig och besvor mig att icke gå på isen, sedan det blifvit mörkt. Det lofvade jag ock. Jag ämnade gå blott till Kalön, ett nybygge vid Storavan; dit hade jag tre mil och trodde mig hinna fram med dagsljuset.

Jag gick. Men på hal is måste man taga små steg för att icke halka, och detta gör, att vägen blifver dryg. Jag kom till Kasker klockan 2 och måste dröja där någon stund för att intaga förfriskning. Jag hade ännu en mil kvar, men solen hade redan nära gått ned, innan jag gick från Kasker. Äfven här var *en* skridsko, men maken var förkommen. Jag harmades då, att jag icke tagit med mig skridskon i Arjeplog, så hade jag varit hulpen, och det skulle icke hafva dragit långt om, innan jag varit i Kalön. Emellertid tog jag nu med mig denna för att, om händelsen ännu en gång så fogade, att på något ställe i vägen en skridsko funnes, då ändtligen få ett par. Ett, som i närvarande stund var vida angelägnare, glömde jag i Kasker — yxan. Den hade jag begagnat att försöka isen, där det syntes farligt. Jag gick nu först efter sjön Makkaur; där voro många vakar, men jag undvek dem, ty jag hade ännu dagsljuset. Däremot blef det mörkt, under det jag gick på Storavan. Kalön ligger på en holme, och det bekymrade mig mest, ty sunden voro farliga, och jag visste, att flere holmar, med sund emellan, lågo vid Kalön på norra sidan. Jag höll mig därför vid södra landet af Storavan och ämnade fortfara så, allt tills jag skulle komma midt för nybygget; då skulle jag taga tvärs af och gå dit. Jag visste, att det var ett farligt

sund, innan jag komme till Kalön, men jag skulle hafva hunnit förbi det, innan jag gaf mig ut från land, om jag ginge på sätt, som sagdt är. När jag nu trodde mig hafva hunnit förbi sundet och hafva Kalön midt för mig till vänster, riktade jag kosan tvärt öfver från den bana, jag hittills följt. Som jag nu gick rakt utåt sjön, såg jag med en viss farhåga en alldeles klar rymd för mig, i hvilken stjärnorna speglade sig lifligare än vanligt. Isen är nämligen på somliga fläckar mera dunkel, på andra åter alldeles spegelklar. Jag gjorde ett ögonblicks halt. »Huru kommer det till, att stjärnorna tindra nästan med darrande sken?» tänkte jag. »Ack, jag har ju stigit på många klara fläckar förut; hvarför grufvar jag mig just för denna?» Så steg jag till — i öppna sjön: *den* var den vida, klara rymden; det var *den*, som stjärnornas darrande sken ville varna mig för, om jag blott hade förstått det.

Van med sjön, kände jag mig dock utan häpnad i den. *Tole ketsch!* var det ord, som undföll mig. Det är lappska och betyder så mycket som: *se där, jag kunde förstå, att det skulle så gå!* Skridskon bar jag i ena handen och handskarna i den andra; båda delarna släppte jag för att med flata händerna kunna taga mot mig i fallet och hejda mig, att jag icke måtte sjunka ned ända öfver hufvudet. Utan en sådan själsnärvaro hade jag sannolikt icke stått att rädda. Ty hade jag icke med en öfvad simmares konst hållit mig uppe i fallet, utan med samma fart som jag kom ned sjunkit under vattenytan, så hade min skinnsäck, som jag bar på ryggen, i samma ögonblick blifvit fylld med vatten; ty den har sin öppning ofvantill. Nu skedde det icke, och säcken, som var tätt sömmad, höll ute vattnet, så att det blott småningom trängde in genom sömmarna. Hade den blifvit fylld, skulle den med sin tyngd snart dragit mig åt bottnen. Ännu utan all häpenhet vände jag mig om till isbrädden och sökte att komma upp, men förgäfves: packningens tyngd hindrade mig att skjuta eller klänga mig upp. Då försökte jag taga af mig packningen; det var också fåfängt. När jag på torra landet icke kunde få den af på

annat sätt, än att tillika afkläda pälsen, huru var det då möjligt i sjön! Pälsen åter var liksom fastklibbad vid kläderna; jag hade en verklig Nessus-klädsel på mig. Nu först intogs jag af förskräckelse, ty jag hade döden för ögonen. Ur stånd att hjälpa mig själf, hyste jag ännu ett svagt hopp om räddning genom andra, och jag började ropa, i tanke, att jag möjligen kunde höras till nybygget. Men sedan jag ropat några gånger utan att få svar och utan att ens hundarna läto höra sig, hvilka vanligen äro de första att gifva till känna, då någon höres, upphörde jag därmed.

»Så skulle då min bana sluta här!» tänkte jag. Här skulle de många, till en del vidtomfamnande planer, som jag hvälft i mitt sinne och som äfven nu, i stjärnornas tindrande sken, hade sysselsatt min själ, som ofödda foster, dem ingen kände och ingen kunde göra sig minsta begrepp om, med mig nedstiga i det tysta djupet! I ett annat ögonblick åter föreföll det mig otroligt, att jag nu skulle dö. Jag hade ju icke sett något förebådande tecken. De tankar, jag hade hyst, voro icke mitt eget foster; hade de genom Försynens skickelse uppstått, kunde det ju icke vara Försynens skickelse, att de så skulle slockna. Men då ihågkom jag åter den mänskliga egenkärleken och frågade, hvad jag väl vore, efter jag kunde tro mitt lif vara så viktigt. Jag kom ihåg Neros bekanta yttrande: »Hvilken konstnär går icke med mig förlorad!» »Så är det icke med dig», tänkte jag; »du tror dig vara något, men är platt intet. Här har döden fattat dig med sin järnarm, och du undkommer honom icke.»

När jag nu tänkte på de mina, ville hjärtat brista. »Min olyckliga hustru», tänkte jag, »när nu främmande personer komma och bära in min stelnade kropp, huru skall hon härda ut?» — Att jag kunde blifva kvarliggande på sjöbottnen, kom jag ej att tänka på. — Därtill var det, som jag förde henne hit till öknen. Heloïsa, mitt lilla arma barn, du skulle då icke ens kunna säga, att du sett din fader! Du skulle icke hafva det ringaste minne af hans innerliga kärlek! Och min gamle fader — såsom luftsken, såsom

stjärnfall skulle han se sina söner, den ene efter den andre, lysa och försvinna! Ingenting smärtade mig dock så djupt, som att jag var skyldig och att mina skulder skulle blifva obetalda. Icke nog, att jag ingenting godt hunnit uträtta i världen, jag skulle ännu därtill hafva gjort ondt, och människor skulle genom mig blifva lidande! Icke nog, att mitt namn blef utan ära, det skulle ännu därtill stämplas med vanära! Och min Karolina, hon skulle icke ens få gråta i fred. Fjärran från dem, i hvilkas sköte hon kunde utgjuta sina tårar, skulle hon besökas af fordrande ovänner i stället för af tröstande vänner — huru ofta gör icke världens små omständigheter vänner till ovänner! Men när jag ändtligen återkom till mig själf och mitt eget öde, kände jag väl en viss fasa för det förestående ögonblicket. Väl såg jag icke med Stefanus himlen öppen och Jesus sittande på Faderns högra hand, men jag gick dock med bättre mod den tillkommande världen till mötes, än jag skildes från den närvarande. Allt mera och mera kände jag, huru kylan bemäktigade sig mina lemmar. Efter nu intet hopp var att återkomma till lifvet, började jag tänka efter, huru jag som snarast måtte afgöra dödsprocessen. Det syntes mig rysligt att ligga i vaken och kämpa, ända till dess mina lemmar så stelnat, att jag ej längre kunde hålla mig uppe, eller till dess säcken, som jag bar på ryggen, blefve full med vatten och droge mig åt bottnen. Det rann mig i sinnet, att jag ju kunde krypa under isen för att göra slut på saken i en hast. Men Försynen, som bestämt mig ännu några flere lefnadsdagar, hindrade denna tanke att gå i verkställighet. Hoppet om lifvet upprann åter plötsligt i min själ. »Ehuru jag icke på detta ställe kan slippa upp», tänkte jag, »är det kanske bättre på ett annat.» Jag började då att simma långs efter isbrädden väster ut, under innerlig bön till Frälsaren, att han måtte utsträcka sin mäktiga arm och rycka mig ur dödens svalg. Nu först kunde jag rätt erfara, huru trösteligt det är att hafva Gud i människonatur för sig uppenbarad.

Snart blefvo ock mina böner hörda. Jag kom i en bukt

af isen, som böljorna urhålkat; där stödde jag ena armen på den yttre iskanten och välte mig så upp på isen. Jag kan ej beskrifva, hvilka känslor genomströmmade mig, då jag nu fann mig återgifven åt lifvet. Det var ett Guds verk; det var ock blott inför Honom jag kunde utgjuta mig.

Likväl var jag ännu stadd i de ovissa gränstrakterna mellan lifvet och döden. Jag skyndade mig tillbaka till landet, och innan jag hann fram, for jag ännu en gång ned i en vak. Denna var dock icke så stor, och vattnet där var icke djupare, än att jag nådde bottnen; likväl räckte det upp under hakan. Där var ock en stor sten; den klättrade jag upp på och sparkade mig från honom åter upp på isen. Då var jag redan så stel och tung, att jag knappast förmådde stiga upp på benen. Så kom jag väl till lands, men min belägenhet var ännu högst brydsam. Kölden var bister, kläderna styfnade till is; jag visste icke, hvart jag skulle vände mig. Jag misströstade om att komma till Kalön, emedan jag fruktade, att hela sjön var öppen. Tillbaka till Kasker var en mil, och det var många farliga ställen, som jag väl med dagsljuset hade undvikit, men nu i mörkret skulle vara blottställd för. Öster ut till Bergnäs åter var också en mil, men äfven där farliga sund och kanske åter öppna sjön. Det var dessutom stor fara att frysa ihjäl, därest jag ej snart komme till folk.

Jag beslöt således att göra ännu ett försök att komma till Kalön. Men jag sprang först långt öster ut för att kunna komma förbi vaken, då jag för öfrigt var oviss, om det var blott en vak eller om icke till äfventyrs hela sjön var öppen. Jag vågade ej mera stiga på någon klar fläck, utan höll mig blott efter de dunkla, ehuru jag måste göra många krokar till höger och vänster. Slutligen fick jag se eld, som lyste från fönstret i Kalö nybygge. Det var för mig en icke mindre glad syn, än när seglaren i ett farligt farvatten får se fyren. Jag sträfvade dit ut och kom lyckligt fram. Glädjen visade sig som vanligt på det goda folkets ansikten, när de sågo mig stiga inom dörren, men förbyttes snart i ett uttryck af fasa, när de kastade ögonen på mina isiga

kläder. »Herre Gud! Jag tror I varit i sjön!» — »Ja», svarade jag, »jag kommer från själfva dödens famn, och att jag nu befinner mig här och min kropp icke i detta ögonblick ligger liflös på sjöbottnen, det är ett Guds under. Blott genom Hans synnerliga nåd står jag ännu bland eder.»

PETRUS LÆSTADIUS.

De svensktalande befolkningarna i Östersjöprovinserna och Syd-Ryssland.

Söder om Finska viken och väster om floden Narova ligger den landsträcka, som sedan gamla tider bär namnet Estland. I ett icke oviktigt afseende påminna förhållandena där om dem i Finland: på båda hållen är den större delen af befolkningen af finsk stam, och på båda är svensk allmoge från tider, som ligga bakom vår historia, bosatt längs efter kusterna.

Om befolkningsförhållandena i Finland och Estland äro mycket lika hvarandra, så äro de naturliga förhållandena så mycket olikare. Norr om Finska viken äro de jämförelsevis höga stränderna skyddade af en vidsträckt, rikt omväxlande, klippig skärgård; i söder finnes ingen samling af holmar, som kunde kallas *skär.* Där går den flacka sandmon, mestadels bevuxen med gles barrskog, ända ned till vattenbrynet; under detta upptornas, i synnerhet väster ut, sanden till reflar eller bankar. Funnes icke skogen, som med trädrötterna binder grunden, skulle ögat för den, som blickar inåt landet, mötas af ett öde sandfält.

Skärgård i egentlig mening saknas, men några enstaka öar ligga norr om kusten. De förnämsta bland dem äro, uppräknade från öster till väster: Vrangelsholm, Vulfsö, Nargö, Karlöarna, Rågöarna och Odensholm. De äro mestadels jämna och höja sig föga öfver hafvet.

Odensholm ligger vid pass en mil nordväst från Spjuthamn: så heter Estlands nordvästligaste udde. Denna udde

utgör skiljemärke mellan Finska viken och Östersjön. Från Spjuthamn böjer sig fastlandet mot sydost. Denna del af Estland utgöres närmast af socknen Nukkö jämte underlydande kapell. Naturbeskaffenheten är i det närmaste här likadan som å de nyss beskrifna orterna.

Väster om Nukkö ligger Ormsö eller, såsom tyskarne kalla den, Wormsö, en stor ö, hvilkens inre upptages af stor skog, hufvudsakligen tall. Ormsö höjer sig endast obetydligt öfver hafsytan, och trakter finnas, som öfversvämmas, då vattnet stiger blott några få fot.

Dagö, den största ö, som hör till Estland, ligger väster om Ormsö. Den är sumpig och mycket rik på grus. I socknen Röiks, i nordväst, utgöres marken af ett milslångt, sandigt flackland, som omärkligt hopsmälter med Östersjön.

Bland de nu nämnda orterna i Estland hysa följande svensk befolkning: *Nargö* (delvis), *Rågöarna*, *Odensholm*, *Nukkö* (både ön och fastlandet; öfvervägande svenskar), *Ormsö* (blott några hundra ester, senare inflyttade), *Dagö* (några i socknen Röiks) och *Wichterpal* å fastlandet söder om Rågöarna (delvis).

Denna befolkning, som uppgår till något öfver femtusen personer, är enkel, anspråkslös och flärdfri, talar en fornartad svenska, något skiljaktig på de olika orterna, och har äfven för öfrigt bibehållit många egenheter från gångna tider. Ehuru lefvande under svårt herremannaförtryck, utmärkas likväl Estlands svenskar af detta glada och frimodiga sinne, som är den skandinaviska stammen medfödt. Hvad i de svenska byarna snarast fäster den resandes uppmärksamhet, är de höga, spetsiga hustaken, som likna våra gamla landskyrkors.

För att fylla lifvets behof drifver befolkningen fiske, kalkbränning, boskapsskötsel och åkerbruk, hvilket sistnämnda likväl sällan gifver mer än femte kornet. Djärfva sjömän, som de estländska svenskarne äro, besöka de ofta med skutor eller öppna båtar södra Finland och utbjuda kalk och potatis. Ej sällan ser man estsvenskar i Stockholm, dit de segla äfven i odäckade båtar och till och

med anlända »oätna och odruckna». På deras fornartade svenska och gammaldags klädedräkt, med strumpor och skor, igenkännas de lätt och blifva ofta föremål för deltagande. Professor Karl Säve, som i språkligt syfte uppsökte en flock, som ankrat i Stockholms hamn, yttrade efter sammanträffandet: »När jag första gången hörde en slaf tala det fria svenska språket, kunde jag icke återhålla mina tårar.»

Estland har, innan det tillföll Ryssland, lydt under tyska riddarne, Danmark och Sverige. Minnesmärken från alla dessa lydnadsperioder finnas också i de svenska församlingarna.

* * *

Runö är den enda delen af landskapet Livland, hvilken har svensk befolkning. Denna ö är belägen nära nog midt i den djupt inträngande, stormiga Rigaviken, tämligen rakt ostvart från Domesnäs, Kurlands nordligaste udde. Öns längd är $^{3}/_{5}$ mil, största bredden $^{2}/_{5}$ mil. Runö utgöres hufvudsakligen af en sandås, längs hvilkens sidor hafvet under tidernas längd hopat stenar, sand och lera. Dessa sålunda jämförelsevis sent tillkomna jordlager bilda ett slättland, på hvilket så väl byn är byggd, som också åkrar och ängar befinna sig. Åsen är bevuxen med god skog.

Byn räknar knappt 300 invånare, alla af svensk börd. Den erbjuder i byggnadsväg mycket af intresse; särskildt må nämnas de s. k. »vindskiderna». Dessa äro långa, öfver husgaflarna korsformigt ställda bjälkar, hvilkas öfre ändar äro utskurna i form af häst-, orm- eller drakhufvud.

Äfven Runöboarne hafva mycket eget i lefnadssätt, språk och åskådningssätt. De gifva i smått en spegelbild af våra förfäder, sådana de voro för sekler tillbaka. Alla äro de raska, driftiga och slöjdkunniga, stämda för gamman och lek. Såsom en egendomlighet kan nämnas, att kvinnorna här förrätta många af de landtbrukssysslor, som annanstädes utföras af karlar, t. ex. slåttern.

Runökarlarnes förnämsta arbete är sälskytte. Detta

bedrifva de både sommar och vinter, och de vistas då flere månader å rad på sina halfdäckade farkoster, fjärran från hemön. Man kan ej neka till, att detta kringströfvande lif, på samma gång det fostrar en stark själfständighetskänsla, hos dem äfven alstrar en icke ringa grad af roflystnad. Denna yttrar sig bland annat däri, att de sig emellan fördelat öns hela kuststräcka för insamlande af hvad de kalla »fribyte», d. v. s. vrakgods.

* * *

Ännu en svensktalande menighet finnes inom Ryssland. Det är nybygget Gammal-Svenskby, nära Svarta hafvet.

Gammal-Svenskby är beläget på högra stranden af floden Dnjepr, 1 till $1^1/_2$ mil nordost om staden Bereslav inom guvernementet Cherson i Syd-Ryssland. Afståndet från Dnjeprs utlopp i Svarta hafvet är vid pass 10 mil.

Orsaken till Gammal-Svenskbys anläggning var följande. Under förra århundradet förtrycktes svenskarne på Dagö svårt af sina egendomsherrar och behandlades till och med som slafvar, i trots af de frihetsbref, som tidigare af svenska regeringen för dem utfärdats. Tvister uppstodo, hvilka slutade med att invånarne i socknen Röiks uppsades från jord och lega, hvarpå ryska styrelsen åt dem till nybygge öfverlämnade den mark, där Gammal-Svenskby nu står. Vandringen dit ner tog nio månaders tid i anspråk. Den 1 maj 1781 framkommo de till Dnjepr. Årsdagen däraf firas ännu med gudstjänst ute på öppna fältet, utanför byn.

Den omgifvande trakten är stepp. Så långt ögat når, ser man hvarken kullar eller skog. Endast en liten dunge af några enstaka aprikosträd växer i byns omedelbara närhet. Marken, som under form af långsluttande vågor småningom höjer sig öfver Svarta hafvet, är närmast flodbädden lerhaltig och besitter där ringa alstringskraft, men innehåller längre bort ypperlig mylla. Dnjepr genomskär steppen i stora krökar. Floden är bred och djup, rik på fisk, kräftor och bärnsten. I floden ligga några löfskogbevuxna holmar,

hvilka förse byn med ved och betesmark. Byn ligger högt öfver floden. Detta läge har blifvit valdt bland annat därför, att Dnjepr hvarje vår stiger så högt öfver sina bräddar, att endast trädkronorna på de nämnda holmarna då skjuta upp öfver vattenytan. — Byggnadssättet liknar det i Estlands svenska bygder använda; men snyggheten här nere är större. Såsom golf begagnas delvis väl tillstampad lera i stället för plankor. Därigenom underhålles en behaglig svalka i rummen. Under sommartiden är hettan olidlig, i synnerhet längre ut på steppen. För att i någon mån skaffa skydd däremot har hvar gård på sin plan en liten »parkanläggning», hufvudsakligen bestående af mullbärs-, aprikos-, akasie- och plommonträd.

Befolkningen utgöres af något öfver 500 personer. Den talar en svensk munart, som är nära öfverensstämmande med Dagömålet. Alla minnen från framfarna dagar hållas i vördnad och helgd. Därför hafva Gammal-Svenskbyboarne kunnat bibehålla sig som svenskar, ehuru de på alla sidor omgifvas af främmande folk: tyskar, ryssar, polacker, tatarer m. fl.

Lifsuppehället tages dels från floden, dels, och hufvudsakligen, från fälten på steppen. Fastän så väl sädes- som gräsväxten ofta slår fel, beroende på stark torka och gräshoppornas härjningar, träder dock större välstånd en till mötes här än i de svenska bondehemmen i Estland och Livland.

I Gammal-Svenskby uppfördes år 1788 en träkyrka, hvilken numera efterträdts af en annan af sten. Denna invigdes år 1885. Folkskola finnes äfven. Dess lärare voro intill år 1882 tyskar, sedan dess män från Finland.

H. A. VENDELL.

Upptäckten af nordostpassagen.

Portugisernas upptäckt af sjövägen till Ostindien och spaniorernas af Amerika sporrade äfven holländarne och

engelsmännen, hvilkas sjöfart då ännu var i sin linda, att företaga upptäcktsfärder till dittills okända trakter. Främst lockade utsikten att finna nya och kortare vägar, än man då kände, till det rika Ostindien. Man försökte på tre olika vägar framtränga till detta mål: först längs Asiens, vidare längs Amerikas nordkust, och för det tredje öfver nordpolen. Af dessa vägar har den första fått namnet nordostpassagen, den andra nordvästpassagen. Medan nordpolen ännu är oupptäckt och nordvästpassagen aldrig blifvit i hela sin utsträckning tillryggalagd af ett och samma fartyg, är nordostpassagen den enda, som hittills blifvit upptäckt. Äran af att hafva gjort denna upptäckt tillkommer Adolf Erik Nordenskiöld.

Sedan Nordenskiöld genom två särskilda sjöfärder, 1875 och 1876, från Norge till Jenisejs mynning ådagalagt möjligheten att, åtminstone vissa år, sjöledes fara från Europa till Sibiriens stora älfvar Ob och Jenisej och tillbaka, uppstod hos honom tanken på möjligheten att utföra nordostpassagen. Han ansåg, att det från mellersta Asien kommande varma vatten, som de stora sibiriska älfvarna om sommaren föra ut till Ishafvet, måste kunna smälta en stor mängd is och därigenom bilda en öppen, isfri kanal närmast kusten. Enligt hans åsikt borde det därför vara möjligt för en expedition, som under sensommaren och hösten följde denna kanal, att framtränga från Atlanten till Stilla hafvet. Expeditionen skulle därunder fara öfver ett dittills i vetenskapligt afseende fullkomligt okändt haf och således komma i tillfälle att i många hänseenden utvidga kunskapen om vårt jordklots naturbeskaffenhet.

Sedan konung Oscar 2, baron Oskar Dickson i Göteborg och den sibiriske köpmannen Alexander Sibiriakoff tillförsäkrat honom de nödiga penningemedlen, anmodade Nordenskiöld sin följeslagare från sina föregående färder till Spetsbergen, löjtnant Louis Palander, att utvälja ett fartyg och blifva dess befälhafvare under resan. Valet föll på Vega. Detta som barkskepp riggade ångfartyg var ursprungligen byggdt för sälfångst i Ishafvet. Det köptes för expeditionen

och blef så ändradt och inredt, att det med framgång skulle kunna motstå ispressningar och tillika vara en bekväm boning under resan och möjligen inträffande öfvervintring på Ishafvet. Utrustningen verkställdes med all möjlig omtanke och utan att några kostnader sparades.

Efter att hafva blifvit fullt klar för sin långa och svåra färd, lämnade Vega den 22 juni 1878 Karlskrona hamn. Expeditionen bestod af följande personer: professor Nordenskiöld, expeditionens befälhafvare; löjtnant Palander, chef på ångfartyget Vega; d:r Kjellman, botaniker; d:r Stuxberg, zoolog; d:r Almquist, expeditionens läkare, botaniker; löjtnant Brusewitz, underbefälhafvare; italienske löjtnanten Bove, hydrograf[1]; danske löjtnanten Hovgaard, fysiker; finske fänriken, sedermera d:r Nordqvist, tolk och biträdande zoolog, samt 21 man underbefäl och manskap; tillsammans således 30 personer.

Efter att hafva vikit in till Tromsö, ångade Vega ut ur denna hamn den 21 juli, åtföljd af ångbåten Lena, som skulle följa med Vega till Lena älf och sedan ensam gå uppför älfven till staden Jakutsk.

Det närmaste målet för färden var Jugor Scharr, det sund, som skiljer ön Vaigatsch från fastlandet. Dit anlände expeditionen den 30 juli. Så långt man ser, utgöres landet af en låg, skoglös tundra, bevuxen endast af mossor, gräs och arktiska blommor. I sydost synas de jämna, rundade kantlinjerna af Uralbergens nordligaste utlöpare. På södra stranden af Jugor Scharr ligger den lilla byn Chabarova, som utgöres af ett ryskt bönkapell af en mindre ladas storlek och utseende, några små ryss-stugor och samojedtält. Byns befolkning kommer hit om sommaren för att beta sina renhjordar, fiska och idka hvalfångst. Så snart marken blifver snöbetäckt, begifva sig ryssar och samojeder med sina renhjordar inåt landet. Samojederna bo liksom lapparne i tält. De äro småvuxna och fula människor, hafva kläder af renskinn och äro ytterst osnygga.

---

[1] Af de grekiska orden *hydor,* vatten, och *grafein,* skrifva.

Den 1 augusti lyfte alla fartygen ankar. Vega och Lena åtföljdes härifrån af två andra fartyg, som skulle medföra kol för expeditionen till Jenisej-älfvens mynning och återvända därifrån med sibiriska varor till Europa. Gynnade af ett angenämt väder och god vind, voro vi — uppsatsens författare var med på den ryktbara färden — snart ute på det fullkomligt isfria Kariska hafvet. Den 6 augusti anlände Vega till Dicksons hamn, en ypperlig, af en mängd holmar mot stormar och is skyddad hamn utanför Jenisej-älfvens mynning. Under färden dit möttes endast ett smalt bälte af drifisflak, som utan någon svårighet genomträngdes.

Efter fyra dagars vistelse i Dicksons hamn, under hvilken kol intogs från de medföljande fartygen och naturhistoriska utflykter gjordes i omgifningarna, fortsatte Vega och Lena vägen öster ut. Längs största delen af kuststräckan mellan Jenisej och halfön Taimyr ligger en mängd låga klippöar. Dessa erbjuda i sin nakenhet och fattigdom på växter och djur en ytterst tröstlös anblick. Utanför dessa öar ångade Vega och Lena fram genom haf, som aldrig förut plöjts af någon fartygsköl. Is hindrade icke färden; däremot måste fartygen flere gånger stanna för dimma. En sådan tvang expeditionen att vid halfön Taimyr ligga nära fyra dygn för ankar. Tiden användes till allehanda undersökningar, i synnerhet af omgifningens djur- och växtlif. Medan detta i de arktiska länderna är ytterst fattigt, vimlar däremot hafvet af en mängd omväxlande djurformer, hvilka trifvas utmärkt, oaktadt vattnet där alltid har en temperatur under noll grader. Så snart dimman något skingrat sig, lyftes ankaret, och redan den 19 augusti uppnåddes Asiens nordligaste udde, Kap Tscheljuskin. Nu syntes den svåraste delen af färden vara tillryggalagd.

Härifrån ville Nordenskiöld fara rakt åt öster för att taga reda på, om icke något hittills okändt land funnes mellan Taimyr-halfön och Nysibiriska öarna. Denna kurs visade sig dock vara omöjlig: hafvet var öfver allt, utom närmast land, uppfylldt af is. Det återstod således endast att fara längs kusten. Färden fortsattes till Lena älfs myn-

ning, där Vega tog afsked af ångbåten Lena, som begaf sig uppför älfven. Vega ilade nu allena öfver det isfria hafvet med frisk vind i seglen mot sitt mål. Vid den sydligaste af de Nysibiriska öarna möttes tät is, som hindrade de resande att gå i land. Ön är uppfylld af klippor och berg, på det mest fantastiska sätt söndersprängda. Grupper af torn och pelare höja sig öfver den söndersplittrade berggrunden. Äfven fastlandet midt emot är bergigt.

Under de närmast följande dagarna mötte Vega endast obetydlig is. I närheten af Björnöarna, utanför Kolymaälfvens mynning, blef isen åter tätare; men först vid Kap Schelagskoi började den svåraste delen af färden. Ofta spärrades vägen af stora isblock, som stodo på grund. Då måste fartyget taga sats och med full fart ränna mot dessa för att maka dem åt sidan. Det fordrades Vegas styrka för att kunna uthärda sådana stötar. Nätterna hade numera blifvit så mörka, att fartyget till natten måste förtöjas vid något isflak. Äfven om dagen var det ofta tvunget att ligga stilla till följd af dimma och is. Vid Nordkap eller Irkaipij hände det, att vi måste dröja sex dygn. Dessa uppehåll blefvo dock nyttiga för kännedomen om denna kuststräckas natur och folk. Medan Sibiriens nordkust mellan floden Obs mynning och Kap Schelagskoi är öde och folktom, är däremot dess ostligaste del, mellan sistnämnda udde och Berings sund, bebodd af ett folk, som kallas tschuktscher. Desse brukade ofta i sina läderbåtar komma ut till fartyget, eller också gjorde vi, då Vega låg stilla, besök i deras byar.

Den 28 september var den sista dag under sommaren 1878, då Vega kunde röra sig ett stycke framåt. Oaktadt fartyget redan befann sig i närheten af Berings sund och således i ett haf, som hvar sommar och höst befares af amerikanska fångst- och handelsfartyg, gjorde de genom nybildad is fast hopfrusna drifismassorna äfvensom det ringa djupet närmast land hvart framträngande omöjligt. Hade Vega endast en eller ett par dagar tidigare kommit till detta ställe, hade vi troligen redan samma sommar uppnått Stilla hafvet. Nu betäcktes hafvet af is, och expeditionen måste

öfvervintra i närheten af den lilla tschuktsch-byn Jinretlen. Kusten var här mycket enformig. Bakom den vanligen af sand bestående ganska branta strandvallen utbredde sig inåt landet en jämn eller af låga sandhöjder afbruten tundra, som sträckte sig ända till de ett par svenska mil från kusten belägna bergen. Endast mossa, gräs, örter och det bland mossan krypande polarvidet betäckte marken. Ett par grunda laguner voro af strandvallen skilda från hafvet. På själfva strandvallen såg man byarna Pitlekaj och Jinretlen, hvilka båda två bestodo af några få nästan halfklotformiga tschuktsch-tält. Hafvet var åt alla håll, så långt man kunde se, uppfylldt af stora, ofta 10—20 fot ofvan vattenytan uppskjutande isblock. Bakom ett sådant block, som stod på grund på 5—6 famnars djup, förtöjdes Vega.

Sedan man icke längre kunde göra sig något hopp om att under denna höst komma fram till Stilla hafvet, började fartyget ställas i ordning för öfvervintringen. Däcket öfvertäcktes af ett sex tum tjockt snölager, hvarpå ett taklikt tält uppspändes mellan masterna och relingen. Fyra kaminer uppställdes under däck i olika delar af fartyget.

Till bränsle användes dels stenkol, dels drifved, som i stor mängd fanns på stränderna. Sålunda kunde vi alltid under däck bibehålla vanlig rumtemperatur.

Så snart den nya isen fått tillräcklig tjocklek, sågades däraf block, och af dessa uppfördes på stranden ett hus, där de magnetiska och meteorologiska iakttagelserna anställdes. Här turade expeditionens deltagare att dag och natt göra vakt. För att man icke i mörker och yrväder skulle förlora vägen mellan fartyget och observatoriet, spändes mellan dem en af isstolpar understödd lina, vid hvilken man kunde hålla sig. Ett par gånger hände likväl, att medlemmar af expeditionen med några timmars kringströfvande bland isrammel och snö fingo plikta för, att de trott sig kunna hitta fram utan tillhjälp af linan.

Sedan alla förberedelser voro förda till slut, började det regelbundna och helt enformiga, men likväl icke oangenäma vinterlifvet. Man steg upp kl. $^1/_2$8, åt frukost och gick därpå

vanligtvis ut för att hämta frisk luft på däcket eller, om vädret var vackert, på land. Undersökningar af samlingar, nedskrifning af iakttagelser, läsning m. m. upptogo större delen af dagen. Efter kvällsvarden, som intogs kl. $^1/_2$8, fördrefs tiden med samspråk, läsning, kort- eller schackspel. Kl. 10 gick hvar och en till sin hytt för att antingen läsa ännu en stund eller gå till sängs.

En omväxling i detta enformiga lif utgjorde de utflykter, som icke sällan företogos till omgifningarna. Genom dessa utflykter, som ibland utsträcktes ganska långt och räckte flere dagar, lärde de resande känna landets natur och de tschuktscher, som bebodde det. Ofta företogos jaktfärder. Om vintern fick man harar och snöripor, om våren i synnerhet en mängd simfåglar, såsom ejdrar, alkor och gäss af flere slag. Isbjörnar sågos icke under öfvervintringen; men väl hade några blifvit skjutna på sommaren under färden längs Asiens nordkust.

Emedan vinterkvarteret låg endast obetydligt norr om polcirkeln, hade vi icke att utstå någon lång arktisk natt. Däremot var vädret under största delen af vintern ganska obehagligt. Blåst och yrväder hörde till ordningen för dagen. Under januari och februari var medeltemperaturen — 25° Celsius. Den lägsta temperaturen, 46° kallt, inträffade i slutet af januari. Tack vare den omsorgsfulla utrustningen, den lämpliga födan och det dagliga regelbundna arbetet ute i det fria, var hälsotillståndet utmärkt. Intet fall af skörbjugg, denna fruktansvärda sjukdom, som under de flesta öfvervintrande expeditioner på Ishafvet skördat så många offer, visade sig under Vegaexpeditionen.

Våren var mycket kall. Stora skaror af sjöfåglar anlände likväl redan i medlet af maj och uppehöllo sig vid de råkar i isen, som äfven under vintern ofta bildade sig ett stycke utanför Vegas vinterkvarter. Oaktadt solen från den 31 maj icke mera gick ned, märktes knappast någon minskning i snöns och isens mängd. Först i slutet af juni tog snösmältningen fart. Flodvatten började samla sig på isen, och stora mörka fläckar af bar mark visade sig på land.

Ej förrän i början af juli blef marken nästan helt och hållet snöfri. Samtidigt började det uppstå vakar och öppningar i isen.

Efter ett par dagars sydlig storm skildes isen slutligen åt den 18 juli, maskinen eldades upp, och inom kort var Vega åter i gång efter sin nio månader och tjugu dagar långa ofrivilliga hvila. Söndagen den 20 juli passerade vi under kanonsalut och med flaggprydda toppar Asiens östligaste udde, Ostkap. *Nordostpassagen var nu fullbordad.* Efter ett par korta uppehåll på båda sidorna om Berings sund och på Beringsön fortsattes färden hemåt öfver Japan, Honkong, Labuan, Singapore, Ceylon, Aden, Suez, Neapel, Lissabon och Köpenhamn till Stockholm. Hela hemfärden var ett triumftåg, hvars like ännu aldrig blifvit skådad. Öfver allt mottogs expeditionen med fester och ärebetygelser; men mest storartadt var mottagandet i Stockholm, dit Vega ångade in om aftonen den 24 april 1880. Adolf Erik Nordenskiöld hade i spetsen för en svensk expedition lyckats utföra ett verk, hvarpå de största sjöfarande nationer under århundraden förgäfves försökt sina krafter. Därför hälsades han och hans män med jubel af det svenska folket.

O. Nordqvist.

Svenskarne i Amerika.

Hvar finner man svenskarne i Amerika? Numera torde de finnas inom alla Unionens stater. Att man i den nordligaste af de Förenta staterna, i Maine, där sköldmärket är en nordisk tall, vid hvilkens fot en älg hvilar, där vintertiden den hvita snön mjukt och lätt, liksom söderns hvita bomull, faller på de evigt gröna granarnas kvistar, där graniten spränges i väldiga block ur bergen, där yxan och spettet i de milslånga skogarna måste bryta väg för plogen — att man i detta land, som på norra Spaniens eller södra Frankrikes breddgrad företer sitt eget allvarsamma luftstreck, finner ett svenskt

nybygge, New Sweden, som räknar 1,200 själar, detta synes föga underligt. Det är ju i många afseenden blott liksom att flytta sina bopålar från Sverige på den ena sidan Atlanten till Sverige på den andra.

Men äfven där nere i den yttersta södern, i Amerikas Italien, där vinden är fylld af den kvalmiga vällukten från magnoliornas snöhvita kalkar, där söderns granna fågel skrikande flaxar mellan palmernas kronor, där alligatorerna gassa sig i den af solen genombakade sanden vid flodernas stränder, där skogarna, klädda i den spanska mossans vajande fransar, ljuda af kardinalens och härmfågelns underliga toner; på denna af korallref omgärdade och af muskiter och sandloppor tyranniserade halfö, som bär namnet Florida, möter man äfven svenskar, och där finnes åtminstone ett mera kändt svenskt nybygge. Svenska händer, valkade af hemlandets vinterkyla och stränga arbete, plocka där försiktigt ned i de stora korgarna guldgula oranger, hvilka jämsides med de ljuft doftande blommorna lysa mellan apelsinträdens gröna, glänsande bladkransar.

Och under Texasherdens bredskyggiga hatt blickar stundom ur ett brunbrändt ansikte ett par ljusblå, trovärdiga svenska ögon, och samme man, som fordom lät den styfva tagelsnärten bearbeta sina tröga köroxars tjocka hud, svänger nu med ridderlig åtbörd den smidiga Texaspiskans ofantliga snärt. Och i Pennsylvanien, där man ur jordens innanmäte hämtar ånghästens bränsle, är det mångenstädes en landsman, som, sotig i ansiktet och med sin lilla brinnande lampa i hatten, kommer ut ur underjordens schakter, med handen öfver ögonen skuggande sig mot dagsljuset för att se, hvarifrån de främmande röster härleda sig, som tala hans gamla, välkända modersmål. Och i Montanas aflägsna obygder, där svafvelkällorna koka och där den dolda elden, snart sagdt inför den resandes ögon, förvandlar gråa berg af lera till berg af terracotta i varm rödbrun färg, träffar man landsmän bland de vilda järnvägsarbetarne. Landsmän möter man ock i Kaliforniens trädgårdar, i koppargrufvorna vid Öfre sjön, i Wisconsins timmerskogar, i Nya Englands

fabriker, att icke tala om Chicagos, New Yorks och andra stora städers växlande yrken, handens så väl som tankens; ja, svenskar saknas icke alldeles i skuggan af Unionens Capitolium, i Washingtons stundom mindre väl vädrade ämbetslokaler, lika litet som i den friska brisen där uppe bland guldsökarne i Colorados snöhöljda alper.

Guld! Ja, detta söka naturligtvis alla i den Nya världen — såsom man gör det i den gamla. Men det är dock lyckligtvis ett fåtal, som, smittadt af guldfebern i ordets vanliga mening, med rep om lifvet och hacka på axeln, går ut att i bergsskrefvorna leta efter den glimmande metallen. De flesta söka ett annat slags guld, genom hvilket lyckan — för så vidt hon kan köpas — säkrare förvärfvas, genom hvilket familjen säkrare uppbygges och samhällets odling med mera visshet främjas, nämligen skördarnas guld. Därför bör man dess bättre söka våra landsmän i de åkerbrukande staterna: i Illinois, i Iowa, på Kansas' och Nebraskas omätliga prärier eller bland Minnesotas tusen sjöar.

* * *

Af Förenta staternas folkräkning 1890 ses ordningen mellan de stater, som hysa ett större antal svenskfödda. Främst kom Minnesota, där *de i Sverige föddas* antal steg till 100,000. Närmast i ordningen stod Illinois med 86,500. Mellan 30,000 och 27,000 hade hvar och en af staterna Iowa, Nebraska, New York och Michigan. 20,000 till 18,000 funnos i Wisconsin, Pennsylvanien och Massachusetts. Kansas räknade 17,000. Mellan 11,000 och 10,000 voro bosatta i hvar och en af staterna Kalifornien, Connecticut, Colorado och Washington. 7,500 och 6,000 träffades i Syd-Dakota och Utah, mormonstaten. Nord-Dakota och Missouri hade hvartdera 5,500. Och så gick det med sjunkande siffror ända ned till talen 70, 60, 50 i Väst-Virginien, Syd-Carolina och Nord-Carolina.

Summan af de år 1890 i Förenta staterna lefvande svenskar, *som voro födda i Sverige*, steg till *478,000*. Det

långt öfvervägande antalet, 336,000, var samladt i de norra centralstaterna. De södra staterna vid Atlanten hade ej mer än sammanlagdt 1,800.

Huru stort det samfälda antalet af den i Unionen bosatta svensktalande befolkningen — d. v. s. antalet både af svenska invandrare och af svenskar födda i Unionen — var år 1890, kan i det ögonblick, då detta skrifves (oktober 1893), ej uppgifvas. Af sakkunnige anses det icke öfverstiga en million.

Förenta staternas folkmängd var år 1890 62½ millioner. Af dessa voro 9,250,000 födda utom Unionen. Främst stodo tyskarne, 2,800,000. Sedan kommo de, som voro födda på Irland, i Canada, i England. Femte rummet intogs af de svenskfödda, 478,000. I Norge födda voro 323,000, i Danmark 132,000.

I Wisconsin, Minnesota, Nord- och Syd-Dakota voro de svenskfödda till antalet underlägsna de norskfödda.

Svenskarnes hufvudstad är Chicago. Där funnos i Sverige födda 43,000. I städerna Minneapolis och St. Paul i Minnesota var deras antal 19,400 och 11,800. I Brooklyn och New York funnos hopräknade 16,400. I Saltsjöstaden, mormonernas hufvudstad, funnos 1,300 svenskar, i San Francisco 3,600. Endast i staden Milwaukee i Wisconsin voro norrmännen talrikare än svenskarne.

Intet af namnen på de härad (counties), i hvilka svenskarne äro bosatta, är klädt i svenska kläder. Detta är däremot så mycket vanligare i fråga om de särskilda svenska orterna och församlingarna; dem hafva invandrarne haft frihet att själfva uppkalla. Man har genast velat i själfva namnet på sitt nybygge bevara en erinran af Sverige och ett minne för barn och barnbarn af det gamla landet, från hvilket man skiljes genom ändlösa landsträckor och en brusande ocean.

Hur egendomligt främmande och dock tillika välbekant klinga icke ute i de yngsta af alla unga bygder våra gamla minnesrika stadsnamn *Stockholm*, *Uppsala*, *Kalmar*, *Falun*, *Vänersborg* — här namn på små byar — eller de äkta

landtliga *Norunga, Sillerud, Fryksände, Lekvattnet, Karlslund, Kristdala!* Hur sällsam förefaller ej sammanställningen af bibelns fridfulla *Mamrelund, Jordan, Zion, Bethanien* med de svenska konungaätterna *Vasa* och *Bernadotte*, alla jämsides med de stolta *Skandia, Svea, East* och *West Sveadahl!* — det sista mycket ordentligt och aristokratiskt stafvadt med h och för öfrigt genom sitt »east» och »west» ett barn af nybyggarnes egendomliga blandspråk, som man finner ännu mera utpräglatdt i *Swedelund* och förmodligen äfven i *Marine stad.* På ren engelska förkunnas däremot inför hela världen det svenska ursprunget i sådana namn som *Swede Home, Swedes Grove, New Sweden, West Sweden* o. s. v. Likartadt är förhållandet i alla andra stater, där svenskarne slagit sig ned.

* *
*

Lättja straffades enligt Drakos lagar med döden. I Amerika skipar lifvet själf samma stränga rättvisa som den atenske lagstiftaren. Straffet nalkas dock icke med öfverhetens svärd i sin hand. Tyst smyger det sig till offrets sida och hviskar med bleka läppar i dess öra de gamla, välbekanta orden: »Den där icke vill arbeta, han skall icke heller äta.»

»Plats? Ja, nog har man erbjudit mig platser, men bara sådana, där man måste smörja ned sig och se ut som den värsta arbetare. Dem betackar jag mig för.»

Detta svar gafs af en ung svensk, hvilken af bildningens målsmän var i laga ordning förklarad »mogen», förmodligen ej blott att idka akademiska studier, utan ock att begynna lifvet på egen hand. Nu skulle han på ingeniörsbanan söka sig framtid i Amerika. Hvilken vet, huru det har gått för honom? Så mycket är väl säkert, att han fått lära sig, att man icke i Nya världen åt den, som bär spår af ärligt arbete, gifver biordet »den värste», utan snarare »den bäste».

Det duger ej för invandraren att på andra sidan oceanen söka fortsätta förnämt eller tarfligt dagdrifveri. Det

duger ej att vara rädd om kläderna och om hudens mjällhet, att ej vilja stå som simpel karl i en mekanisk verkstad, äfven om man i hufvudet och på fickan bär vittnesbörd om att höra till skolbildadt folk. Det duger inte att försmå grufarbetarens hacka, därför att man tror sig kallad till musikdirektör. Det duger icke att vägra gräfva diken, därför att man hellre vill blifva kusk. Och när man en gång tagit sitt förnuft till fånga och bekvämat sig att gräfva, duger det ej att med det gamla landets säflighet stå och titta på spaden en halftimme, innan man spottar i näfven och tar tag.

Nej, Amerika har brådtom. Arbeta måste man och arbeta fort. »En visste inte riktigt, hvad arbete var, innan en kom till Amerika», är ett ord, som man ofta hör uttalas af den svensk-amerikanske arbetaren. Man måste också arbeta *mera* i Amerika än i Sverige. Det vill säga: med mera kraft, mera fart, mera förstånd, äfven om man måhända arbetar färre timmar om dagen. Så måste därtill en arbetare i Amerika vara nykter, punktlig och ordhållig.

Men då går också arbetet med fröjd, mera uträttas. Man har här genast *ett* af de skäl, för hvilka arbetslönen kan ställas högre än i Sverige.

* * *

Det är sannolikt, att den skandinaviska befolkningen kommer att spela en betydande roll i Amerikas historia. Skandinaverna hafva många goda egenskaper, och frändskapen skall göra deras sammansmältning med anglosachsarne lätt.

Efter E. Beckman och Förenta Staternas officiella statistik.

Louis de Geer.

Jag tror, att förståndet hos de flesta utvecklas tidigare, än man i allmänhet tror. Redan barnet drager förvånande

säkra slutsatser om både personer och annat, som kommer inom dess synkrets, och inga misstag äro vanligare, än att gammalt folk gör sig besvär att i berättelser och förklaringar ställa sig på hvad de tro vara barnets nivå, som stundom är högre än deras egen. Man kan se, huru barn alldeles icke äro roade af pjollriga barnböcker, utan endast af sådana, som med nöje kunna läsas äfven af fullvuxna. Ännu mera plägar man underskatta den något mera uppväxte ynglingens tankeförmåga. Så vidt jag kan erinra mig, hade jag vid fjorton och femton års ålder ungefär lika stor skärpa i omdömet som i senare år, fastän naturligtvis bristande erfarenhet och kunskap om fakta begränsade dess omfattning.

* * *

Den viktigaste invändning, som kan göras mot ett bondevälde, är, att där kunna saknas nödiga insikter hos de styrande; men mot de svenska bönderna äger denna invändning mindre giltighet än annanstädes. De hafva i allmänhet så goda hufvud och så lefvande intressen, att de, efter att hafva bevistat några riksdagar, i politisk klokhet kunna mäta sig med de flesta högre bildade. Farorna för anarkism, kommunism och socialism, så hotande för många andra stater, hafva i våra bönder den säkraste motvikt.

* * *

Öfverlägsna andar, utrustade med en oböjlig kraft, eller, hvad man kallar, store män äro oumbärliga vid stora faror och brytningar, då en hastig verksamhet är af nöden. Men under lugna tider och i ett land med en fri statsförfattning kunna de store männen till och med vara af en tvifvelaktig nytta. Äfven de kunna misstaga sig, och de äro lättast därför utsatta, om de skola ingripa i detaljer, hvilka icke kunna till hela sin vidd eller till sina verkningar bedömas af en enda lika säkert som af den stora allmänheten själf, hvilken känner dessa verkningar. Individerna betyda i det hela

ganska litet, och om deras ingripande är för kraftigt, förvirras ofta hela utvecklingen. Jag har en stark tro på den fria, naturliga utvecklingen och hyllar den grundsatsen, att man i allmänhet bör så litet som möjligt styra med tvång och tryck.

* * *

Man kan icke lägga nog vikt på, i synnerhet för en statsman, att han icke kommer i en ekonomiskt beroende ställning. Det är svårt att vara fullkomligt själfständig, om man har ruinen framför sig, därest man icke får behålla sin plats eller kan utverka åt sig ett annat jämförligt lefvebröd. Rika statsmän hafva i detta afseende en stor fördel framför de fattiga, att den fattige måste hafva kraft att alltid lefva efter sina tillgångar, om han skall känna sig stå på säker botten. Det är icke lätt att säga nej till den, af hvilken man mottagit välgärningar.

* * *

Snart sagdt vid alla statens läroverk råder en benägenhet att ständigt skärpa fordringarna på kunskapsmåtten för examina. Man stödjer detta därpå, att det är önskligt att minska tilloppet af studerande, som i alla fall är så stort, att man ganska väl kan rata alla, som ej förmå förvärfva sig högre kunskaper. Detta skäl kunde äga sin vikt, om man vore säker att finna de bästa ämnena bland dem, som eröfra de bästa lärdomsbetygen. Men sådant är ej förhållandet. Den högsta dugligheten beror mera af förståndet än af minnet, och förståndet snarare förslöas än skärpes af att hållas alltför länge vid en uteslutande receptiv sysselsättning med böcker, utan själfständig verksamhet. För dem, som hafva så goda fattningsgåfvor, att de vid jämförelsevis unga år kunna uppfylla de skärpta fordringarna, äro dessa visserligen nyttiga, ehuru äfven för dem de studier äro mest fruktbringande, som idkas *efter* examina. Men man må icke tro, att svårare examina afskräcka alla dem, som hafva svårt för att genomgå dem. Dessa äro oftast de ihärdigaste; men de

behöfva så lång tid, innan de blifva färdiga, att de sedan äro för gamla för att blifva så dugliga, som de eljest kunnat blifva. Antalet af dem, som uteslutande ägna sig åt självsarbeten, är redan större, än att samhället kan bereda plats åt dem alla, och hotar att öfverskrida det antal, som vårt land icke kan umbära för kroppsarbeten. Botemedlet för en lärd öfverbefolkning är en af vår tids frågor, som för hvarje studerande har omedelbar vikt. Denna fråga får ej lösas så, att de, som vilja lära, skola därifrån afstå, utan hellre på det sättet, att alla, äfven de lärde, i någon mån deltaga i kroppsarbetet. Man inser redan nödvändigheten af kroppsöfningar till bibehållande af kroppens och själens hälsa. Men förr eller senare måste nog ännu ett steg tagas — från sporten och idrotterna till det produktiva arbetet. I främsta rummet torde enhvar småningom nödgas lära sig att mera än hittills hjälpa sig själf utan biträde af tjänare; och för de flesta skulle sannolikt också kunna finnas något slags nyttigt arbete, som icke i sig själf föreföllе dem afskräckande, om de icke blygdes att därmed förtjäna en del af sitt uppehälle. Det borde tvärt om räknas lika mycket till heder för den bildade att arbeta med sina händer, som det hedrar vår tids kroppsarbetare, om han söker kunskaper och bildning.

* * *

Jag är glad åt att hafva kunnat ända till ålderdomen vidhålla mina liberala tänkesätt, ehuru de varit satta på ett hårdt prof genom de faror, som demokratiens hejdlösa framfart på senare tider i åtskilliga länder framkallat och som på många håll verkat till en reaktion. De gamla konservativa krafternas reaktion är likväl ej den största faran, som i vår tid hotar den personliga friheten. Denna är af helt andra krafter nu strängare kufvad än någonsin förut under detta århundrade. Men det är ej längre lagligt erkända myndigheter, som utöfva despotism, utan detta sker af slutna föreningar, som bildas inom självfva massorna. Inom det ekonomiska området är den förra verksamheten nästan tillintetgjord.

Allting tillverkas genom stora bolag med hopade kapital i så stor skala, att den enskilde betyder nästan intet; och dessa stora bolag förena sig ytterligare med hvarandra i *ringar*, som monopolisera hela tillverkningen. Men det är icke ensamt arbetsgifvarne, som förfara så. Arbetarne å sin sida sluta sig tillsamman i fackföreningar, som syfta till att hindra hvar skymt af fritt aftal. Alla skola blindt lyda det gemensamma kommandot.

* * *

Anspråken af den allt kapital saknande arbetsklassen och dess självvalda ledare kunna omöjligen hastigt och omedelbart tillfredsställas; men ännu omöjligare är att helt och hållet undertrycka dem, ty de äro till en stor del befogade. Jag har på nära håll sett, både i stad och på landet, mången stark och duglig arbetare, som flitigt arbetar fulla tolf timmar snart sagdt årets alla arbetsdagar och nekar sig alla förströelser och all komfort, men likväl endast med yttersta svårighet kan lifnära sig och en mindre familj; och om några dagars sjukdom inträffar, står nöden för dörren. Detta kan hvarken vara rätt eller bära sig i längden. Den viktigaste fråga, vår statskonst har att lösa, är förbättrandet af arbetsklassens villkor.

* * *

Vid en öfverblick öfver hela mitt förflutna lif kan jag icke annat än vara djupt tacksam för den snart sagdt oafbrutna välgång, som varit mig beskärd. För en man med icke större egenskaper än mina har min bana varit lysande. Mina framgångar tillskrifver jag förnämligast den omständigheten, att jag från ungdomen måst lita på mig själf och af naturen fått ett praktiskt förstånd samt att man hyst förtroende till redligheten af min karakter. Sanningen af Kristi ord, att de saktmodige skola besitta jorden, har ock i sin mån blifvit bekräftad på mig, ty mitt sinnelag har varit fogligt och ödmjukt.

L. de Geer.

Sveriges uppgift.

Historien säger oss tydligt, att det ej var åt oss svenskar, som den väl ärorika, men i själfva verket hårda och vådliga bestämmelsen beskärdes att till civilisationens spridande utåt vara organ för den kraft, genom hvilken civilisationen tvingar den råa vildheten till underdånighet och lydnad. Men därför hafva vi icke förlorat vår betydelse för mänsklighetens historia och civilisationens framtida tillväxt. Civilisationens ändamål är nämligen ej välde och allt det lysande yttre, hvarmed detta vanligen omgifver sig, utan den förädlingsakt, genom hvilken det innersta i mänskligheten, det verkligt heliga, blifver uppenbart och öfver samhället utsprider sanningens, rättvisans och kärlekens himmelska glans. Detta samfundslifvets väsentliga inre kalla vi kultur. Hvari igenkänna vi då den kallelse att tjäna kulturens sak, hvilken det svenska folket af Försynen mottagit? Vi svara: i Sveriges historia. Det väsentliga i Sveriges historia ligger nämligen ej i de lysande krigsbedrifterna eller i de lyckliga eröfringsföretagen, och det kan således ej heller anses hafva gått förloradt genom nederlagen och förlusterna. Det finnes något i denna historia, som är upphöjdt öfver lyckans skiften och ej kunnat tillintetgöras af de starka omväxlingarna i det yttre: en högre kraft, som, oaktadt ödets hot och lyckans frestelser, dock bevarat tänkesättets innersta och skyddat våra för dettas utveckling gynnande samhällsformer. Detta den svenska historiens väsentliga inre har framträdt i handlingar, genom hvilka Sverige visat sig såsom en värdig medlem af det europeiska statsförbundet och såsom en kraftfull deltagare i den vård af mänsklighetens och kulturens högre intressen, hvilken utgör detta statsförbunds högsta och egentliga ändamål.

Efter I. Hvasser.

Använd litteratur.

Annerstedt, C., Fosterlandets betydelse.
Ett föredrag i försvarsfrågan i *Fyris*. 1891: n. 28.
Andersson, Gunnar, Ett och annat om Skandinaviens natur och växtvärld.
Artikeln skrifven för *En bok om Sverige*.
Linné, Om det svenska klimatet.
Lyckönskningsskrifvelse till **C. Renmarck** i hans disputation *De præstantia orbis Sviogothicæ*. Præs. **P. Ekerman.** 1*. Upsaliæ 1747. 4:o.
Arndt, E. M., Solljus i Sverige.
Sveriges karakteristik. Strängnäs 1834. (Ur *Einleitung zur historischen Karakterschilderungen*).
Rydqvist, J. E., Den nordiska naturen.
Framfarna dagars vittra idrotter i jämförelse med samtidens. Stockholm 1828.
Agardh, C. A., Sverige ett skogsland.
Försök till en statsekonomisk statistik öfver Sverige. Del. 3. Karlstad 1857.
Schröder, G., Inne i den svenska skogen.
Minnen af mitt jägarlif. Stockholm 1889.
Svenonius, F., Sveriges jöklar.
I *Svenska Turistföreningens årsskrift*. 1—3. Uppsala 1890.
O., Vår i fjällmarken.
Från skogar och hagar. Frilufts- och jagtstycken. Samlade af **P. Waldmann.** Stockholm 1892.
Svenonius, F., Harspränget och Stora sjöfallet.
Stora sjöfallet i *Turistföreningens årsskrift*. 1889.
Björling, J. A., En bestigning af Kebnekaisse.
Svenska Turistföreningens årsskrift. 1890.
O. V., Midvintersolen i Lappland.
Vårt Land. 1891: n. 9.
Norrland. { **Sturzen-Becker, O. P.**, *Over Sundet*. Köbenhavn 1864.
Svenonius, F., Efter särskilda bidrag till *En bok om Sverige*. }
Qvanten, Aurora Magdalena von, Norrlands älfvar.
Fria ord. Stockholm 1878.
Nordlander, J., Säterlif i Ångermanland.
Fäbodsväsendet i Ångermanland i *Nyare bidrag till kännedom af de svenska landsmålen och svenskt folklif*. 5: 3. Stockholm 1885.
Fröding, G., Vallarelåt.
Guitarr och dragharmonika. Stockholm 1891.
Levertin, O., Från Jämtlands berg.
Från luftorterna i Jämtland i *Dagens Nyheter*. 1890: n. 7813. B.
Vidmark, P. H., Helsingland.
Beskrifning öfver provinsen Helsingland. 1, 2. Upsala 1860. Gefle 1849.

Bergman, J. M., Dalarne.
Beskrifning om Dalarne. 1*. Falun 1822.
Säve, C., Dalallmogen.
Några upplysningar om Dalmålet och Dalallmogens folklynne. Tidskrift för litteratur. 1852. Uppsala.
Meltzer, H., En dalkarl.
En dalkarl i *Smaabilleder fra Folkelivet.* Kristiania 1862.

Uppland.
- **Salvius**, L., Uppland för 150 år sedan.
  Beskrifning öfver Sveriget. 1*. *Upland.* Stockholm 1741.
- **Bergstrand**, C. E., Uppland i våra dagar.
  Artikeln skrifven för *En bok om Sverige.*

Bergman, C. J., Sjöledes till Uppsala.
Upsala och dess nejder. 1, 2. Jönköping 1842, 43.
Nyblom, C. R., Uppsala domkyrka.
Artikeln skrifven för *En bok om Sverige.*
Bahr, J. F., Från Östersjön in till Stockholm.
Stockholm. Handbok för resande. Stockholm 1841.
Fischerström, J., En Stockholmsscen för öfver 100 år sedan.
Utkast til en beskrifning om Mälaren. Stockholm 1785.

Stockholm.
- **Roth**, F., Stockholm, sedt med en finnes ögon.
  Stockholm i **P. Nordman**, *Land och folk.* Helsingfors 1886.
- **Ljunggren**, G, Stockholm, sedt med en sydsvensks ögon.
  Bellman och Fredmans epistlar. Lund 1867.

Sturzen-Becker, O. P., Stockholms slott.
Over Sundet. Köbenhavn 1863.
Wirsén, C. D. af, I Riddarholmskyrkan.
I lifvets vår. Stockholm 1888.
Eichhorn, C., Drottningholm.
Svenska studier. Stockholm 1869.

Södermanland.
- **Indebetou**, H. O., *Södermanlands minnen.* Häft. 1. Stockholm 1877.
- **Sidenbladh**, E., *Några ord till upplysning om bladet Tärna i Sveriges geologiska undersökning.* Stockholm 1867.

Gripsholm.
- **Nordensvan**, G., *Gripsholm.* Stockholm 1880.
- **Upmark**, G., *Gripsholms slott* i *Nordisk tidskrift.* 1887.

Eneroth, O., Vid Mälarens strand.
Dikter och smärre prosaiska stycken. Stockholm 1881.
Gustafsson, G., Eskilstuna.
Sveriges Sheffield i *Vårt Land.* 1892: n. 145, 147, 158.
Bergstrand, C. E., Västmanland och Salabygden.
Artikeln skrifven för *En bok om Sverige.*

Nerke.
- **Roth**, M., Artikeln skrifven för *En bok om Sverige.*
- **Törneros**, A., *Bref och dagboksanteckningar.* Ny upplaga. Stockholm 1891.

Vermland.
- **Schröder**, G., *Vermland* i *Svenska Turistföreningens årsskrift.* 1892.
- **Björkman**, C., Filipstads bergslag.
  Beskrifning öfver Vermland. 1*. Karlstad 1842.

Melander, R., Fryksdalen.
En Vermlandsfärd i *Nya Dagligt Allehanda.* 1892: n. 300 (B). *Extrablad.*
Schröder, G., Ett par vermländska björnjägare.
Minnen från skogarne. Stockholm 1888.

Lundgren, O., Dalslands kanal.
Genom Sveriges vackraste farled i *Svenska Turistföreningens årsskrift*. 1892.
Bondeson, A., En gammal afskedad soldat på Dal.
Historiegubbar på Dal. Stockholm 1886.
Retzius, G., Från Bohusläns kust.
En vinterfärd i Bohusläns skärgård i *Aftonbladet*. 1892: n. 6, 22, 24.
Göteborg.
Sturzen-Becker, O. P., *När och fjerran*, Stockholm 1861.
Bellander, G., *Illustrerad vägvisare för Göteborg*. Göteborg 1891.
Andersen, H. C., Kinnekulle.
I Sverige. Stockholm 1851.
Ödman, N. P., Falbygden.
Studentminnen och resebilder. Ny samling. Stockholm 1891.
Trollhättan. Artikeln skrifven efter flere författare för *En bok om Sverige*.
Ödman, N. P., Från en kyrkogård i Västergötland. *Studentminnen och resebilder. Ny samling*. Stockholm 1891.
Bondeson, A., Halland.
Halland i *Vårt Land. En skildring i ord och bild*. Stockholm 1888.
Skåne.
Kurck, A., **Wieselgren, H.**, *Skånska Folkdrägter, tecknade af O. Wallgren. Text af* **Arvid Kurck**. Stockholm 1872.
Sturzen-Becker, O. P., Helsingborg och Öresund, Lund och Malmö.
Helsingborg och dess nejder. Samlingar och utkast af **Orvar Odd**. Helsingborg 1851.
Bååth-Holmberg, Cecilia, Beckaskog.
Carl XV, en lifsbild. Stockholm 1890.
Lovén, N., En rysk krigsfånge i en skånsk prästgård i början af 1800-talet.
Folklifvet i Skytts härad. Lund 1868.
Sturzen-Becker, O. P., Bleking.
Orvar Odd, *Följetongen på jernväg*. Häft 1. Helsingborg 1856.
Småland.
Wieselgren, P., *Ny Smålands beskrifning öfver Vexiö stift*. 1—3. Vexiö och Lund 1844—46. *Bihang*. Jönköping 1847.
Agardh, C. A., *Försök till en statsekonomisk statistik öfver Sverige*. Del. 1. Karlstad 1852.
Passarge, L., *Schweden, Wisby und Kopenhagen*. Leipzig 1867.
Bismarck, Otto von, Grefve Otto von Bismarck i Småland. Bref.
Bismarcksbriefe. Bielefeld und Leipzig 1870.
Eichhorn, C., Kalmar slott.
Kalmar slott i *Svenska fornminnesföreningens tidskrift*. 4. 1878—80.
Törneros, A., I Ydre.
Bref och dagboksanteckningar. Ny upplaga. Stockholm 1891.
Vättern.
Agardh, C. A., *Försök till en statsekonomisk statistik öfver Sverige*. Del. 1.
Franzén, F. M., *Svante Sture eller Mötet på Alvastra*. Skaldestycken. 3. Örebro 1828.
Agardh, C. A., Göta kanal.
Försök till en statsekonomisk statistik öfver Sverige. Del. 1.
Gustafsson, G., Norrköping.
Sveriges Manchester i *Vårt Land*. 1892: n. 284, 288: A, 301, 304.

Öland och Borgholms slott. | **Hildebrand, H.**, *Svenska Turistföreningens årsskrift.* 1891.
Kullberg, K. A. af, *Ur Karl af Kullbergs portfölj. Efterlemnade papper, berättelser och humoresker i urval utgifna af* **A. Ahnfelt.** Stockholm 1879.

Gellerstedt, A. T., På Alfvaren.
Dikter. Ny samling. Stockholm 1881.

Bergman, C. J., Gotlands folk.
Gotländska skildringar och minnen. Visby 1882.

Visby. Ur *Litografiskt Allehanda.* 4:e årg. Stockholm 1864.

Säve, P. M. A., Gotländska säljakten.
Skäljagten på Gotland i *Läsning för folket.* 1867.

Carlheim-Gyllensköld, V., På isen öfver Ålands haf.
En promenad öfver Ålands haf i *Aftonbladet* 1893: n. 68.

2.

Svedelius, V. E., Kulturen i Sverige.
Studier i Sveriges statskunskap. Del. 1. Uppsala 1875.

Adam från Bremen om Sverige under hedendomen.
Mag. Adami *Gesta Hammaburgensis ecclesiæ Pontificum* i *Monumenta Germaniæ historica. Ed.* **Pertz.** Tomus VIII. Hannoveræ 1846.

Hildebrand, H., Från den bortdöende hednatiden.
Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring. 1: 1. Stockholm 1879.

Hjärne, H., Sveriges gamla lagar.
Skandinavisk laghistoria i *Svensk tidskrift.* 1876.

Wieselgren, H., Den heliga Birgitta.
Stockholms Dagblad. 1891: n. 272.

Petri, Olaus, Engelbrekt och rikets råd i Vadstena 1434.
Olai Petri Svenska krönika. Utgifven af **G. E. Klemming.** Stockholm 1860.

Uppsala universitet. | **Warburg, K.**, *Jubelfesten i Uppsala* i *Nornan. Svensk kalender* för 1878. Stockholm 1877.
Sundberg, A. N., *Jakob Ulfsson, Svea rikes ärkebiskop 1470—1515* i *Upsala universitets årsskrift. Festskrifter* 1877. 2.

Allen, C. F., Bondefreder.
De tre nordiske rigers historie 1497—1536. Del. 1. Köbenhavn. 1864.

Svedelius, V. E., Gustaf Vasa.
Till Gustaf Vasas minne. Tal vid Utmeland i Mora den 2 September 1860. Falun 1860.

Schück, H., Olaus Petri.
Olaus Petri. Ett hundraårsminne. Stockholm 1893.

Svart, Peder, Daljunkarens uppror.
Gustaf I:s krönika. Utgifven af **G. E. Klemming.** Stockholm 1860.

Ahlqvist, A. G., Erik 14.
Konung Erik XI V:s fängelse och död. Stockholm 1868.

Hagström, K. A., Biskop Peders fråga.
Vårt land. 1893: n. 138.

Geijer, E. G., Karl 9.
Samlade Skrifter. Senare afdeln. Band. 3. *Svenska Folkets historia.* Del. 2. Stockholm 1852.

Veibull, M., Gustaf Adolf.
Gustaf II Adolf, en minnesbild. Lund 1883.
Petri, Olaus, Ingen ringa konst att vara en rätt krigsman.
Olai Petri Svenska krönika. Utgifven af **C. E. Klemming.** Stockholm 1860.
Gustaf 2 Adolfs omdöme om den svenske soldaten.
Gustaf Adolf om den svenske soldaten i *Svensk historisk tidskrift.* 1892.
Gustaf 2 Adolf, Bref till rikskansleren Axel Oxenstierna.
Gustaf II Adolfs Skrifter. Utgifna af **C. G. Styffe.** Stockholm 1861.
Mankell, J., Om slaget vid Leipzig 1831.
Berättelser om Svenska historiens märkvärdigaste fältslag. Stockholm 1857—59.
Freytag, G., Gustaf Adolf och de tyska protestanterne.
Bilder aus der deutschen Vergangenheit. 2:e Aufl. Leipzig 1860.
Björlin, G., Karl 10 Gustafs tåg öfver Lilla och Stora Bält.
Karl X Gustaf. Stockholm 1889.
Thomée, G., En svensk storman på 1600-talet.
Historiska bilder. Öfversedda af C. G. Starbäck. 2. Stockholm 1869.

Karl 11:s reduktion.
Svedelius, E. V., *Om reductionen af krono- och adeliga gods under kon. Carl X Gustafs och kon. Carl XI:s regering.* Uppsala 1849—51.
Carlson, F. F., *Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset.* Del. 4. Stockholm 1875.

Rappe, A. E., Karl 12:s plan för fälttåget mot Ryssland 1708 och 1709.
Karl XII:s plan för fälttåget mot Ryssland 1708 och 1709. Anförande på Krigsvetenskapsakademiens högtidsdag den 12 november 1892 i *Post- och Inrikes Tidningar.* 1892: n. 266. Bilaga.
Sturzen-Becker, O. P., Stenbock.
Samlade arbeten. Del. 6. *Samlade ax.* Helsingborg 1868.
Hagerup, Sören, Karl 12 hos prästen Sören Hagerup i Norge.
Journal for Politik, Natur- og Menneske-Kundskab. Udgiven af **Odin Wolff.** Band. 4. Kristiania 1808.
Arnberg, J. V., Sverige under den stora ofreden.
Om Upphandlings-Deputationen. Akad. Afhandling. Upsala 1855.
Upmark, G., Per Nilsson Frimodig. Berättelse från Södertörn.
Upplysningar om folkspråket i Södertörn. Akad. Afhandling. Stockholm 1869.
Okänd författare, Om kung Fredrik.
Aus einem schwedischen Reisejournale i *Neue Miscellaneen.* Leipzig 1777.
En karolins återkomst ur fångenskapen.
En Gammal Carolins återkomst till Hemmet, ur Fångenskapen. Stockholm 1862.
Lundström, A. N., Linnés resa i Lappland.
Carl Linnæi resa till Lappland 1732. Några skisser. Uppsala 1878.
Tengberg, N., Frihetstidens statshushållning.
Om frihetstiden. Stockholm 1867.
Nordenskiöld, A. E., K. V. Scheele.
Ett blad ur de svenska naturvetenskapernas historia. Framtiden. Tidskrift för fosterländsk odling. Utgifven af **O. von Bergen.** *Ny följd.* 1 årg. 1877. Häft. 1, 2. Stockholm.

Lilljebjörn, K., Från en svensk landsort under Gustaf 3:s tid.
Hågkomster af forna dagars tänkesätt, seder och bruk i min födelseort. Örebro 1862.

Bellman. **Valerius, J. D.**, *Vid afteckningen af Bellmans byst* i *Samlade Vitterhetsarbeten.* 1. Stockholm 1855.
Ljunggren, G., *Bellman och Fredmans Epistlar.* Lund 1867.

Brakel, C. A., Om slaget vid Porosalmi den 13 juni 1789 och om Georg Karl von Döbeln.
Anteckningar öfver 1789—90 samt 1808—1809 årens fälttåg. Helsingfors 1862.

Leopold, C. G. af, Minnesskål, ägnad konung Gustaf 3, då hans stod aftäcktes i Stockholm år 1808.
Samlade skrifter. Del. 2. Uppsala 1872.

Schybergson, M. G., Sveaborgs fall.
Finlands historia. Del. 2. Helsingfors 1889.

Montgomery, G., General von Döbeln upplöser den finska hären i Umeå den 8 oktober 1809.
Historia öfver kriget mellan Sverige och Ryssland 1808—1809. Örebro 1842.

Aall, J., Norges förening med Sverige.
Erindringer som Bidrag til Norges Historie fra 1800—1815. Kristiania 1844.

Siljeström, P. A., Jöns Jakob Berzelius.
Minnestal i *Minnesfest öfver J. J. Berzelius, firad af Litteratursällskapet i Stockholm den 20 Januari 1849.* Stockholm 1849.

Stolt, Jonas, Byskomakarens minnen.
Byskomakaren Jonas Stolts minnen från 1820-talet, utgifna af **A. Hazelius.** Stockholm 1892.

Læstadius, Petrus, Missionären.
Journal för första året af hans tjänstgöring såsom missionär i Lappmarken. Stockholm 1832 och *Fortsättning af Journalen öfver missionsresor i Lappmarken.* Stockholm 1833.

Geijer, E. G., Erik Gustaf Geijer.
Ur *Samlade skrifter* och *Valda sånger vid piano.*

Tegnér, E., Esaias Tegnér.
Ur *Kronbruden* och *Afsked till min lyra.*

Vendell, H. A., De svensktalande befolkningarna i Östersjöprovinserna och Syd-Ryssland.
Svenskarne i Ryssland i **P. Nordman,** *Land och folk.* Helsingfors 1886.

Nordqvist, O., Upptäckten af Nordostpassagen.
Nordostpassagen i **P. Nordman,** *Land och folk.* Helsingfors 1886.

Beckman, E., Svenskarne i Amerika.
Amerikanska studier. I. *Våra landsmän i Amerika.* Stockholm 1883.

De Geer, L. G., Louis de Geer.
Minnen. 1, 2. Stockholm 1892.

Hvasser, I., Sveriges uppgift.
Valda skrifter. 2. *Om Allians-tractaten mellan Sverige och Ryssland.* Stockholm 1869.

EN BOK OM SVERIGE